

**Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická**

Diplomová práce

**Deskripce životních strategií dívek žijících v prostředí
sociálního vyloučení v Plzni**

Kateřina Václavů

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra antropologie
Studijní program Antropologie
Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce
Deskripce životních strategií dívek žijících v prostředí
sociálního vyloučení v Plzni
Kateřina Václavů

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. et Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Konzultant:

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Poděkování

V první řadě bych ráda poděkovala neziskové organizaci SPOLEČNOST TADY A TEĎ, o.p.s a všem informatorkám, bez kterých by tato práce nikdy nevznikla. Dále pak velké díky patří mému manželovi a jeho rodině za veškerou podporu a pomoc. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat Doc. PhDr. Markovi Jakoubkovi, Ph.D. et Ph.D. za vedení práce.

OBSAH

1	ÚVOD.....	1
2	TEORETICKÁ VÝCHODISKA PRO VÝZKUM	2
	2.1 Aplikovaná antropologie	2
	2.2 Sociální vyloučení	3
	2.3 Hodnotové cíle.....	5
	2.4 Strategie.....	7
	2.5 Taktiky	9
3	METODOLOGIE	13
	3.1 Časová dotace a kontext výzkumu.....	14
	3.2 Medailonky klíčových informátorek	17
	3.3 Etika výzkumu.....	19
	3.4 Polostrukturované rozhovory	19
	3.5 Focus groups.....	20
	3.6 Neformální rozhovory	22
	3.7 Zúčastněné pozorování „ve třech rolích“	22
	3.8 Analýza dat.....	27
4	SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ V KONTEXTU VÝZKUMU	29

4.1	Prostorové vyloučení a jeho důsledky	29
4.2	Ekonomické vyloučení a jeho důsledky.....	31
4.3	Kulturní vyloučení a jeho důsledky.....	34
4.4	Sociální vyloučení v užším slova smyslu a jeho důsledky	38
4.5	Symbolické vyloučení a jeho důsledky.....	39
5	TAKTIKY Z OBLASTI STRATEGIE STŘEDOŠKOLSKÉ VZDĚLÁNÍ.....	41
5.1	Ne-zkušenost.....	41
5.2	Nedostatek financí	46
5.3	Skryté výdaje na školu.....	47
5.4	Jinakost prostředí	48
5.5	Závěr kapitoly	48
6	TAKTIKY Z OBLASTI STRATEGIE MÍT ZAMĚSTNÁNÍ.....	49
6.1	Nezaměstnanost	49
7	TAKTIKY Z OBLASTI STRATEGIE MÍT MUŽE.....	53
7.1	Výběr partnerů	54
7.2	Nerovnost mezi mužem a ženou	58
7.3	Nedůvěra, nevěra, žárlivost	58
7.4	Kde a jak hledat partnera	61
7.5	<i>„Muži na využítku“</i>	63

7.6 Pohlavní styk	65
7.7 Antikoncepce.....	69
7.8 Těhotenství nebo potrat.....	72
7.8.1 Kazuistiky	73
7.8.2 Pověry a náboženství, co se týče těhotenství	75
7.9 Ženský orgasmus.....	77
8 TAKTIKY UPLATŇOVANÉ VE VŠECH TYPECH STRATEGIÍ.....	79
8.1 Maskování etnicity.....	79
8.2 Maskování finanční chudoby	81
8.2.1 Oblečení.....	81
8.2.2 Mobilní telefon	84
8.3 Maskování bydlení.....	87
9 ZÁVĚR.....	88
10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	91
11 RESUMÉ	95
12 PŘÍLOHY.....	96

1 ÚVOD

Pojem sociálně vyloučené prostředí se v České republice celkem rychle „uchytil“ a odborné veřejnosti již není potřeba tento termín vysvětlovat¹. Nicméně, co sociální vyloučení znamená do důsledků v každodenním životě? Umíme si to vůbec představit, i když je nám termín známý? Co vyloučení ze společnosti znamená pro dospívající dívky, které jsou veřejností označovány za „Romky“, tedy ty, které chtějí „být jen na sociálních dávkách“ a „rodit děti“? A co od života očekávají samotné dívky? Jaké mají sny a ambice? Podaří se jim jich dosáhnout? S čím se každodenně potýkají? Reflektují svojí situaci a situaci lidí ve svém okolí? A nemohou si za svoji situaci „tak trochu samy“? A jak to vše nakonec dopadne? „Skončí jako jejich rodiče v chudobě, nezaměstnané a obklopené dětmi?“

O aktuálnosti tohoto tématu není možno pochybovat. Radikálové pochodují českými městy, mezi lidmi panují četné předsudky a často i mezi badateli nepanuje shoda.

V této práci se na základě dlouhodobého terénního výzkumu zaměřuji na problematiku lidí žijících v prostředí sociálního vyloučení. Nejedná se avšak o práci obecnou, nýbrž úzce tematicky specifikovanou, cílenou na dospívající dívky z tohoto prostředí. Díky zaměstnání sociální pracovnice jsem měla možnost uskutečnit dlouhodobý terénní výzkum mezi těmito dívkami na území města Plzně.

Co se týče „prozkoumanosti“ tématu strategií dospívajících dívek z prostředí sociálního vyloučení, jedná se dle mého názoru o téma dosud neprobádané. Proto v práci vycházím z obecných teorií, které jsou v souladu s názorovým proudem badatelů působících především na katedře antropologie, Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Dále se na problematiku strategií a taktik

¹ Za minulý rok (*rok 2006, poznámka autorky*) byl pojem „sociálně vyloučení“ uveden v médiích skoro 650 krát (Toušek 2007:6). Oblíbený internetový vyhledávač Google nalezne jen v českém jazyce přibližně 800 tisíc dokumentů obsahujících toto sousloví (tamtéž). A tato tendence je vzrůstající. Pokud v současnosti zadáte do Googlu pojem sociálně vyloučení vyhledáte okolo 1 140 tis. dokumentů, dokonce je to více než pojem „Romové“ asi 1 mil. dokumentů (19.4.2014).

dívám skrze optiku významných sociologů, jako byl Robert King Merton, Erving Goffman a Pierre Bourdieu.

Cílem práce je deskripce strategií dospívajících dívek ze sociálně vyloučeného prostředí v Plzni. Důraz je kladen na každodenní jednání dívek (taktiky), které uplatňují, aby se vyrovnaly s různými hendikepy a dosáhly tak zvolených strategií.

Struktura práce je členěna do tří částí – teoretické, metodologické a empirické. Teoretická část je věnována zejména užívanému pojmosloví a teoretickým východiskům. Jednak jakou optikou bylo na dívky nahlíženo, a také jak bylo nahlíženo na jejich jednání. Metodologická část je zaměřena na problematiku samotného výzkumu, především na metody sběru dat, časovou dotaci, medailonky klíčových informátorek, kontext výzkumu a role výzkumnice v terénu. V empirické části práce je názorně popisovaná problematika strategií a taktik. Věnována je pozornost prostředí, ze kterého dívky pocházejí, s důrazem na témata prolínající se popisovanou problematikou strategií a taktik. Empirická část je rozdělena do tří kapitol, dle typu strategií. Práce je zakončena popisem každodenních taktik uplatňovaných ve všech typech dlouhodobých strategií.

2 TEORETICKÁ VÝCHODISKA PRO VÝZKUM

2.1 Aplikovaná antropologie

V této práci vycházím z konceptuálních premis, poznávacích perspektiv a metodologických postupů sociální a kulturní antropologie, ovšem s tím rozdílem, že jsem je využila ve smyslu aplikované antropologie, neboli ve snaze zlepšování životních podmínek zkoumaných dívek (srov. Hirt 2012:11). Aplikovaná antropologie je dílčí oblastí sociální a kulturní antropologie přesahující rámec striktně vědeckého bádání směrem ke službě lidem (Hirt 2012:10). Při studiu dívek jsem uplatnila holistickou, komparativní a aktérskou perspektivu sociální a

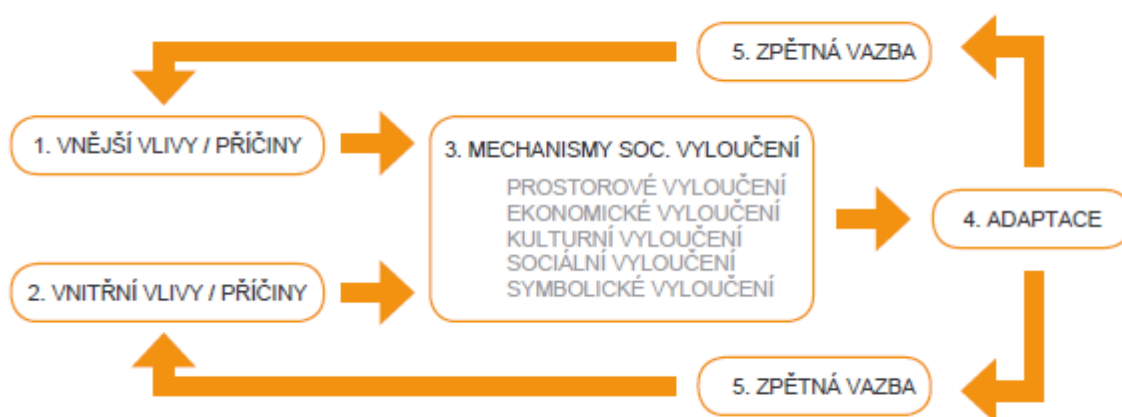
kulturní antropologie. Stručně řečeno, své antropologické vědění (poznatky) jsem využívala při řešení praktických problémů zkoumaných dívek (srov. Hirt 2012:8).

Aplikovanou antropologii lze vnímat jako prakticky orientovanou oblast výzkumu využívající antropologické teorie, metody a techniky řízení procesů sociokulturní změny (Malíková, Petrusek, Vodáková 1996: 87 in Hirt 2012:8). „...zatímco v základním výzkumu jde o rozvoj lidského vědění jako takového, aplikovaný výzkum je založen na využití vědecké metodologie k řešení praktických problémů“ (Bickman and Rog 2009 in Toušek 2012:28). „Jinak řečeno, primárním motivem aplikovaného výzkumu je sociokulturní změna, kdežto motivem základního výzkumu je touha po poznání“ (Toušek 2012:28).

2.2 Sociální vyloučení

Vzhledem k tomu, že již v názvu diplomové práce používám pojmu sociálně vyloučené prostředí a tento pojem využívám i dále v této práci, ráda bych tento pojem definovala. Vzhledem zaměření práce na životních strategiích dospívajících dívek ze sociálně vyloučeného prostředí budu později v kapitole sociální vyloučení v kontextu s výzkumem definovat ve vztahu k dospívajícím dívkám.

V této práci rozumím sociálním vyloučením proces, kdy jsou, v tomto případě dívky, vytěsňovány na okraj společnosti a je jim omezován nebo zamezen přístup ke zdrojům, které jsou dostupné ostatním členům společnosti (srov. Brož, Kintlová, Toušek 2007:6). „K pochopení všech souvislostí sociálního vyloučení, vzájemné provázanosti jednotlivých aspektů i vzájemného posilování začarovaného kruhu exkluze nám poslouží následující schéma“ (tamtéž):

Dynamický proces sociálního vylučování probíhá skrze mechanismy, které jsou tvořeny dvěma druhy výše uvedených příčin. Jedinec, který v prostředí sociálního vyloučení žije, se na toto prostředí zákonitě adaptuje. Tyto mechanismy se objevují v různých oblastech života sociálně vyloučených osob (Brož, Kintlová, Toušek 2007:9). Můžeme je rozdělit do následujících kategorií (tamtéž):

- prostorové vyloučení: nejviditelnějším projevem, nízká kvalita bydlení v uzavřených lokalitách, vyšší ekonomická zátěž, ve většině případů zde lidé bydlí nedobrovolně
- ekonomické vyloučení: uzavření přístupu na trh práce, jak z důvodů vnějších (nedostatek pracovních příležitostí, diskriminace), tak z důvodů vnějších (ztráta pracovních návyků), souvisí s následným nedostatkem finančních zdrojů, jednou z adaptací na ekonomické vyloučení je „práce na černo“
- kulturní vyloučení: omezení přístupu ke vzdělávání, což je způsobeno vnitřními vlivy jako je nízkým vzděláním rodičů, kteří nechápou souvislost mezi vzděláním a životním úspěchem a vnějšími vlivy jako je umístování „romských“ dětí do speciálních, dříve zvláštních škol

- sociální vyloučení v užším smyslu: společenské styky se omezují pouze na vztahy v rámci příbuzenských sítí, respektive lidí, kteří se nacházejí v obdobné situaci
- symbolické vyloučení: stigmatizace jedinců na základě etnicity a sociálního statusu (nezaměstnanost, bydliště)

„Na základě výše uvedených mechanismů lze lépe porozumět tomu, jak realita sociálně vyloučeného prostředí, ve kterém mladý člověk vyrůstá, vypadá, a jakými skutečnostmi se vyznačuje“ (Vizinová 2011:13). Adaptace na specifické podmínky sociálního vyloučení se projevuje určitými vzorci jednání, které mohou být v rozporu s hodnotami majoritní společnosti a jsou společností většinou hodnoceny negativně (Brož, Kintlová, Toušek 2007:14). Sociální vyloučení je tragický a často začarovaný kruh sebenaplnujícího proroctví, kdy přesvědčení vytváří realitu (Merton 2007:201).

V kontextu myšlení Pierra Bourdieuho se v práci budu zabývat především pozicí dívek v rámci mocenského pole. Jak jejich výchozí pozicí, tak pozicí, kam by rády směřovaly. Zároveň, jak jejich výchozí pozice ovlivňuje jejich jednání na cestě k vytyčenému cíli. V neposlední řadě, jak dívky maskují nedostatek veškerých kapitolů, které jsou určující při vymezení jejich společenského postavení.

2.3 Hodnotové cíle

Hodnotové cíle společnosti jsou kulturně definované cíle, záměry a zájmy, které jsou vytyčeny jako legitimní předměty snažení pro všechny nebo pro různě postavené příslušníky společnosti (Merton 2007:134). „Zdá se, že ve většině společností funguje významný či obecný systém stratifikace a že ve většině rozvrstvených společností existuje idealizace vyšší vrstvy a lidé níže postavení velice touží vyšvihnout se do vyšší vrstvy“ (Goffman 1999:41).

Vycházím tak z přesvědčení, že dívky, se kterými jsem se setkala, přijaly svým způsobem běžně známé hodnotové cíle většinové společnosti. Během realizace výzkumu vyplynulo, že dívky sdílí kulturní důraz na peněžní úspěch majoritní společnosti, s tím rozdílem, že sdílí i kulturní důraz charakteristický pro sociálně vyloučené prostředí a tím je rodina. Domnívám se, že veškeré informátorky směřují ke stejnému cíli - *ekonomicky soběstačné prokreační rodině*². V uvažování dívek je kladen velký důraz, jak na finanční zabezpečení, tak na rodinné zázemí.

Postupem času začínají dívky zjišťovat, že jsou to právě finance, které je všemožným způsobem omezují a brání jim tak ve „štěstí“. „Většina štěstí na tomto světě spočívá v tom, že máme to, co nemohou dostat jiní“ (Merton 2007:149). Dochází k tomu, že dívky si uvědomují, že lidé v jejich okolí nejsou „šťastní“, protože nevládní dostatek finančních prostředků. A tak dívky přijmou důraz na peněžní úspěch (cíl) za svůj, sobě vlastní. Peníze se tak stanou pro dívky tím, o „co stojí usilovat“ (srov. Merton 2007:134). Představa dostatečného množství finančních prostředků³ jim dává pocit naděje, že se budou mít lépe než lidé v jejich okolí.

Na druhou stranu dívky neuvažují o budoucnosti jako o budoucnosti jen jich samotných jako autonomních jednotek. V jejich uvažování do budoucna je zahrnuta i rodina, především *nukleární rodina*⁴ s vazbami na širší příbuzenské

² Dívky vyrůstají v *orientačních rodinách* a v budoucnosti budou vytvářet své vlastní *prokreační rodiny* (v nichž se dívky stanou matkami) a pro jejich děti to bude *rodina orientační* (srov. Murphy 2008:86). Z výzkumu vyplynulo, že v představách dívek je ideální *prokreační rodina* seskupením rodičů a dvou potomků. Vyšší počet potomků je pro rodinu chápán jako ekonomické zatížení.

³ Dostatkem finančních prostředků a důrazem na ekonomickou soběstačnost je myšlena nezávislost na nepravidelných a nízkých příjmech jako je práce na „černo“ či sociální dávky, tedy získání legálního zaměstnání s průměrným pravidelným platem okolo 20 000 Kč měsíčně. Dále také zajištěné bydlení v nájemním bytě, vlastnictví jednoho automobilu v rodině a jednorůčně týdenní dovolená u moře. Dle mého názoru hodnotový ideál zkoumaných dívek lze klasifikovat jako život nižší střední třídy v České republice.

⁴ *Nukleární rodinou* rozumím nejmenší strukturální rodinnou jednotku, která se skládá z rodičů a jejich neprovdaných dětí (srov. Budilová, Jakoubek 2007:33). Nukleární rodina vzniká narozením alespoň jednoho potomka (tamtéž).

sítě. Cílem dívek je tedy finančně se osamostatnit od orientační rodiny, tam kde dívky vyrůstají a založit rodinu prokreační, tam kde dívky budou již matkami. S tím rozdílem, že kladou důraz na ekonomické zázemí rodiny prokreační. A tak se osamostatnění od své orientační rodiny a založení ekonomicky soběstačné prokreační rodiny stává základní, i když ne výlučnou složkou toho, čemu Linton říkal „plány skupinového života“ (srov. Merton 2007:134).

Je-li definovaným cílem dostatečné finanční zajištění vlastní rodiny, respektive domácnosti, je možné začít uvažovat o tom, jak cíl naplnit, jak k němu dojít. Je-li definovaný cíl, je potřeba definovat cestu a hledat techniky cestování. Je také nutné dodat, že cíl může být sice jen jeden, cest ale více a „technik cestování“ ještě víc. A zároveň platí, že k cíli lze jít po několika cestách současně, cesty se mohou různě křížit a techniky cestování různě kombinovat. Cílem je, jak již bylo řečeno, ekonomicky stabilní prokreační rodina. Cestou jsou strategie a technikou cestování taktika.

Má práce má dále následující dvě úrovně. První úrovní jsou strategie dosahování cíle. Druhou úrovní jsou taktiky vedoucí k naplnění strategií a následně cíle. Domnívám se, že nikoliv výše popsané hodnotové cíle, ale strategie a taktiky dosahování těchto cílů, mohou být přínosem mé práce.

2.4 Strategie

Co se týče strategií a taktik, odvíjí se mé teoretické pozadí od prací amerického sociologa a představitele funkcionalismu Roberta Kinga Mertona a francouzského sociologa Michela de Certeau. K přesnějšímu a detailnějšímu rozpracování dosahování cíle – *ekonomicky soběstačné prokreační rodině*, využívám pojmosloví Michela de Certeua, i když významově se pro mě určitým způsobem liší.

Michel de Certeu tvrdí, že strategie jsou určité formální struktury, neboli formální schémata (de Certeau 1984:36) A tyto schémata jsou izolovány od prostředí, nejsou na něm závislé (de Certeau 1984:xix). Strategie jsou taktéž

organizovaným postulátem moci (de Certeau 1984:38). Strategiemi tedy rozumím všeobecně vyžadované a propagované postupy jednání v rámci společnosti, které se neodvíjí od individuální situace jednotlivce.

Dívky samy na strategie nepřicházejí, ale jsou jim podsouvány oficiálními autoritami, jako jsou média, nebo systém školství. Zde je nutné uvést, že i moje role sociální pracovnice a role neziskové organizace byly nástrojem mocenského aparátu, který dívkám strategie určitým způsobem podsouvá. Jinak řečeno, jsou o možných volbách strategií informovány, aby se následně mohly samy rozhodnout, jaké strategie zvolí. Lze tedy říci, že spolupráce dívek s neziskovou organizací ovlivňuje výběr a realizaci jejich strategií.

Z mého výzkumu však vyplývá důležitý fakt, který je v rozporu s tvrzením Michela de Certeau, a to že jednotlivci tyto formální struktury odmítají (de Certeau 1984). U mých informátorek je tomu právě naopak, jako hodnotové cíle společnosti tyto náměty na strategie přijímají. Nemohu tedy tvrdit jako de Certeau, že tento vztah je dialektický (srov. de Certeau 1984).

Strategiemi informátorek rozumím jednání za vidinou dlouhodobého cíle. Tato vidina dlouhodobého cíle je dlouhodobou strategií v mém slova smyslu, kterou se dívka snaží uplatňovat, za cílem „spokojeného a šťastného života“.

Podle mých zjištění existují ve vnímání zkoumaných dívek 3 základní dlouhodobé strategie. Těmito strategiemi jsou získání středoškolského vzdělání, mít zaměstnání a mít partnera (a s tím spojené založení prokreační rodiny).

Ukázalo se, že dívky nemusí uplatňovat pouze jednu z těchto strategií, ale strategie navzájem, tedy dle svého věku a aktuální „výhodnosti“ kombinují. V průběhu času dívky mezi strategiemi oscilují a jejich preferenční strategie se mění. Strategie dívek mohou selhávat a být tedy neefektivní, nebo jsou pro ně nedostupné, a proto je ani nezkoušejí. Je-li si dívka po zkušenosti se základní školou vědomá, že její možnosti dalšího studia jsou nereálné, studovat střední školu často ani nejde. Pak se může zaměřit na získání zaměstnání a získání muže. Je-li si ale vědomá, ať už na základě své zkušenosti, nebo zkušeností lidí z jejího

okolí, že získání zaměstnání je velmi nepravděpodobné až nereálné, zbývá jí už jen strategie získání muže a založení rodiny. Celý proces může být i opačný. Dívka si může být vědomá, že z hlediska své atraktivity pro muže je její šance na jeho zisk malá, a tak se spíše vydá cestou vzdělání a investuje právě do této cesty. V souvislosti s tím tedy uplatňuje taktiky zefektivňující dosažení vzdělání. To samé, se může dít i v případě, kdy dívka má již dlouhodobý vztah a o získání partnera nemusí již usilovat.

2.5 Taktiky

Dále bych se chtěla věnovat taktikám, kterými se informátorky snaží dosáhnout strategií⁵. Jak již bylo napsáno výše, v případě této práce taktikami mám na mysli jednání, které informátorky uplatňují vůči svému okolí, aby dosáhly strategií. Taktiky jsou různé detaily jednání v každodenním životě (srov. de Certeau 1984: xiv). A jsou ovlivněny prostředím, ve kterém vznikají, jinak řečeno jsou lokální (de Certeau 1984:xxiii). Mimo jiné, Viktor Rumpík a Magdalena Anna Brzezická tvrdí: „...taktika je, stručně řečeno, tím, co je individuem zažíváno jako každodennost“ (Rumpík, Brzezická 2013:7). „Jsou to vskutku ty nejobyčejnější, každodenní „věci“, které jedinec dělá“ (tamtéž).

Dívky, se kterými jsem se setkala a pro tuto práci je považují za informátorky, přijaly svým způsobem hodnotové cíle majoritní společnosti, do které ale de facto nepatří a to i dle jejich vlastních tvrzení. Protože do ní nepatří, mají omezené možnosti dosahování těchto cílů. „Za první, zavedené hodnoty kultury pobízejí k úspěchu, a za druhé, třídní struktura dostupné dráhy vedoucí k tomuto cíli značně omezuje – v podstatě jen na dráhy deviantního chování“ (Merton 2000:154).

⁵ Na základě výzkumu jsem došla k názoru, že mezi dívkami z většinové společnosti (včetně mě) a informátorkami je právě rozdíl jen na úrovni taktik, nikoliv cílů. Nicméně tento názor nemám podložen výzkumem u dívek v majoritní společnosti.

Zde je nutno užívat jiný druh logiky jednání (Rumpík, Brzezická 2013:8). „Toto jednání se vymyká schematickému „ratiu“, přesto ale pomáhá dosáhnout velmi náročných cílů“ (tamtéž). Lze tedy jednoznačně tvrdit, že individuální jednání zkoumaných dívek je odvozováno od situace, času a prostředí, ve kterém se právě ta daná dívka nachází a pohybuje (srov. tamtéž).

R. K. Merton tvrdí, že „...odchylné chování lze sociologicky pokládat za symptom disociace mezi kulturně předepsanými aspiracemi a sociálně strukturovanými cestami k realizaci těchto aspirací“ (Merton 2000:137). „Intenzivní tlak směrem k deviaci je výsledkem kombinace kulturního důrazu a sociální struktury“ (Merton 2007:154). V kontextu České republiky můžeme též konstatovat, že lidé, kteří jsou veřejností označováni jako „Romové“, jsou obzvláště vystaveni působení takových tlaků a lze očekávat, že u nich zjistíme dosti vysokou míru deviantního chování (srov. Merton 2007:133). „...normálně reagují na sociální situaci, v níž se nacházejí“ (tamtéž).

V rámci Mertonovy typologie individuální adaptace bych mé informátorky ve výzkumu zařadila do jedné z kategorií typologie, do kategorie Inovace. „Tato reakce se vyskytuje tehdy, když člověk přijme kulturní důraz na cíl za svůj, aniž by zároveň odpovídajícím způsobem interiorizoval institucionální normy určující cesty způsoby jeho uskutečnění“ (Merton 2000:148). Koncept sociálního vyloučení potvrzuje výsledné tvrzení, že „...z naší analýzy plyne, že největší tlaky směrem k deviaci působí na nižší vrstvy“ (Merton 2000:153).

Tím však netvrdím, že by postupy dosahování kulturně předepsaných cílů byly u zkoumaných dívek výhradně deviantního charakteru, nebo významně převládaly. Nicméně dle mých pozorování a na základě rozhovorů s informátorkami mohu říci, že postupy, označované optikou většinové společnosti jako deviantní, svojí roli při dosahování uspokojování potřeb a tedy i naplňování dlouhodobých cílů jistě hrají.

Taktiky dívek pojmám optikou Ervinga Goffmana, který ve svém díle *Všichni hrajeme divadlo* ukazuje, jak se v každodenním životě reprezentujeme, tím, že si

nasazujeme masky. „Je to svým způsobem uznání skutečnosti, že každý, vždy a všude a víceméně vědomě hraje nějakou roli... Vzájemně se známe z těchto rolí, v těchto rolích známe i sebe samy“ (Park 1950:249 in Goffman 1999:27).

Herecký výkon tvoří z části „osobní fasáda“ a je výhodné ji někdy rozdělit na „vzhled“ a „způsob vystupování“ (Goffman 1999:31). „Vzhled“ může napovědět o společenském postavení, nebo o tom, co jedinec zrovna dělá (tamtéž). Zda je v zaměstnání, nebo se neformálně baví (tamtéž). „Způsob vystupování“ může upozornit na to, jakou roli hodlá dotyčný v situaci sehrát – je-li zakřiknutý (chystá se podřídit) agresivní (bude vést konverzaci) atp. (tamtéž). Do osobní fasády můžeme zahrnout oblečení, pohlaví, věk, etnicitu, velikost vzhled, držení těla, způsob vystupování, výraz obličeje, gestikulaci a podobně (Goffman 1999:30).

Asi nejdůležitější je však upřesnit, jakým způsobem a do jaké míry vstupuje do realizace taktik lež, maskování, zkreslení a předstírání skutečnosti. „Vyloženou“ lež je možné definovat jako lež, u níž existují nezvratné důkazy o tom, že její autor věděl, že lže a lhal vědomě (Goffman 1999:62). Nicméně, dívky se snaží v každodenním životě vzbudit falešný dojem, aniž by se stavěly do neobhajitelné pozice někoho, kdo řekl vyloženou lež (srov. tamtéž). „Komunikační techniky, jako jsou narážky strategická nejednoznačnost či vynechání klíčových informací, umožňují oklamávajícímu jednotlivci těžit ze lži, aniž by prakticky vzato opravdu lhal“ (tamtéž). Dívky se tak snaží vyhýbat situacím, kdy by musely říci něco, co ony samy nepovažují za pravdu. Pokud se situaci nevyhnou, k danému tématu se snaží nevyjadřovat, či od tématu odvrátit hovor. „Nesmí být řečeno nic, co by nebyla pravda, někdy je však stejně zbytečné jako nežádoucí říkat vše závažné a současně pravdivé“ (Goffman 1999:63).

Taktiky bychom mohli rozdělit podle principů na koho a k čemu, tzn. na koho a za jakým účelem je dívky uplatňují. Taktiky lze rozdělit na dva typy: *taktiky hlavní* a *taktiky obranné*. Dále je můžeme členit na *taktiky individuální* a

skupinové. V pojetí E. Goffmana bychom mohly hovořit o tzv. „týmovém vystoupení“ (Goffman 1999). *Individuální taktiky* jsou praktikovány pouze jednou osobou, zato na *skupinových taktikách* se podílí více dívek najednou.

Hlavní taktiky jsou dívkami využívány, aby maskovaly své hendikepy, které si ale ony samy intenzivně uvědomují. Za hendikepy považují své ekonomické zázemí, etnickou „příslušnost“ a to, že mají relativně malé množství znalosti a dovedností, které mohou využívat v běžném životě a v kontaktu s lidmi z majoritní společnosti. Dále pak něco, co je běžně označováno jako všeobecný přehled a v neposlední řadě je podle jejich vlastního přesvědčení hendikepuje absence dovedností, které lidé z většinové společnosti považují za běžné, normální a téměř vrozené. K tomu se ale v této práci dostanu podrobně později. Nicméně, *taktiky hlavní* jsou dívkami uplatňovány především mimo prostředí sociálního vyloučení – tedy ve škole, na diskotékách, u lékaře a dalších místech, kde se mohou nejčastěji projevit právě výše zmíněné hendikepy.

U *obranných taktik* je tomu ale naopak. *Obrannými taktikami* chápu soubor taktik, které dívkám slouží k manipulaci se svým sociálním okolím, aby vůbec mohly uplatňovat taktiky hlavní, mimo sociálně vyloučené prostředí. Jsou to taktiky používané hlavně uvnitř sociálně vyloučeného prostředí – tedy aplikované na jejich sociální okolí. Zejména na zákonné zástupce (rodiče), příbuzné, partnery a kamarády. Jsou to často taktiky, které předcházejí samotným *hlavním taktikám*. Pro lepší pochopení uvedu již na tomto místě příklad. Aby jedna z informátorek mohla jít v sobotu večer na diskotéku, kde bude uplatňovat *taktiku hlavní*, musí využít *obranných taktik* k tomu, aby ji její babička pustila. Připomene tedy babičce, že je dost pravděpodobné, že z diskotéky přinese nějaké cigarety právě pro ni. Protože je babička náruživá kuřačka a její finanční situace dovoluje kouřit jen nekvalitní tabák balený do cigaretových dutinek a protože informátorka při minulé návštěvě diskotéky babičce přinesla krabičku cigaret Marlboro, může být argument informátorky velmi účinný. Když bude mít babička v tu chvíli cigaret dost, účinek argumentu

může být nedostatečný a informátorka musí v repertoáru argumentů najít účinnější. *Obrannou taktikou* je v tomto případě to, že informátorka musí vytvořit „výhody“ plynoucí pro babičku z návštěvy diskotéky samotné informátorky.

3 METODOLOGIE

Etnografie je pojem, který má různé významy a jeho způsob použití není dosud ustálen (Toušek 2012:90). „V kontextu metodologie antropologie se jím zpravidla označuje proces vytváření primárních dat a jejich analýzy prostřednictvím různých technik v rámci terénního výzkumu“ (tamtéž). Mezi výzkumné techniky metod sběru dat patří hlavně zúčastněné pozorování či genealogie (tamtéž). „Etnografie resp. terénní výzkum se v antropologii vyznačuje mimo jiné těmito charakteristikami:

- přímou interakcí výzkumníka (etnografa) s informátory v jejich přirozeném prostředí,
- participací výzkumníka na běžném životě informátorů,
- intenzivním a osobním vztahem s informátory,
- holistickým přístupem,
- flexibilitou a improvizací,
- dlouhodobým stacionárním působením v terénu,
- vytvářením převážně kulturních dat“ (tamtéž).

Při výzkumu pomocí etnografického přístupu jde o popis kultury nějaké skupiny lidí, kteří sdílí společné postoje, hodnoty a normy (srov. Hendl 2005:103).

V rámci terénního výzkumu jsem pro sběr dat využila kombinaci několika výzkumných metod. Jednak se mi naskytlo nespočetně příležitostí, jak k individuálním tak skupinovým rozhovorům. Dále se jednalo o zúčastněné i nezúčastněné pozorování, kdy jsem měla možnost sledovat dívky při interakcích

a dokonce být jejich součástí. Jednalo se tedy o kvalitativní terénní výzkum za účelem sběru primárních dat. Triangulací různých metod a opakovaným ověřováním získaných dat v různých situacích jsem se snažila v maximální možné míře dosáhnout variability a reability popisovaných dat.

Zkombinování metod a ověřování získaných dat bylo taktéž cílem saturace, stavu, kdy již další data nepřinášejí nová zjištění (Toušek 2012:96). Saturace získaných dat může mít mnoho podob, nejčastěji se píše o teoretické saturaci, nebo-li stavu, kdy dochází k neustálému opakování podobných případů a tyto případy lze sloučit do kategorie (Guest 2006:64-65). Guest a jeho kolegové došli k závěru, že většina kódů je zachycena v prvních dvanácti rozhovorech (Guest 2006:66).

Tato diplomová práce je založena na dlouhodobém kvalitativním výzkumu sběru tzv. kulturních dat skupiny dospívajících dívek ze sociálně vyloučeného prostředí v Plzni. Kulturní data lze přirovnat k interpretaci sociálního jednání a významů, která jsou více či méně sdílená v rámci kulturního systému, který studujeme (Toušek 2012:36-37). Clifford Geertz kulturní data definoval jako: „to co nazýváme našimi daty, jsou ve skutečnosti naše vlastní interpretace interpretací jiných lidí týkajících se toho, co si myslí, že oni sami a jejich spoluobčané činí“ (Geertz 2000:19 in Toušek 2012:36-37). „Kulturní data mají z podstaty své definice tu výhodu, že u nich můžeme předpokládat, že jsou více či méně sdílená v rámci sledované populace, zkoumané kultury či subkultury“ (Toušek 2012:37). Následně antropologové mohou vytvářet zobecnění o zkoumaném fenoménu na základě menšího počtu sledovaných jednotek (tamtéž).

3.1 Časová dotace a kontext výzkumu

Při psaní diplomové práce vycházím ze znalostí, které jsem získala během šestiletého vysokoškolského studia sociální a kulturní antropologie na Západočeské univerzitě a především ze své osobní zkušenosti při práci v

neziskové organizaci, přesněji při výkonu sociální práce v prostředí sociálního vyloučení v Plzni. Posláním neziskové organizace, kde jsem do nedávna pracovala přes 3 roky, je napomáhat sociálně vyloučeným jednotlivcům a zejména rodinám v přístupu ke společenským zdrojům a příležitostem. „Činnost organizace se zaměřuje především na osoby nízko-kvalifikované, dlouhodobě nezaměstnané a zpravidla i etnický stigmatizované či jazykově znevýhodněné“⁶. V rámci mé pracovní pozice jsem se orientovala hlavně na práci s mladými lidmi, především s mladými dívkami⁷. S cílovou skupinou organizace jsem byla jako terénní pracovnice v každodenním kontaktu.

V březnu roku 2010 jsem nastoupila na pozici terénní aktivizační pracovnice. V té době jsem ještě žádným způsobem neuvažovala o dospívajících dívkách z tohoto prostředí a moje pracovní pozice obnášela především práci s mladšími dětmi ve věku základní školy a spíše prvního stupně. V průběhu zaškolování a v dalších třech měsících se ukázalo, že v rámci mé pracovní pozice je mi „bližší“ práce s adolescenty než s dětmi nižších věkových kategorií. A tak jsem dostala možnost obnovit pravidelná skupinová setkávání mladých dívek (v práci pod označením klub). Tuto nabídku jsem využila a od listopadu 2010 jsem začala vést klub na dvě hodiny týdně v prostorách neziskové organizace v jedné ze sociálně vyloučených lokalit v Plzni. Hlavní náplní v rámci tehdejší koncepce klubu byla především diskuze ve skupině na různá témata.

Po zhruba roce vedení klubu jsem si postupně začala všímat zajímavých postupů, které dívky využívají k dosažení svých cílů a jakých cílů vlastně chtějí dosahovat. Postupem času jsem se čím dál více pracovně zaměřovala především na dospívající dívky z tohoto prostředí. Začátkem roku 2012, na jedné z přednášek docenta Marka Jakoubka, kde jsem prezentovala dosavadní zkušenosti a poznatky o dívkách, se kterými jsem se setkala během mého zaměstnání, jsem se na popud docenta rozhodla napsat diplomovou práci na

⁶ Společnost Tady a teď, o.p.s.. [online]. 10. 2. 2014 [cit. 2014-02-10]. Dostupné z: www.tadyated.org

⁷ V rámci Programu Mentoring a jako vedoucí klubu

toto téma. Toto období chápu jako jakýsi předvýzkum, především v přirozeném prostředí dívek.

Následně, v průběhu celého magisterského studia, probíhal samotný výzkum zacílený na životní strategie dívek. Toto období bych ohraničila únorem 2012 – říjen 2013. Nutno zmínit, že ve školním roce 2012/2013 byl výzkum obohacen o mnohá data vytvářející se mimo přirozené prostředí dívek a to především díky realizaci projektu, který byl hrazen jednou z českých veřejně prospěšných nadací a který jsem samostatně realizovala jako fyzická osoba. Díky předvýzkumu a výzkumu dlouhodobému charakteru jsem měla možnost zachytit nejen to, co dívky deklarují, ale i proměnu v čase, jak se dívkám daří nebo nedaří své strategie uplatňovat, popřípadě měnit.

V tomto textu označuji zkoumané dívky jako mé informátorky, nikoliv respondentky. Ztotožňuji se s rozlišením, kdy respondent je osoba, která odpovídá na přímé otázky v rámci strukturovaných a polostrukturovaných rozhovorů, proto dávám přednost označení informátorka (srov. Toušek 2012:60). „Za informátora je totiž považována osoba, se kterou výzkumník přichází do přímé, intenzivnější a dlouhodobější interakce a získává od ní data i jiným způsobem než přímým dotazováním, na rozdíl od respondenta, se kterým se výzkumník v interakci vstoupit vůbec nemusí anebo ji může navázat pouze jednorázově, za účelem provedení rozhovoru“ (Toušek 2012:60).

Jak již bylo řečeno, v této práci vycházím ze „sběru dat“ v rámci mého zaměstnání v letech 2010 - 2013, kdy jsem se setkala s desítkami dívek z tohoto prostředí⁸. Toto zaměstnání a počet klientů, které jsem v rámci zaměstnání měla, mi umožnilo, vytvořit si poměrně celistvý obraz o problematice životních strategií dospívajících dívek ze sociálně vyloučeného prostředí v Plzni. Nicméně jakkoliv bude na počet informátorů nahlíženo, souhlasím s autory (Romney, Batchelder, Weller), kteří tvrdí, že malé vzorky mohou být zcela dostačující

⁸ Například během školního roku 2012/13 navštívilo klub nejméně jedenkrát 47 různých dívek a mimo to jsem pracovala s dalšími dívkami individuálně mimo klub.

v poskytování úplné a přesné informace v určitém kulturním kontextu, pokud výzkumníci mají určitou míru odborných znalostí o oblasti zkoumání tzv. „kulturní kompetence“ (Guest 2006:74). Tito autoři spočítali, že vzorky tak malé jako jsou čtyři jednotlivci, mohou poskytnout velmi přesné informace s vysokou úrovní spolehlivosti (0,999) (tamtéž). Proto jsem se rozhodla, že strategie a taktiky, které dívky ze sociálně vyloučeného prostředí v Plzni volí, budu hlavně popisovat na příkladech mých čtyř *klíčových informátorek*.

„V etnografii bývají vedle „běžných“ informátorů navíc odlišování *klíčových informátorů*, tj. aktéři, se kterými výzkumník navazuje vztah na úrovni velmi blízké přátelství“ (Toušek 2012:60-61). V rámci textu tedy rozlišuji mezi „běžnými“ informátorkami, které mi poskytly určitá data k jednotlivým tématům, pokryjí jedno či dvě témata, nikoliv však celou škálu témat a klíčovými informátorky, se kterými jsem měla nejbližší vztah, a tím i nejvíce důvěrných rozhovorů na různá témata.

3.2 Medailonky klíčových informátorek

V této kapitole bych ráda uvedla základní charakteristiky mých čtyř *klíčových informátorek*, které jsem pojmenovala fiktivními jmény a v maximální možné míře data anonymizovala. Ostatní informátorky, od kterých jsem data čerpala, jsem záměrně označila pouze jedním z písmen v abecedě, abych tak od sebe *klíčové informátorky* a pouze *informátorky* odlišila.

Rose

Rose je 18 let, studuje učiliště, má dlouhodobý vztah se stejně starým klukem, má čtyři sourozence. Její životní strategií je s přítelem získat výuční list, popřípadě si dodělat nástavbu a získat zaměstnání, aby se společně oba stali ekonomicky soběstačnými. A tím pádem se mohli odstěhovat od zákonných zástupců, kde oba bydlí. Rosa vyrůstá s prarodiči. Středoškolské vzdělání (učiliště) vystudoval pouze jeden z prarodičů, jak otec, tak matka ho nemají.

Matka se řadu let nedovede o Rosu a její sourozence starat, otec nikdy o péči nejeví zájem. Rosa bydlí ve středu města na hranici lokality označované jako sociálně vyloučená.

Lorien

Lorien je 23 let, má řádně ukončené učňovské vzdělání a po dobu tří let pracuje v továrně, kde vykonává jednoduché manuální práce. V současnosti využívá zákonného opatření s lidovým názvem „osobní bankrot“, protože jí po nabytí plnoletosti zadlužili její rodiče (přepis a následné neplacení záloh spojených s bydlením, jednorázové nebankovní půjčky u více subjektů apod.). Lorien bydlí na ubytovně, tedy mimo domácnost rodičů. Pokoj na ubytovně sdílí se svým partnerem, který také manuálně pracuje. Její životní strategií je být naprosto nezávislá od všech, potenciálně včetně partnera, a až bude mít splacené dluhy, ráda by založila rodinu.

Sandy

Sandy je 18 let, studovala střední školu maturitní obor, ale ve druhém ročníku školu předčasně ukončila. Sandy je jedináček a do nedávna bydlela v městském bytě pouze s jedním ze zákonných zástupců, který pobírá minimální důchod a je naprosto ngramotný. Bydlí na hranici oblasti, která je považována za sociálně vyloučenou. Její životní strategií je získat muže, který jí ekonomicky zabezpečí a ideálně nebude muset shánět zaměstnání. Momentálně je krátkodobě evidována na úřadu práce. Teprve začíná řešit svou situaci po ukončení střední školy a nemá stálého partnera. Sandyina matka je od jejího dětství v podstatě neznámá, otec byl do nedávna v dlouhotrvajícím výkonu trestu odnětí svobody a oba nikdy nedokončili učňovské vzdělání

Elza

Elze je 19 let, studovala učiliště, ale ve druhém ročníku školu předčasně ukončila. Elza má další čtyři sourozence a bydlí v oblasti považované za sociálně vyloučenou lokalitu. Její životní strategie je obdobná jako ta Sandyina. Elza by

chtěla, v ideálním případě, získat muže, který jí ekonomicky zabezpečí a ona už nebude muset nikdy obtížně shánět zaměstnání. Momentálně je též evidována na úřadu práce, o hledání práce jeví zájem, ale již po dobu několika let bez úspěchu. Elza nemá stálého partnera. Elzy rodiče mají základní vzdělání, stejně tak jako její sourozenci.

3.3 Etika výzkumu

Během výzkumu jsem data zaznamenávala v terénním deníku, či si výpovědi informátorek nahrávala na mobilní telefon. Zaznamenání datového materiálu nebylo vždy možné přímo, pokud se jednalo o neformální rozhovory, nebo rozhovor na témata, která byla příliš intimního či deviantního charakteru. V těchto případech jsem využila klasické antropologické metody – zpětného zaznamenání do terénního deníku, popřípadě do klientské elektronické databáze vedené neziskovou organizací. Veškerá data jsou anonymizována a výzkum byl prováděn se souhlasem ředitelky neziskové organizace. Nahrávky rozhovorů byly pořízeny se souhlasem informátorek. V případě použití facebookových příspěvků se jednalo o veřejně přístupné příspěvky. K práci nepřikládám žádnou fotografickou dokumentaci, abych své informátorky „ochránila“⁹.

3.4 Polostrukturované rozhovory

Základní metodou, kterou jsem pro sběr dat použila, byl polo-strukturovaný rozhovor. Výhody této metody shledávám právě v možném využití pro výzkum citlivých témat a možnost zacílit sběr dat na konkrétní témata, oblasti. Jednalo se tedy o hloubkové rozhovory na intimní témata. Za nejvíce přínosné považuji důvěrné rozhovory s klíčovými informátorkami mezi „čtyřma očima“. Dívky se

⁹ Jedna ze zásad České asociace pro sociální antropologii – bod g. „chrání soukromí a bezpečnost aktérů, o nichž referují (České asociace pro sociální antropologii etický kodex).

tak častokrát ujišťovaly, že informace nebude řečena nikomu dalšímu, kdo by informaci mohl jakýmkoliv způsobem zneužít. „*Káťo, ale nikomu to neřekneš.*“ znělo často právě před tím i potom, co dívka vypověděla něco o sobě a zároveň nechtěla, aby byla informace tzv. „vynesena“.

Nedílnou součástí těchto rozhovorů bylo tedy „tajemství“, které se především nesměly dozvědět další informátorky. Abych dívky ujišťovala, že je pozorně naslouchám a abych se ujistila, že významu jejich odpovědí rozumím, užívala jsem *techniky probingu*. Například jsem využívala průběžně citoslovce a různá přitakávací slovesa jako „hm“, „rozumím“, „chápu“ (srov. Toušek 2012:71). Dále jsem užívala krátkých podpůrných vět, aby se dívka dále rozpovídala - „*obdivuji tě, že jsi to vydržela*“, *to muselo být těžké*“ atp. Také se jednalo o rozvíjející sondování jako „*Proč si to myslíš?*“ „*Tomu nerozumím, vysvětlíš mi to?*“ (srov. Toušek 2012:71). A pokud již vztah s dotyčnou dívkou umožňoval konfrontaci, docházelo i k mé prezentaci odlišných názorů. Nejvíce rozhovorů s dívkami probíhalo v plzeňských kavárnách a v jejich domácím prostředí.

3.5 Focus groups

V rámci diskuzního klubu pro dospívající dívky ze sociálně vyloučeného prostředí jsem kromě individuálních rozhovorů využívala rozhovorů skupinových, tak aby docházelo k dalšímu ověřování saturovaných dat. „Fokusní skupiny jsou kvalitní technikou vytváření dat, při které výzkumník – moderátor vede diskusi nad specifickým tématem najednou s více respondenty, zpravidla šesti až dvanácti“ (Toušek 2012:73). Diskuzní klub pro dívky jsem tak využila jednak k získávání nových dat, tak zároveň jsem využila skupinové dynamiky k verifikaci či prověření falsifikace dat, které jsem získala během individuálních rozhovorů. Nicméně proces sběru dat byl oboustranný - jak nejdříve provádění individuálních rozhovorů, tak následně fokusní skupiny a naopak.

Cílem kombinace těchto dvou výzkumných metod bylo v maximální možné míře se pokusit odhalovat subjektivní zkušenosti a názory dívek na výzkumná témata (srov. Toušek 2012:99). „Vyjevuje se tak různá míra shody a odlišností v postojích a názorech, čímž dostává výzkumník – moderátor okamžitou zpětnou vazbu, která mu umožňuje vytvářet a kontrolovat významy konceptů a dle toho adekvátně zaměřit své další otázky, případně je jinak formulovat“ (Toušek 2012:75). Díky fokusním skupinám jsem měla možnost sledovat, jaká témata jsou např. sdílená mezi dívkami – dívky mezi sebou otevřeně o tématu diskutovaly, jaká naopak jsou striktně utajována mezi nimi navzájem. Dále pak, jaká témata jsou mezi dívkami konfliktní a v jakých tématech se názorově shodují. Během rozhovorů díky skupinové dynamice docházelo k vzájemnému ovlivňování a „opravování“ výpovědí dívek mezi sebou navzájem. Skupinová dynamika tak umožňovala dosáhnout hlubšího vhledu a stimulovala informátorky (například i skrze mezilidské vztahy). V situacích, kdy jsem sama přinášela informace o někom, kdo nebyl přítomen¹⁰, jsem, jako výzkumnice striktně dodržovala „mlčenlivost“ a i když dívky častokrát chtěly znát informace o svých vrstevnicích informace, tak jsem jim je nesdělovala. *„Tobě by se líbilo, kdybych to samé říkala o tobě jí?“*

Fokusní skupiny probíhaly v průběhu celého výzkumu na celou řadu popisovaných témat v této práci. Přičemž témata diskuzí byla volně volena samotnými aktérkami diskuzí. Většinou se jednalo o momentálně aktuální téma jedné či více dívek. Diskuze pak probíhala především mezi samotnými dívkami. Moje úloha moderátora – výzkumnice byla podněcovat odpovědi dívek pomocí techniky probingu a usměrňovat diskuzi. Smyslem techniky probingu je rozvíjet odpovědi informátorů pomocí verbálních i neverbálních podnětů (srov. Toušek

¹⁰ Dívky přítomné na skupinových sezeních si byly dobře vědomy faktu, že tak, jako se ony svěřují mně, se mi mohou (a předpokládaly, že se tak děje) svěřovat i jiné dívky, které ony sice znají, ale nepatří do jejich okruhu přátel, takže mohou mít v podstatě lepší informace, přinejmenším od zajímavého spektra jejich vrstevnic ze stejného prostředí.

2012:70). Techniku probingu jsem využívala též v individuálních rozhovorech (viz. výše).

Vzhledem k povaze klubu probíhaly fokusní skupiny většinou i několikrát v měsíci po dobu cca 2h. v prostorách neziskové organizace v jedné ze sociálně vyloučených lokalit v Plzni. Fokusních skupin se v průměru účastnilo 4-5 dívek na jedno setkání ve školním roce 2012/13. Na některá setkání ale dorazilo i 12 dívek, potencionálních diskutujících, tak například „jen“ 2. Návštěvnost byla různorodá.

3.6 Neformální rozhovory

Další metodou, která stojí za zmínění, jelikož bych bez ní nezískala část mých dat, jsou neformální rozhovory. „Neformální rozhovor se spoléhá na spontánní generování otázek v přirozeném průběhu interakce, například během zúčastněného pozorování v terénu“ (Hendl 2005:175). Protože jsem uskutečnila nesčetné množství rozhovorů s dívkami, mohla jsem během rozhovorů stavět na poznacích, které jsem získala v předešlých rozhovorech (srov. tamtéž). Jednalo se tedy o rozhovory, ke kterým docházelo v průběhu celého výzkumu bez jakéhokoliv záměru získání informací. Častokrát jsem se dozvíдалa úplně nové poznatky, na které bych se nikdy nemohla zeptat přímo, nebo mi ani nenapadlo, že by něco takového mohlo být tématem vzájemného rozhovoru. Mnoho informací jsem se tak dozvíдалa „náhodou“.

3.7 Zúčastněné pozorování „ve třech rolích“

Jak ve své knize píše Harvey Bernard Russell, rozhovory jsou skvělý způsob, jak se dozvědět o hodnotách a postojích, které informátoři zastávají (Russell 2006:413). A zároveň co si myslí (tamtéž). Pokud ale chceme vědět, co lidé skutečně dělají, neexistuje žádná náhrada za zúčastněné pozorování (tamtéž).

Mé role „v terénu“ lze rozlišit dle toho, s kým a jakým způsobem jsem pracovala. Celkově tak lze identifikovat tři role, které jsem v terénu zastávala.

Za prvé jsem se věnovala individuální práci s mladými jednotlivci. V rámci tzv. Programu Mentoring jsem se zabývala určitou formou kariérového poradenství, kdy je cílem podpořit mladého člověka při rozhodování, kam by se mohl jeho život v budoucnosti ubírat. Především jsem pracovala se žáky závěrečných ročníků ZŠ, kteří zvažovali, zda budou pokračovat ve studiu na SŠ/SOU, nebo vstoupí na trh práce. Dále to byli středoškolští studenti, kteří byli ohroženi předčasným ukončením střední školy (například v důsledku nestabilní situace rodiny, nezvládnutím nového sociálního kolektivu, zdravotních problémů, špatně zvoleného oboru atp.). Program Mentoring je založen na neformálním vztahu dobrovolníka a dospívajícího a v rámci programu je využíván postup mediace terénního pracovníka mezi rodičem - zákonným zástupcem a dospívajícím, popřípadě institucí jako je škola.

Za druhé jsem působila jako vedoucí klubu, což byla, na rozdíl od Mentoringu, kolektivní volnočasová aktivita pouze pro dospívající dívky ve věku od 13 let ze sociálně vyloučeného prostředí. Náplní klubu byly nejvíce diskuze s dívkami na problematická témata (nechtěné a předčasné otěhotnění, prevence před socio-patologickými jevy, zdravý životní styl, orientace ve vzdělávacím systému a trhu práce atd.), dále pak semináře s externími hosty (gynekoložka, sportovní lektorka, zubařka, specialistka na výživu) a středoškolskými členkami klubu (o středních školách nebo učilištích). Nedílnou součástí byly nácviky praktických a komunikačních dovedností (telefonování, vystupování při přijímacím pohovoru, emailová komunikace atp.). Součástí některých setkání byla i praktická ukázka levné a zároveň zdravé formy stravování. Klub byl právě díky nadačnímu příspěvku na realizaci atraktivně sportovními či kulturními akcemi mimo lokalitu (zumba, kino, módní přehlídka, bazén...). Klub nesloužil pouze k neformálnímu vzdělávání a smysluplnému trávení volného času, ale byl specifický ve své funkci podpůrné skupiny, kdy se dívky mezi sebou navzájem

podporují a motivují k lepším studijním výsledkům, popřípadě k osobnostnímu či profesnímu růstu.

Za třetí jsem spolupracovala s dospělými klienty organizace. Jednalo se především o rodiče dětí a mladých lidí z Programu Mentoring a klubu. Z počátku se jednalo nejčastěji o problematiku bytové a sociální politiky, později jsem se spíše orientovala na mediaci mezi dospívajícími a jejich zákonnými zástupci. Největší podíl mé náplně práce tvořilo vysvětlování různých rozhodnutí, která dospívající jedinec učinil a zákonnému zástupci se zdály být špatné, nelogické či přinejmenším problematické.

Všechny mé výše popsané role, či spíše úlohy, v terénu měly jedno společné. A to je kulturní zprostředkování, což je jednou z dílčích specifických rolí či přístupů aplikované antropologie, v anglickém jazyce *cultural brokerage* nebo *culture brokering*, dále CB (srov. Dvořáková 2012:164). „CB je druhem asistence v komunikaci mezi kulturně odlišnými jedinci a skupinami, jejímž primárním cílem je porozumění hodnotám, zájmům nebo stanoviskům z hlediska zainteresovaných aktérů na obou (všech) stranách a využití tohoto porozumění při snaze řešit společenské problémy vyplývající z kulturní odlišnosti“ (tamtéž).

Na tomto místě bych tedy sama sebe identifikovala jako *culture broker*. Především z toho důvodu, že mojí náplní práce byla především mediace. „Mediace zájmů neznámá ani pouhé tlumočení, ani kulturně situovaný překlad, ale doslova intervenci ve prospěch praktického fungování určité společenské oblasti nebo ve prospěch určité společenské změny“ (Dvořáková 2012:165).

„Uplatnění konceptu CB je spojeno se zhruba třemi hlavními oblastmi: zdravotní péčí, vzděláváním a kulturním aktivismem“ (Dvořáková 2012:169). Jako sociální pracovnice jsem zasahovala do všech tří oblastí. Jednak jsem doprovázela dívky do lékařských ordinací, abych mediovala vzájemnou komunikaci mezi lékařem a pacientem – dívkou a následně interpretovala

lékařské zprávy a doporučení od lékařů dívkám. Dále jsem různými způsoby pracovala s dětmi, rodiči a učiteli na zlepšení vzájemné komunikace.

Moje pozice sociální pracovnice nebyla neutrální. Tato pozice skýtá pro badatelské účely mnoho výhod i nevýhod, jichž jsem si, dlouhodobě vědoma. Jako výhodu vnímám to, že jsem s dívkami trávila mnoho času, alespoň s jednou z nich v podstatě každý pracovní den po celou dobu výzkumu. Tím pádem jsem měla tu možnost zažít dívky v nejrůznějších situacích a získaná data si průběžně ověřovat. Jako výhodu vnímám také shodné pohlaví s dívkami a jako významnou výhodu vnímám svůj věk, který není nikterak výrazně vyšší než věk zkoumaných dívek – klíčové informátorky (18-22let, počátek výzkumu 14-18let)¹¹. Zároveň však reflektuji, že dívky si ke mně během výzkumu vytvořily osobní vztah, a i když jsem momentálně nastoupila na mateřskou dovolenou, stejně se mnou chtějí udržovat kontakt na bázi podobné přátelství.

Poslední možnou výhodou vidím v dlouhodobosti, kdy jsem se s dívkami postupně učila komunikovat, umět je zaujmout a zároveň jim přinést někdy odlišný názor na svět a nové informace o fungování v něm. V průběhu času jsem se naučila v přítomnosti dívek používat velmi jednoduchá souvětí s použitím pouze základních slov. Dále jsem se postupně učila ovládat i nonverbální komunikaci s dívkami, která je, ve srovnání s mírou intimity neverbální komunikace ve většinové společnosti, mnohem otevřenější, přímější a vřelejší (objetí) než v majoritní populaci. V neposlední řadě jsem musela v rámci svého výzkumu přizpůsobit dívkám i svůj šatník a péči o vzhled. Víím, že by mě dívky nepřijaly mezi sebe a nechtěly se mnou komunikovat, kdybych svým zevnějškem nesplňovala alespoň nějaké jejich představy o konceptu krásy a modernosti. Poslední věc, která stojí za zmínku možná je, že jsem se musela naučit ustát pozornost okolí, kterou jsem s dívkami začala vyvolávat (nejsem zvyklá, že lidé v tramvaji se za mnou ohlížejí, tisknou si k sobě kabelky, mumlají si něco mezi

¹¹ Mně jako výzkumnici bylo na začátku výzkumu 21 let a v současnosti je mi 25.

sebou, mají předsudečné narážky na etnicitu dívek atp.). To, že jsem se naučila v těchto situacích „správně se zachovat“, bylo výhodou, protože dívky viděly, že i když mi spojení s nimi přináší do určité míry potíže ve „vlastní“ sociální skupině, jsem schopná být s nimi, z úhlu jejich pohledu, být na jejich straně a proti vlastním lidem, proti většinové společnosti.

Jako možnou nevýhodu naopak vidím, že dívky mohly předpokládat, jaký je cíl mé náplně práce v neziskové organizaci a že spolupráce se mnou je podmíněna pravidly poskytování sociální služby neziskovou organizací, kterou zastupuji a pro kterou pracuji. Mohly mít obavu, že kdyby chtěly ukončit spolupráci s organizací (například přestat chodit na klub nebo ukončit studium učiliště a neaspirovat na získání zaměstnání), mohlo by to vést k ukončení kontaktu se mnou. Zároveň jsem jim během let strávených s nimi dala možnost, aby si utvořily celkem reálný obrázek o tom, z jakého sociálního prostředí pocházím já (např. na tábor pořádaný organizací jsem přijela autem, které je označováno za automobil střední třídy, víkendový pobyt pro děti a mládež pořádaný organizací trávily některé z informátorek v kempu, který patří z části mým rodičům.). Dívky tedy měly možnost seznámit se s mým sociálním a materiálním zázemím, které je poměrně dost odlišné od toho jejich.

Co bylo nebo nebylo výhodou či nevýhodou, je ale vždy velice sporné. Já svůj věk považuji za výhodu ve vztahu k informátorkám, protože jsem jim lépe rozuměla a mohly jsme si například vzájemně vyprávět zážitky z víkendu, který jsme trávily podobným způsobem. Mohlo by to být ale stejně platně považováno za nevýhodu v tom, že jsem mohla dívky odrazovat tím, že jako jejich skoro vrstevnice se jim snažím radit v životních otázkách ohledně partnerských vztahů, kariérní dráze nebo nakládání s financemi. Nakonec jsem ale dospěla k názoru, že právě věk a vzájemná podobnost životního stylu byla výhodou při výzkumu a sběru relevantních dat, zatímco nevýhodou se totéž stávalo při výkonu mých pracovních povinností sociální pracovnice.

Na závěr metodologické části nelze ovšem nesouhlasit s T.S. Eliotem a M. Jakoubkem s tím, že ačkoliv při výzkumu použijeme jakékoliv metody sběru dat, je nezbytnou podmínkou výzkumu sociální inteligence a cit výzkumníka, jež jsou nejlepším průvodcem, rádcem, a pomocníkem, bez nichž by byl i ten nejpronikavější intelekt vlastně nepoužitelný (srov. Jakoubek 2004a:20).

3.8 Analýza dat

Jak již bylo popsáno výše, data získaná během výzkumu jsem zaznamenávala v terénním deníku, nebo si výpovědi informátorek nahrávala na mobilní telefon. Zaznamenání dat ale nebylo vždy možné přímo, zejména pokud se jednalo o neformální rozhovory, nebo rozhovor na témata, která byla příliš intimního či deviantního charakteru. V těchto případech jsem využila klasické antropologické metody – zpětného zaznamenání do terénního deníku, popřípadě do klientské elektronické databáze vedené neziskovou organizací.

Mojí analýzu dat lze rozdělit do několika kroků, přičemž nejvíce se z hlediska metody blíží analýze dat v etnografické studii, jelikož jsem nepostupovala podle předem přesně daného algoritmu (srov. Hendl 2005:238). Při analýze dat jsem vycházela ze tří základních činností, které se uplatňují v analýze etnografických dat – myšlení, vytváření kategorií a progresivní zaměření (Hendl 2005:239):

1. Myšlení

Během předvýzkumu jsem se seznámila s výzkumnou problematikou zejména prací v terénu sociálně vyloučeného prostředí. Na základě znalostí získaných četbou odborné literatury a četnými konzultacemi s kolegy z oboru sociální práce i antropologie jsem o dané problematice přemýšlela a snažila jsem se množství informací spojit, zpracovat a dát jim smysl. Následně jsem si vytyčila předmět výzkumu. Základní otázky: Co dívky

v životě chtějí? A jak toho chtějí dosáhnout? „Výzkumník často nezačíná výzkum se zcela jasně definovanými hypotézami. Snaží se porozumět dění ve skupině a sledovat jednotlivé aktivity jejích členů“ (Goetz, LeCompte 1984 in Hendl 2005:118).

2. Vytváření kategorií

Prvotní analýzou získaných dat byla metoda nazývaná optický scan, jak ho definuje Bernard Russell. Metoda, kdy si terénní poznámky rozložíme na zemi a „žijeme s nimi, držíme je v rukách, čteme je stále dokola a připínáme je na nástěnku, dokud nezískáme pocit, co je v nich“ (srov. Bernard 2006:406). V rámci této metody jsem identifikovala množství témat (muži, škola, zaměstnání, statusové symboly, pohlavní styk, etnicita, agresivita, komunikace, vztah s rodiči, volný čas apod.) spojených s výzkumným tématem (čeho chtějí dívky dosáhnout a jak to chtějí udělat), která se objevovala napříč rozhovory a v rámci pozorování. Následně jsem si vytvořila systém pro výzkum nejdůležitějších kategorií, které jsem identifikovala jako tři hlavní strategie.

3. Progresivní zaměření

Jak výzkum pokračoval, témata jsem blíže specifikovala, navzájem usouvztažnila a upřesňovala. U kategorií jsem vytvářela podkategorie a stále více jsem se zaměřovala na jednotlivé aspekty výzkumného tématu. Získávala jsem lepší představu o dívkách a o podmínkách, ve kterých žijí i o tom, jak uvažují. Zlepšovaly se také mé znalosti jemných nuancí v jednání dívek. V druhé polovině výzkumu jsem tak mohla efektivněji vést rozhovor i s těmi dívkami, které jsem znala méně. Vhodnými otázkami jsem je dovedla rychleji přesvědčit, že mě jejich téma zajímá a mám určité předporozumění, takže nebudu klást triviální otázky. Postupně jsem budovala mé postavení v terénu a mezi dívkami jako někoho, s kým jde mluvit o všem, lze hovořit otevřeně a nic neskrývat.

4. Ověřování, saturace dat

V průběhu celého výzkumu jsem si data neustále ověřovala díky tomu, že jsem mohla trávit cca 20 hodin týdně v terénu. V různých situacích jsem pozorovala odlišné dívky a dělala s nimi rozhovory, jak skupinové, tak individuální a stále se snažila získávat informace z oblastí strategií a následných taktik. Postupem času jsem ale začala zjišťovat, že data, která získávám, se opakují a další výzkum přináší již jen data výjimečná, vymykající se běžnému a zároveň nepodobné žádným datům ostatním. Například taktiky dívek se lišily místem nebo časem, techniky a zejména důvody pro užívání taktik si byly ale čím dál častěji více než podobné.

4 SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ V KONTEXTU VÝZKUMU

V následujícím textu se pokusím popsat koncept sociálního vyloučení s důrazem na to, aby bylo zřejmé, z jakého prostředí dívky pocházejí. Použiji tentýž teoretický rámec jako v úvodní části mé práce, doplním ho však popisem skutečností, které mají přímý vliv na cíle, strategie a v neposlední řadě i taktiky zkoumaných dívek. Z pozorování v terénu vyplynulo, že prostředí a kvalita života v něm mají přímý vliv na to, jaké cíle, strategie a taktiky si každý člověk volí, respektive může zvolit. A nejenom to. Toto prostředí také generuje nebo naopak znemožňuje vznik a následné využití zejména taktik pro realizaci strategií, které by měly vést k vytouženému cíli.

4.1 Prostorové vyloučení a jeho důsledky

Vzhledem k bytové politice města Plzně, neexistující koncepci sociálního bydlení a naprosto minimální možnosti sehnat komerční podnájem od soukromých majitelů bytů skrze realitní kanceláře, mají rodiny dívek omezené možnosti

bydlení. Tento fakt dívky přijímají a počítají s ním i do realizace svých představ o bydlení. Informátorky výzkumu a jejich rodiny bydlí buď v městských bytech, které jsou často v lokalitách města, která jsou označována jako sociálně vyloučené lokality. Sociálně vyloučená lokalita je situací, kdy místní populace sociálně vyloučených lidí v rostoucí míře osidluje územně vymezené a také často izolované urbanistické celky (Moravec 2006:21). Většina mých informátorek bydlí v centru města v blízkém okolí sociálně vyloučené lokality Plachého, tzv. „Placu“. „Lokalita v ulici Plachého 42, 44, 46, 48 se nachází v městském obvodu Plzeň 3 v blízkosti industriálního areálu Škoda a.s.“ (Růžička 2006:14)¹². „I přes svou venkovní nenápadnost splňuje lokalita Plachého kritéria, která ji zařazují mezi sociálně vyloučené lokality“ (tamtéž). Tato lokalita je v rámci neoficiálního úřednického diskurzu i veřejností nazývána „Plac“ či „Myší díra“ (tamtéž). Další dívky bydlí s rodiči na ubytovnách. A poslední skupina dívek bydlí v ubytovacích zařízeních, která provozují neziskové organizace (Naděje, Sv. Zdislava, FOD). Lokality, kde dívky bydlí, jsou veřejností vnímány jako „ty horší“ - „problémové“ a jejich obyvatelé jsou si tohoto faktu dobře vědomi. Dívky tento fakt zpracovávají do taktik, které mají většinou funkci maskovací právě tohoto faktu. Lokalita bydliště se stává domnělým hendikepem při naplňování strategií.

Obecně však platí, napříč všemi typy ubytování, že dívky mají nedostatek soukromí, protože bydlí společně s relativně vysokým počtem dalších členů domácnosti (vyjma informátorky Sandy). Domácnost se nemusí vždy skládat pouze ze členů rodiny, mohou zde bydlet partneři nebo partnerky členů rodiny, prarodiče či vzdálenější příbuzní. A prostor, který domácnost obývá, není často přímo úměrný počtu obyvatel, alespoň dle běžně obvyklého standardu. Takže dívky nemají svůj vlastní pokoj, který by jim poskytoval určitou míru intimity a

¹² Ačkoliv je tato citace vzhledem k možné dynamičnosti vzniku i zániku sociálně vyloučených lokalit potencionálně obsahově zastaralá, lokalita Plac, na rozdíl od jiných v Plzni, zůstala a lze ji, tak jak je v citaci, charakterizovat v současnosti stejně.

pohodlí. Dívky si tak velmi stěží mohou do domácnosti přivést kamarádky či svého partnera, aniž by musely být se sourozenci a dalšími členy domácnosti v přímém kontaktu. Malý obytný prostor plný lidí také dívkám ztěžuje přípravu do školy, protože v domácnosti nemají „ticho a klid“, aby se mohly soustředit. Relativně často se stává, že v domácnosti dívek nemusí být dostatečná kapacita sociálního zařízení včetně kuchyně. Sociální zařízení i kuchyně jsou sdíleny několika domácnostmi a v některých případech jsou umístěny mimo samotný byt. Dívky si pak nemohou v klidu dojít na toaletu, uvařit jídlo, či se vysprchovat v teplé vodě¹³. Pro představu v ubytovacím zařízení Naděje sdílí toaletu a kuchyň celé patro, to samé platí pro ubytovací zařízení Charity „na Place“ a co se týká většiny bytů v Plachého ulici č.p. 42, 44, 46 a 48, mají bytové jednotky z pravidla toaletu také na chodbě v patře.

4.2 Ekonomické vyloučení a jeho důsledky

Dívky, se kterými jsem pracovala, a staly se mými informátorkami, pocházejí z větší části z rodin, kde většina rodičů dosáhla „jen“ základního vzdělání. Někteří z nich nemají ani dokončené základní vzdělání, nebo absolvovali pouze praktické (dříve zvláštní) základní školy. Jen výjimečně mají rodiče středoškolské vzdělání, respektive učiliště. Vzhledem k tomu, že jsou jejich rodiče i sourozenci nízko kvalifikovaní, mají dlouhodobý problém při hledání zaměstnání. Na základě několika vlastních zkušeností a četných zkušeností kolegů z oboru tvrdím, že lidé, kteří jsou označováni za „Romy“, jsou etnicky stigmatizováni při ucházení se o zaměstnání. Když k tomuto přičteme minimální kvalifikace i pro výkon těch nejjednodušších zaměstnání, vznikají tak podmínky pro fenomén dlouhodobé nezaměstnanosti.

Rodiče tak pouze pobírají sociální dávky a rodinný rozpočet je nejen skromný, ale také nepravidelný a jeho výše je v podstatě každý měsíc nejistá. V

¹³ V některých případech je ohřev vody v domě nebo v koupelně řešen bojlerem s nedostatečnou kapacitou vzhledem k počtu lidí, kteří ho sdílejí.

některých případech si rodiny přilepšují prací bez pracovní smlouvy, takzvané „na černo“, tento druh pracovního vztahu ovšem žádnou jistotu do plánování rozpočtu nepřináší. Vzhledem k nepravidelným a malým příjmům rodičů nedostávají dívky kapesné, takže po většinu dní jsou naprosto bez jakýchkoliv finančních prostředků. Pokud dívky dostanou nějaké finanční prostředky, jedná se jednorázové částky dostačující jen na to, aby dívky mohly uspokojit své *základní aktuální potřeby*¹⁴.

Stravování mimo domácnost je pro rodiny drahé, proto dívky v drtivě většině případů nemají zaplacené obědy ve školních jídelnách a chodí se najíst domů (kde máma vaří pro všechny členy rodiny). Dívky tak nemají finanční prostředky na občerstvení mimo domácnost, tedy pokud si dívka zapomene doma svačinu, nebo si jí nevezme, je po celý den bez jídla. To platí zejména pro dívky na středních školách.

V prostředí školy se nejedná jen o obědy a svačiny, jak a kdy se u dívek projevuje nedostatek financí. Dívky velmi nesnadno získávají od rodičů nebo dalších příbuzných finance na různé příspěvky do školy. Nejnáročnější je pro dívky a jejich rodiče zafinancování nástupu na střední školu. Finance na oblečení a další pomůcky na praxe včetně učebnic se pohybují v rozmezí od cca 3500 – 5000 Kč, což je pro rodiny vysoká částka. Dále se pak jedná především o dokupování učebnic v dalších ročnících, za pořízení třídních fotografií či a platbu výletu se třídou, popřípadě lyžařského výcviku – školy v přírodě¹⁵.

V prostředí školy se ale díky nedostatku financí mohou stávat situace, které ve svých důsledcích mohou vést ke kázeňským problémům. V rámci mého zaměstnání mě jako sociální kontaktovala třídní učitelka, ohledně nepřítomnosti jedné dívky na výuce. Dívka dle učitelky neoprávněna předčasně opustila výuku,

¹⁴ Základními aktuálními potřebami jsou myšleny ty potřeby, které jsou nutné pro každého – oblečení, nejnnutnější vybavení do školy a nejzákladnější hygienické potřeby při menstruaci.

¹⁵ Z dat mého výzkumu vyplývá, že na všech pořádaných školních výletech bylo jen nepatrné procento dětí ze sociálně vyloučeného prostředí. Existuje mnoho zajímavých taktik, jak samotní rodiče maskují to, že nemají finance na výdaje spojené s docházkou do školy včetně mimoškolních aktivit.

respektive prostory školy. Volala jsem tedy dívce, proč ze školy odešla. Dívka uvedla, že ten den dostala menstruaci a doma neměli žádné hygienické potřeby ani peníze na jejich koupi. Dívka i přesto musela do školy jít. Situaci tedy vyřešila vložením toaletního papíru do spodního prádla. Nicméně si vzala na sebe bílé kalhoty. Během vyučování dívka tzv. „protekla“ a krev se dostala až přes bílé kalhoty. Dívka se velice styděla a nenápadně se vytratila ze školy, aniž by cokoliv komukoliv řekla.

Dívky (a jejich rodiny) rovněž nemají často finance na zakoupení počítače či tzv. chytrého telefonu. Co se týče počítačů, ve většině domácností je jeden počítač pro všechny a členové rodiny se u něj musí střídat. Častokrát to dívkám znemožňuje vypracovat seminární práci či referát do školy. Co se týče telefonů, dívky většinou vlastní telefony pochybné kvality. Kvalitnější telefony se stávají častým objektem směny peněz v zastavárnách a bazarech, takže tyto typy telefonů málo komu z tohoto prostředí vydrží příliš dlouho. Útratu za volání hradí nejčastěji formou tzv. dobíjecího kreditu, což způsobuje výkyvy v možnosti zavolat si. Kredit, respektive jeho takzvané dobytí, se pak stává častým cílem při cílené manipulaci s nápadníkem dívky. To vše se může dít, jen pokud vůbec dívka telefon vlastní.

Další oblastí, kde se projevuje nedostatek financí je tzv. volný čas. Každá aktivita něco stojí a je jen velmi málo volnočasových aktivit, které se dají dělat bez peněz. To tedy znamená, že dívky mají také omezené možnosti volnočasového vyžití. Proto dívky často tráví volný čas ve spolupráci s neziskovými organizacemi jako je zapsaný spolek Ponton a jím realizovaný projekt nízkoprahového zařízení pro děti a mládež Pixla. Denně do tohoto zařízení dochází přes 40 dětí výhradně ze sociálně vyloučeného prostředí¹⁶. Nejčastěji se ale dívky přes den v mimoškolním čase „flákají“ bez cíle po městě a o páteční nebo sobotní noci chodí ty starší z nich na diskotéky či do baru, vždy

¹⁶ Tento údaj platí pro přelom roku 2013 a 2014 a údaj poskytl vedoucí pracovník organizace Ponton.

ale jen za předpokladu, že mají minimální obnos peněz na alespoň jeden nápoj. Přes týden jim hodně času také zabere pomoc v domácnosti.

Jedním z velkých témat, které prozatím neovlivňuje život dívek, nicméně po dovršení dospělosti často začne, jsou dluhy. V rámci města Plzně a sociálně vyloučeného prostředí neznám skoro žádné dospívající dívky, které by neměly dluhy u Plzeňských městských dopravních podniků (dále už jen PMDP) za jízdu bez jízdního dokladu. Jedná se o částky v řádu desetitisíců až statisíců¹⁷. Dívkám dluhy v průběhu dětství narůstají až do 18 let, kdy dluhy musí začít splácet v případě, že jejich příjem je větší než tzv. nezabavitelné minimum. To pro ně může znamenat roky splácení, v některých případech lze předpokládat, že se bude jednat o desetiletí, nebo bude dlužník motivován racionální úvahou k tomu, aby kombinoval svůj příjem ze sociálních dávek a práce na „černo“ tak, aby exekutor nemohl dluh vymáhat. „Pro romskou integraci je nutná úleva od dluhů“ (Hůlová, Steiner 2006:104). Spíše než úlevě od dluhů bych hovořila o „ochraně“ před zadlužením.

4.3 Kulturní vyloučení a jeho důsledky

Ve spojitosti s ekonomickým vyloučením je nutné doplnit text o problematiku kulturního vyloučení, která se v některých aspektech s tím ekonomickým prolíná. Aktéři nebo skupiny jsou rozmístěny v sociálním prostoru podle pozic, stanovených statisticky na základě dvou principů diferenciací – kapitálu ekonomického a kapitálu kulturního (Bourdieu 1998:13). Mimo to, že dívky nedisponují adekvátními finančními prostředky, tak jim výchovou nebyly předány informace, schopnosti a dovednosti potřebné k tomu, aby mohly bez problémů zapadnout do kolektivu svých spolužáků a do většinové společnosti. Je to i způsobené tím, že rodiče těmito informacemi, schopnostmi a dovednostmi také nedisponují. Může to být ale také spojeno s tím, jaké kulturní

¹⁷ Rekordmankou je dívka, které je 17 let a její dluh je bezmála 500 000 korun.

vzorci tito lidé mají, do jakých kulturních norem byli socializováni. „Reprodukcí struktury rozdělení kulturního kapitálu zajišťuje vztah mezi strategiemi rodin a specifickou logikou instituce vzdělávání“ (Bourdieu 1998:27). Dívky tak často neumí plavat, jezdit na kole či na lyžích nebo snowboardu. Neznamená to, že veškeré tyto činnosti by jejich rodiče nikdy nerealizovaly, ale jejich zkušenost byla většinou tak minimální, že již jí nedovedou předat. V oblastech jako je ježdění na snowboardu, na kolečkových bruslích nebo při jiných moderních způsobech trávení volného času jim rodiče nemohou už vůbec pomoci. Oni samotní tyto možnosti nezkusili a většina z moderních způsobů trávení volného času je finančně velmi náročná.

K tomu lze uvažovat ještě v jedné rovině. Být chudý je dražší než být bohatý (nebo alespoň průměrně finančně zajištěný)¹⁸. Když už se některý z rodičů dětí ze sociálně vyloučeného prostředí odhodlá koupit dítěti kolečkové brusle nebo kolo, většinou se jedná o to nejlevnější, co trh nabízí. Jízdní kola nebo brusle z obchodních domů jsou finančně dostupné, ale tato dostupnost je možná jen díky nenáročnosti v oblasti kvality. Když tedy rodič koupí dítěti kolečkové brusle, které se po ne mnoha ježdění rozbijí, rodiče nepřisuzují rozbitost kvalitě zakoupené věci, ale spíše způsobu jeho použití. Fakt, že dražší věci jsou zpravidla i kvalitnější, a tím i jejich možná spotřeba trvá déle, je pro mnoho lidí ze sociálně vyloučeného prostředí nejen faktem neznámým, ale i těžko pochopitelným, a to právě díky absolutní nezkušenosti s tímto faktem. Dalším významným faktorem v sociálně vyloučeného prostředí je sdílení věcí v rámci širších příbuzenských sítí. V tomto případě by jistě kolečkové brusle nevyužíval jen dotyčný, kdo je dostal, ale i mnoho dalších příbuzných (vrstevníků).

¹⁸ Velmi názorný příklad uvádí ve své knize Norbert Mappes Niediek. Čím je člověk chudší, tím se musí více snažit a platit. Udává příklad, kdy člověk, který vlastní v osadě mrazák má ohromnou výhodu, protože může uskladit prošlé potraviny z kontejneru za hypermarketem, ostatním se zboží začne mnohem rychleji kazit, popřípadě nelze uskladit vůbec (Niediek 2013:22).

Sociálně vyloučené prostředí dle mých pozorování lze charakterizovat mimo jiné i tím, že lidé v něm žijící nedisponují ani znalostmi, jak smysluplně trávit volný čas s minimálními požadavky na finanční prostředky, ani prvotními finančními investicemi do nákupu nějakého vybavení či služby. Nutno dodat, že volnočasové aktivity, které by byly zcela zdarma, v podstatě neexistují. I návštěva volně přístupného sportoviště vyžaduje nějaké vybavení, které lze na sportovišti použít. Chození do posilovny nebo na nějakou formu moderního tance vyžaduje peníze na vstupenku i oblečení, četba knih vyžaduje jejich nákup nebo peníze na zapůjčení a podobně.

Za nejčastější způsob trávení volného času dětí a mládeže je dnes označována práce s počítačem, respektive trávení času na internetu. Informátorky ale nemají přístup k internetu, potažmo vzato k počítači, nijak snadný. Jak již bylo řečeno, osobní počítač není v domácnostech sociálně vyloučeného prostředí ničím osobním. Protože se jedná o věc, kterou je potřeba udržovat a na to jsou potřeba specifické znalosti a zkušenosti, často se stává, že v domácnosti počítač sice je, je ale nefunkční, nebo minimálně disfunkční¹⁹.

Při psaní na internetu, nejčastěji při psaní facebookových zpráv a tzv. statusů se projevuje další limit. Tímto limitem je slovní zásoba, která dívkám, a nejen jim, častokrát velmi komplikuje život. Dívky pak nerozumí třeba zadání domácího úkolu ve škole, nebo vyučované látce. Stručně řečeno, dívky nerozumí významům slov. Jejich vyjadřovací schopnosti se z velké části odvíjejí od toho, jakou slovní zásobou disponují rodiče, protože tuto dovednost předávají dětem z velké části rodiče a blízké sociální okolí, popřípadě četba knih. Rodiče tak nemohou dívkám pomoci při vypracování domácích úkolů a seminárních prací, protože oni sami nerozumějí zadání toho, co je po jejich dětech ve škole požadováno. Dívky se tak na ně nemohou obrátit s žádostí o pomoc. Když tak

¹⁹ Počítače vyžadují údržbu, aktualizování, čištění a respektování mnoha pokynů, které tzv. „vyskakují“ na toho, kdo u PC sedí. Je-li ale někdo méně gramotný, nebo alespoň ochotný číst a užívat abstraktní nebo řečově nestandardní pojmy, vyskakující pokyny tento jedinec málokdy respektuje, vnímá. PC tedy bývají zavírované, jejich výkon je minimální, ačkoliv potenciálně mají výkonnost vyšší.

učiní, v mnoha případech je to pro rodiče velmi trapná situace, kterou často nedokáží ustát důstojně a bez emocí (vztekají se, co se to dívka učí za blbosti, že to stejně v životě potřebovat nebude).

V souvislosti s právě napsaným je pro dívky také těžké chápat a následně používat pojmy jako je např. stát, kontinent, když samy nikdy nebyly dál než ve svém rodném městě Plzni²⁰. Tyto pojmy (a mnohé další, jejich výčet by byl velmi dlouhý) jsou pro dívky neuchopitelné.

Dívky mají nejen velmi malou slovní zásobu, ale i s tím související slabý písemný projev. Jedná se především o pravopis, který je problematický například u reakcí na inzeráty ohledně pracovních pozic. Jsou to především dívky, které studovaly praktickou základní školu (dříve zvláštní) a vyrostly v prostředí, kde se spisovná čeština nevyskytuje a místo obvyklé hovorové češtiny se v domácnostech a sociálním okolí dívek mluví romským etnolektem češtiny a slovenštiny.

Příkladem určité absence znalostí, nebo spíše nedostatku informací panujícím v sociálně vyloučeném prostředí, mohou být následující příklady. Jde ale právě o tu neinformovanost, která je dána kulturou spíše než finančním zázemím nebo vzděláním.

V rámci volnočasové aktivity za mnou přišla dívka s tím, že má momentálně menstruaci a zda mám tampón. A protože já již vím, že tampóny jsou nedostatkové zboží, hned jsem jí jeden dala. Ukázalo se však, že dívka si ještě nikdy tampón nezaváděla. Dívka si totiž tampón zavedla i s plastovým obalem.

Druhým extrémním případem byla dívka, která poprvé menstruovala na letním táboře a kolegyně jí vysvětlila, jak aplikovat tampón do pochvy, aby se dívka mohla koupat. Když dívka přišla na koupaliště, stěžovala si na bolest „tam

²⁰ Při plnění svých pracovních povinností jsem se několikrát setkala se situací, kdy si dítě mělo představit vzdálenosti v evropském prostoru. Bylo-li dotázáno, který stát je od Plzně více vzdálen, byly za nejbližší označeny právě ty, se kterými mělo dítě nějakou zkušenost. Příznačné je, že tato zkušenost byla většinou díky příbuzenským vazbám. Proto je Anglie a Slovensko nedaleko Plzně, zatímco Německo, Polsko nebo Francie jsou vzdálené nedosažitelně daleko.

dole“, načež jí byla vidět šňůrková část tampónu v zadní části. Dívka si tampón zavedla, místo do pochvy do konečníku.

Dalším příkladem může být informátorka z klubu, která se mi svěřila, že měla před pár dní pohlavní styk s mužem, načež při pohlavním styku došlo ke „sklouznutí kondomu“ a následnému opětovnému použití. Po pohlavním styku se jak dívka, tak muž, začali obávat možného nechtěného otěhotnění. Proto muž zaplatil dívce postkoitální antikoncepční pilulku postinor. Dívka na mě měla dotaz, zda může otěhotnět, když si pilulku vzala, ale následně musela na „velkou“. Dívka se obávala, že postinor je možné vyloučit společně se stolicí, proto několik hodin zadržovala tuto potřebu, ale bála se, že nevydržela dost dlouho.

Tyto příklady mohou být dokladem skutečnosti, jak vedou kulturně definovaná tabu k náročným situacím v životě dívek, protože se prostě nemají koho zeptat. A v těchto případech ne proto, že by informace nebyla všeobecně známá, ale proto, že na „to“ se prostě neptá, o „tom“ se prostě nemluví.

4.4 Sociální vyloučení v užším slova smyslu a jeho důsledky

Dalším stigmatem, se kterým se dívky musí „poprat“, je neznalost prostředí, ve kterém se většina společnosti běžně pohybuje. Jde například o restaurace a kavárny, fitness centra, střední školy a tak podobně. Jedná se o neznalost prostředí a následně i jednání v něm, což u dívek způsobuje nízké sebevědomí a vysokou míru strachu z interakcí v tomto prostředí. Dívky tak neumí reagovat na příchod číšníka nebo číšnice v restauraci nebo kavárně, kde jsou konfrontovány například s otázkou: „*Co si dáte?*“ Dívky často zčervenají v tváři, a protože jsem měla možnost jako pracovnice v tomto prostředí být často s nimi, dívky se dívaly se mým směrem očekávající podporu a pomoc. V lepším případě ve zmatku vykoktají například jen heslovité zvolání „*Coca cola*“, místo přijatelnější a očekávané fráze „*Poprosila bych vás o Coca-colu.*“, nebo „*Dám si colu.*“.

Součástí neznalosti prostředí je neznalost prostoru tak, jak ho zná majoritní společnost. Já i dívky žijeme v centru Plzně, ale naše vnímání prostoru se liší. Já nevím, kde se nachází určité herny či zastavárny. Naopak dívky neví, kde se nachází kavárna či kulturní památka. Několikrát se mi stalo, že jsem si chtěla dát s dívkou sraz u katedrály sv. Bartoloměje, ale dívka nevěděla, kde se katedrála nachází.

4.5 Symbolické vyloučení a jeho důsledky

V rámci symbolického vyloučení a jeho důsledků popíši problematiku vztahující se k etnicitě dívek. A to z důvodu, že maskování etnicity je jednou z nejzásadnějších taktik dívek. Dívky se v určitém smyslu vždy sebeidentifikují jako „cigánky“ a zároveň jsou ve většině případů vnějším okolím označovány za „Romky“.

V textu budu používat termíny „Romka/Romky“, stejně jako „cigánka/cigánky“, a to následujícím způsobem (srov. Budilová, Jakoubek 2007:28). Termín „Romka/y“ používám při popisu jednotlivých lokalit z úhlu pohledu spolužáků, třídních učitelů, lidí na diskotéce, cizích lidí na ulici, neboť všechny tyto skupiny tento termín pro označení svých informátorek používají (srov. tamtéž). Pokud budu hovořit o svých informátorkách, tedy osobách, které jsou součástí velkého příbuzenského agregátu, výše popsané sociální sítě, budu používat termín „cigánka (y)“, neboť mé informátorky se tak označují (srov. tamtéž). Záměrně se vyhýbám termínu „cikánka/y“, protože dívky toto označení vnímají negativně – pejorativně (srov. tamtéž). Dívky se samy označují za „cigánky“ přičemž stejný termín používají při hovoru o jiných dívkách, které sdílejí stejné kulturní vzorce. Budu tedy tuto emickou terminologickou distinkci respektovat (srov. tamtéž).

A právě tato identifikace je při kontaktu s majoritní společností hendikepující. Dívky pak volí takové taktiky, které tento hendikep vyrovnávají, respektive ho minimalizují, jak jen to jde. Stěžejním hendikepujícím faktorem,

který ovlivňuje situace v sociálním prostoru většinové společnosti a interakce v tomto prostoru je barva pleti dívek, na základě které, jsou, nebo naopak nejsou, okolím označovány za „Romky“.

Ve vztahu k mé pozici ve zkoumaném prostředí je pro mě jako sociální pracovníci a sociální a kulturní antropoložku kategorie *romství* a *cigánství* relevantní právě jen proto, že lidé z většinové společnosti dívky takto označují a zároveň dívky samotnou kategorií používají, čímž se stává reálnou (srov. Moravec 2006:17, poznámka pod čarou).

Nejčastěji dochází ke dvěma situacím, na které dívky musí reagovat. V obou situacích se určitým způsobem sebeidentifikují jako „cigánky“. Rozdíl je však v tom, že v první situaci, kdy jsou informátorky označené za „Romky“, ale v dané situaci nechtějí být takto označené a svou etnicitu maskují. V druhé situaci, nejsou za „Romky“ označené a jejich okolí jejich etnicitu nevnímá. Ony ji ale vnímají stále. A „nepřiznání“ etnicity je pro ně jakousi „lží“, ze které mají strach, protože by se potencionálně mohlo stát, že etnicita dívek bude „odhalena“, ale bez jejich přítomnosti a ony následně nebudou mít kontrolu nad touto, z pohledu dívek pro „nás“ (jako majoritní společnost) důležitou informací.

Na tyto dvě situace se lze podívat perspektivou situační etnicity. Termín situační etnicita obsahuje dva aspekty etnicity: strukturální a kognitivní (srov. Okamura 1981:453). Na rovině strukturální dochází k omezení aktérů, jež vyplývají ze struktury etnických vztahů v dané společnosti (srov. tamtéž). „V důsledku toho může být aktérova volba mezi různými způsoby jednání výrazně omezena v případě, že patří do skupiny s nízkým statusem“ (tamtéž). Tento příklad dokládá první typ perspektivy, kdy jsou dívky vnějším okolím za „Romky“ označené. „Druhá, kognitivní dimenze situační etnicity, se týká jedincovy subjektivní percepce situace, ve které se nachází, a toho, jakou důležitost zde připisuje etnicitě jako relevantnímu faktoru pro své jednání (Okamura 1981:454). V druhém případě se jedná o vnímání etnicity samotnou dívkou, sebeidentifikací.

5 TAKTIKY Z OBLASTI STRATEGIE STŘEDOŠKOLSKÉ VZDĚLÁNÍ

Co se týče vzdělání, mohu své *informátorky* rozdělit do dvou skupin dle toho, jak obstály na střední škole, respektive učilišti. První skupinou dívek jsou úspěšně studující a jejich strategii „vystudovat“ se zatím daří realizovat, nebo již byla úspěšně realizována. Druhou skupinou dívek jsou ty, které strategii „vystudovat“ nezrealizovaly až do úspěšného konce a studium ukončily. Dívek, které studují, nebo studium ukončily úspěšně, je mnohem méně než dívek, které studium ukončily předčasně. Často se tedy jedná o neúspěšně realizovanou strategii. Co je příčinou úspěchu nebo neúspěchu, není snadné zobecnit. Jedná se často o souhrn mnoha okolností.

5.1 Ne-zkušenost

V rámci prostředí sociálního vyloučení není obvykle praktikována životní strategie být formálně vzdělaný, dosáhnout dalšího stupně vzdělání po základní. Protože v sociálně vyloučeném prostředí tato zkušenost dlouhodobě chybí a absentují zde tedy pozitivní vzory ve smyslu: „*On/ona se má dobře, protože má vzdělání a právě proto on/ona zažívá úspěch*“, je hodnota vzdělání na mnohem menší úrovni než ve společnosti většinové. Současní rodiče dětí, se kterými jsem se díky mé práci setkala, v mnoha případech nepovažují strategii vzdělávání na střední škole jako potenciálně funkční a nepřikládají jí význam. Znamená to, že nemotivují své děti, aby studovaly, a v některých případech lze sledovat spíše opak. „Rodiny vkládají do vzdělávání tím víc (...), čím je jejich kulturní kapitál významnější a čím větší je jeho relativní váha v poměru k jejich ekonomickému kapitálu – a také (...) čím menší relativní účinnost či rentabilitu prokazují jiné reprodukční strategie (...)“ (Bourdieu 1998:27). V mnoha rodinách, kde jsem měla možnost pracovat na oblasti vzdělávání s dětmi před ukončením nebo po ukončení základní školy, nastává situace, kdy tito mladí lidé mají už velký zájem na tom, aby žili lepším životem než jejich rodiče. „Touha po vzdělání a snaha o

zabezpečení do budoucnosti spolu nakonec také souvisejí – člověk se musí dlouhá léta učit, aby díky tomu jednou dobře vydělával“ (Niedek 2013:43). Vnímají totiž, že rodiče nejsou vzdělaní, respektive mají jen základní vzdělání, což by i podle zjištění rodičů mohlo být příčinou jejich horší životní úrovně. Dívky samy také vidí u starších přátel a známých z tohoto prostředí to, že i na velmi nízko kvalifikované pracovní pozice je vyžadován výuční list. A protože ho lidé z okolí nemají, nemohou zaměstnání dlouhodobě najít, přesněji řečeno, o většinu nabízených pozic se nemohou ani ucházet.

Stává se tedy, že dívky, se kterými jsem spolupracovala, dohlíží na sebe samotné, aby dostály svých školních povinností a to bez větší podpory svého sociálního okolí. Ony samy mají vlastně největší motivaci dostudovat školu, i přes překážky, které jim častokrát kladou samotní rodiče (velmi často se k nim přidávají partneři dívek či starší sourozenci). Překážkou je často právě jen to, že rodič se nevyjadřuje v tom smyslu, že by jeho dítě mělo dostudovat. Je vidět určitá benevolence ke špatné docházce, k neplnění úkolů, k nulové domácí přípravě a podobně. V domácnostech většinou neexistuje prostor a čas vyhrazený na přípravu do školy, rytmus rodiny v jedné domácnosti jako celku je nadřazený rytmu jednotlivce a jeho potřebám.

V praktické rovině také dochází k tomu, že rodiče, kteří hospodaří s nedostatečným množstvím finančních prostředků, nejsou ochotní a v principu i schopní podporovat studujícího finančně – od zakoupení pomůcek do školy po zaplacení školního výletu nebo nadstandartních školních aktivit (kurzy zdokonalující dovednosti učně atp.)

Z výše uvedeného může vyplývat, že dostudovat střední školu je pro děti ze sociálně vyloučeného prostředí velmi náročné. I přesto, že každá dívka, se kterou jsem pracovala, pochází z jiného rodinného zázemí a jejich příběhy byly vždy něčím odlišné, shledávám několik zásadních důvodů opakujících se při opuštění strategie být středoškolsky vzdělaný, nejčastěji pak v podobě: mít výuční list.

Jednak je nutné přiznat, jak již bylo výše řečeno, že dlouhodobá strategie mít střední školu/mít výuční list není v tomto prostředí nic samozřejmého a tuto strategii přejímají jednotlivci spíše ve spolupráci s neziskovou organizací, ve které jsem pracovala, než od lidí ze svého přirozeného okolí. Dále pak, kombinace nedostatku financí, nejistota, zda se vzdělávací proces povede dokončit, zda tento úspěch přinese úspěch při hledání zaměstnání²¹, každodenní stres ze školy bez možnosti doučování nebo podpory nejbližšího sociálního okolí a v neposlední řadě náhlá změna sociálního prostředí, osamocení a změna statusu, vedou k velké zátěži studujícího a při zhuštění jednotlivých problémů v čase dochází často k poklesu zájmu o dokončení vzdělávacího procesu a k jeho následnému ukončení.

Osamocením mám na mysli situaci, kdy dívky dochází do základní školy se svými dalšími vrstevníky z okolí, které znají. Často jsou to jejich susedé, příbuzní včetně sourozenců. Jenže do dalšího stupně vzdělávání jich postoupí mnohem menší počet, navíc se rozvrství po různých školách a oborech. Dívky tak zůstávají „osamocené“, jak v ročnících, tak v rámci celých škol. Informátorky až na velmi ojedinělé případy uvádějí: *„Ve třídě jsem jediná cigánka.“* Na střední škole jsou bez opory ostatních známých vrstevníků a musí si „poradit samy“. Opačným příkladem je Rose: *„Jsem ráda, že chodím do školy mimo Plzeň, nikdo mě tam nezná, nezná moji rodinu a můžu tam být pouze sama za sebe“*. Dívkám se musí podařit skrze každodenní taktiky přizpůsobit se a v rámci třídy si utvořit určitou pozici, což není vždy jednoduché, když je na dívky nahlíženo jako na „Romky“. Rose: *„Nejdříve se na mě ostatní spolužáci dívali skrz prsty, že jsem Romka, nakonec ale zjistili, že jsem v pohodě, a teď už mě berou.“*

Popřípadě opačným případem je Sandy, která se sebeidentifikuje jako „cigánka“, ale nebyla spolužáky ve škole za „Romku“ označena. Došlo tak

²¹ „Romové mají nízkou motivaci ke vzdělání, protože na pracovním trhu mohou očekávat diskriminaci a návratnost vzdělání je v jejich případě nižší než v případě neromské populace“ (Hůlová, Steiner 2006:104).

k rozporuplné situaci, kdy jí nebyla připsána romská etnicita, ale ona se se s ní ztotožňuje. „Romem je zde ten, kdo je za Roma považován významnou částí svého okolí“ (Moravec 2006:17). Sandy mohla ze situace, kdy nebyla okolím za „Romku“ považována mít prospěch - „těžit“. Oscillovala však mezi úvahami, zda „pravdu“ o své etnicitě sdělit, popřípadě kdy, komu a jakým způsobem, aby tento „fakt“ byl v nejlepší možné míře přijat v tu chvíli důležitými členy majoritní společnosti, nebo nesdělil a čekat, zda, kdy a jak vyjde „pravda“ o její etnicitě najevo. Dle Padena „vychází koncept situační etnicity z poznatků, že jednotlivé kontexty mohou určit, které ze sociálních identit nebo loajalit jedince je v daném okamžiku vhodné uplatnit“ (Paden 1970:268 in Okamura 1981:452). Sandy se obávala, že kdyby „pravdu“ o své etnicitě nesdělila, mohla by vyjít najevo v době, kdy nebude v pozici, aby situaci „ovládala“. Sandy se proto rozhodla svým spolužákům svou etnicitu „prozradit“.

Častokrát se dívky musí vyrovnat s tím, že i když na základní škole vynikaly a měly z hlediska prospěchu výsadní postavení v rámci třídy, na střední škole nebo učilišti to již neplatí. Dívkám se tak mění sociální status, pozice ve třídě, v kolektivu vrstevníků. V některých případech, se kterými jsem se setkala, byly dívky zvyklé na nadprůměrný prospěch, protože studovaly školu speciální s menšími požadavky na žáka. Přejdem na střední školy si známky výrazně pohoršily, protože měly menší rozsah znalostí a nedostatečné učební návyky, než se od nich očekávalo²². Musely tak vyvinout větší úsilí, aby měly alespoň průměrný prospěch jako ostatní spolužáci. Tomu ale bránilo mimo jiné i něco, co se obecně nazývá neochota. Především neochota dívek vstávat do školy. Příkladem toho může být Sandy, která ve druhém ročníku učiliště předčasně opustila školu, protože nebyla ochotná vstávat do školy. Dívkám se často nechce vstávat a připravovat do školy, když další členové rodiny spí, nebo si užívají volný

²² V Plzni funguje speciální základní škola, dříve označována jako zvláštní škola. Na této škole je žákem mnoho dětí ze sociálně vyloučeného prostředí a není zde zvykem, zadávat žákům domácí úkoly. Platí také, že žáci si nesmějí brát učebnice domů, protože by je mohli ztratit.

čas. Myslím si ale, že v tomto případě je možné spojit neochotu právě s onou ne zkušeností s tím, jak se může vyplatit strategie vzdělávání. Chybí-li rodičům vědění, že studium je investice do budoucnosti, chybí jim vůle motivovat (či spíše donutit) své děti tuto investici učinit. Proto, dle mého názoru, nejde o neochotu vstávat ráno do školy nebo dělat večer úkoly do školy, ale o neschopnost zúčastněných v domácnosti dívky i dívky samotné odpovědět na otázku „*Proč to mám dělat?*“.

Dalším problematickým faktorem je neznalost prostředí střední školy, respektive neznalost pravidel, která jsou na středních školách obvyklá. V okolí dívek většinou nejsou ti, kteří mají středoškolské vzdělání, nebo alespoň krátkodobou zkušenost s navštěvováním jiné školy než té základní. Například bezproblémově studující Rose učinila kázeňský přestupek, aniž by si toho byla vědomá. Opustila areál školy o velké přestávce. Rose tvrdila, že o tomto zákazu nebyla informována a samotnou jí to nenapadlo. V dalším případě, z hlediska zvládnutí školního učiva, Rose přišla až po určité době studia na to, že na střední škole jim učitelé látku, kterou si mají zapsat, nediktují. Rose si první týden nepsala žádné poznámky, až poté zjistila, že si má psát, co slyší, dělat si z toho vlastní poznámky, což znamenalo osvojit si do té doby úplně neznámou dovednost.

Proto při nástupu na střední školu začíná divadelní představení v podání dívek, aby s ostatními spolužáky splynuly a ostatní je přijali mezi sebe. A aby zároveň bezproblémově fungovaly v prostředí, které je jim naprosto vzdálené. Pokud se tato „divadelní hra“ dívkám nepovede, mohou být, jak samy nazývají, „odhaleny“. Dívky se pak plně nevčlení do kolektivu třídy, toto nevčlenění takzvaně „neustojí“ a jejich působení na střední škole může být z těchto důvodů u konce.

5.2 Nedostatek financí

Velké úsilí musí dívky věnovat maskování nedostatku financí. Negativní zkušenosti svých informátorek jsou spojené především se sociálně-ekonomickými rozdíly. Dívky s ostatními spolužáky nemohou sdílet zážitky ze zahraničních dovolených s rodiči, nemají ani dovednosti jako ostatní studenti (jízda na kole, snowboardu atd.), není pro ně samozřejmostí jít o velké přestávce na oběd do fastfoodu, nebo si něco koupit k pití nebo jídlu. A i způsob trávení volného času se někdy liší právě kvůli financím.

Příkladem může být dívčí výlet s klubem na víkendový pobyt na horách, kdy o tento typ pobytu byl zájem ze strany dívek především z důvodu, že potom před spolužáky mohly též říci, že jezdily na snowboardu. Pokud by tento dvoudenní zážitek nepodnikly, neodvážily by se toto tvrzení použít, protože by se obávaly „nachytání při lži“. Po této zkušenosti si mohly jistý obrázek o snowboardování udělat, a tím pádem si být jistější v situacích, kdy by se o snowboardingu hovořilo. Proto měly úspěch akce s klubem, kde si dívky mohly vyzkoušet určitou dovednost, která je přirozeně známá jejich spolužákům ze třídy (jízda na kole, snowboarding, jízda na kolečkových bruslích). Popřípadě podívat se na místa, kam se normálně kvůli nedostatku financí nemají možnost podívat (prohlídka pivovaru, návštěva kavárny v 16. patře mrakodrapu, návštěva výstavy).

Jiným příkladem může být taktika Sandy. Sandy studovala střední odbornou školu s maturitou, kde většina jejích spolužaček pocházela z rodin střední třídy. Logickou strategií Sandy, aby jí spolužačky přijaly mezi sebe, bylo splynutí s těmito dívkami, snaha v největší možné míře je napodobit. Sandy říkala „*musím zakrývat to, že jsem chudá*“. Její strategií, jak se neponížit a zůstat těmto dívkám rovnocenná, je přetvářka, která sčítala mnoho podob. Jednak podobu slovní a jednak podobu statusových symbolů. Dle Kellera je užívání statusových symbolů snahou o zviditelnění vlastního statusu druhým

(Keller 2006: 196). Statusové symboly, jimiž se dívky snaží zviditelnit, jsou symboly referenční skupiny (značkové cigarety apod.), jejíž součástí by se dívky rády staly (tamtéž). Sandy si například přendává cigarety levnější (Viceroy) do krabiček značky Marlboro. Dále si Sandy hlídá, jaké oblečení si bere na sebe, aby si to samé nevzala několikrát po sobě v jednom týdnu. Jedinou výjimku tvoří kalhoty. Ty samé kalhoty může nosit i dvakrát v týdnu, u trička či mikiny je to pro informatorku nepřípustné. Je tedy jasné, že Sandy by nikdy nevystačila s oblečením (podle jejích pravidel), které by jí mohla rodina (v tomto případě jen jeden zák. zástupce s minimálním starobním důchodem) pořídit. K tomu, jak tento fakt Sandy řeší, se dostaneme později v kapitole Oblečení.

5.3 Skryté výdaje na školu

Pro dívky je velmi ostudné a stresující, že nemají včas dostatek financí na vše možné, co v rámci školy potřebují. Popřípadě ví, že je zafinancování nereálné. Taktikou dívek, jak se vyhnout platbám za výlet se školou, na který dívky těžko dostanou peníze od rodičů, je například nahlásit, že se výletu nebudou účastnit kvůli návštěvě lékaře v ten daný den či na daný den onemocní. Další taktikou, jak ušetřit, aniž by si toho někdo povšiml je například nepřijít do školy v den, kdy se třídy fotografují. Dívky následně ušetří peníze za fotografii, protože mohou argumentovat, že na fotce nepózuje, tedy o fotografii nemají zájem.

Příkladem může být také situace, kdy informatorka Sandy přišla na klub s tím, že zítra dostane 5 za domácí úkol, protože nemá čtvrtku, takže nemůže udělat domácí úkol. Též Sandy chtěla opustit definitivně školu, protože její matka neměla na zaplacení certifikovaného kurzu manikúry, který měli absolvovat všichni studenti její třídy s výjimkou jí. Sandy nechtěla mít ostudu, že na kurz nemá peníze.

5.4 Jinakost prostředí

Také je důležité zmínit, že dívky nemají stejné problémy v rodině. Pro mnoho dívek je velmi těžké mluvit v prvním ročníku střední školy o své rodině a svých rodičích. Hypoteticky by Elza na otázku od spolužáka: „*Co dělají vaši?*“ musela odpovědět zhruba to, že rodiče nedělají (v měřítku většinové společnosti) nic. Táta je doma, občas dělá pomocného zedníka, ale na černo, aby nepřišli o peníze ze sociálky. Máma se stará o domácnost a má 3 sourozence a jedno vnouče. Na otázku „*A kde bydlíš?*“ by musela odpověď udáním místa, které je v Plzni považováno za nejhorší místo k bydlení a na otázku „*Kde jsi byla o prázdninách?*“ by musela odpovědět „*Na Slovensku, v osadě u příbuzných.*“

5.5 Závěr kapitoly

Závěrem lze tedy shrnout strategii vzdělání a taktiky k jejímu naplnění využívané asi takto: Dívky, se kterými jsem spolupracovala v rámci mého zaměstnání i v rámci výzkumu, mají povětšinou menší pravděpodobnost snadného absolvování střední školy (včetně učiliště). Z počátku se musejí vyrovnat s mnoha překvapeními z nového prostředí a pravidel v něm, které je nikdo neučil a nikdo neřekl a s nimiž se musejí vyrovnat v podstatě samotné. V průběhu prvních dní a týdnů musí pečlivě budovat obraz o sobě samé v očích nových spolužáků i učitelů. Musejí maskovat svojí etnicitu a chudobu. I když to na první pohled může vypadat, že jde o vlastnění statusových symbolů pro jejich vlastnění samotné, primární funkce v tomto případě statusových symbolů je maskování faktu, kdo jsou a odkud pochází. Dále musí přesvědčovat sebe i své rodiče, popřípadě i svého partnera, sourozence a kamarády, o tom, že chodit na střední školu má smysl a vyústí k tomu, že budou mít možnost uspět na trhu práce. O tom často musí přesvědčovat i sebe samotné. Musí také mít veškeré vybavení potřebné pro studium a být připraveny na nečekané investice a

náklady. Do toho se musejí učit, vstávat, chodit včas spát a plnit řadu dalších, často i kulturně daných, povinností v domácnosti.

6 TAKTIKY Z OBLASTI STRATEGIE MÍT ZAMĚSTNÁNÍ

I přes to, že pro sociálně vyloučené prostředí je příznačná vysoká nezaměstnanost, respektive velmi nízká zaměstnanost na legálním trhu práce, patří zaměstnání jako životní strategie do 3 hlavních strategií vůbec. Stále platí, že lidé z tohoto prostředí, a to včetně dívek, chtějí mít stálý příjem z legální činnosti. Dívky nechtějí mít každodenní starosti svých rodičů a lidí v blízkém sociálním okolí o to, za co nakoupí základní životní potřeby (především jídlo a oblečení) a z čeho zaplatí zejména nájem a energie potřebné k bydlení. Cestou, jak se těchto starostí alespoň částečně zbavit, je získat a udržet si zaměstnání, za které člověk získá tolik finančních prostředků, aby výše zmíněné potřeby uspokojil a zbyly mu i nějaké prostředky pro další potřeby, jako je zábava, komunikace s ostatními, kvalitní vybavení bytu, moderní oblečení a podobně.

6.1 Nezaměstnanost

V současné době vysoké nezaměstnanosti není divu, že dívky se základním vzděláním jsou na úřadu práce bez možnosti jakékoliv pracovní nabídky. Ani to, že se zaregistrují v bezpočtu pracovních agenturách, nezvyšuje četnost nabídek, které by mohly alespoň zkusit využít. Je však o to více demotivující, když i dívky s výučním listem jsou dlouhodobě bez zaměstnání. Samozřejmě ale platí, že s výučním listem je šance přeci jen o něco vyšší. Dokladem toho může být Lorien, která vystudovala učiliště a následně získala zaměstnání, kde již pracuje po dobu tří let.

Příčiny nezaměstnanosti jsou, dle výše zmíněné definice a členění, vnější i vnitřní. Příkladem vnitřních příčin mohou být zdravotní komplikace u dívky P., která sice vystudovala učiliště, nicméně její zdravotní stav jí neumožňoval

nastoupit do zaměstnání. Nebo příklad Elzy, u které se ukázalo, že během přijímacího rozhovoru sice kladla důraz na reprezentativní vzhled, ale neuměla v dané situaci adekvátně vystupovat, což jí naprosto zdiskreditovalo (pozdrav, podání ruky, formulace vět, porozumění kladeným otázkám). „Je samozřejmé, že téměř vždy očekáváme mezi vzhledem a způsobem vystupování soulad, jímž se vzájemně potvrzují“ (Goffman 1999:31). Nejobvyklejší příčinou je ale nízká kvalifikace a minimální nebo žádné pracovní zkušenosti a praxe. Vnější příčinou dlouhodobé neschopnosti sehnat zaměstnání je u dívek, podle mého názoru a zkušeností i zkušeností kolegů²³, to, že je dívce připsána „romská“ etnicita. Mezi další příčiny kromě nedostatečného vzdělání a diskriminace lze zařadit nedostatek kontaktů mimo prostředí sociálního vyloučení a dluhy, upřednostňování práce na „černo“ (srov. Hůlová, Steiner 2006:92).

Dívky tak celkem rychle začínají ztrácet naději v získání zaměstnání. Co se týče taktik k získání zaměstnání, nelze o taktikách v případě tohoto výzkumu téměř vůbec hovořit, protože v tomto případě „cesta k cíli“ končí dřív, než začala. V podstatě platí, že všechny dívky ze sociálně vyloučeného prostředí, se kterými jsem se během 3 let setkala, jsou na úřadu práce. Není to ovšem tím, že by pracovat nechtěly. Alespoň v rovině tvrzení se všechny shodují v tom, že by pracovat chtěly, jenže už i v tomto věku si začínají uvědomovat, že získat zaměstnání je pro ně velmi obtížné. Nízká kvalifikace, nulová praxe a zkušenosti a připsaná etnicita v kombinaci s relativně nízkým věkem v realitě nedovolují tuto strategii ve větším počtu osob realizovat, a proto jsem v rámci výzkumu neměla příležitost ji hlouběji pozorovat. Jen v případě Lorien bylo možné k tomuto tématu získat nějaké poznatky. Ty se ale spíše týkají oblasti jak si zaměstnání udržet, než oblasti jak ho získat.

Lorien pracuje v továrně nedaleko Plzně. Práci získala s pomocí mě jako sociální pracovnice. Napsaly jsme společně její životopis a ten rozesílala

²³ Kolegů z oboru sociální práce v oblasti poskytovatelů sociálních služeb neziskových organizací v Plzni.

emilem na inzerované nabídky. Jednou z nabídek byla práce za minimální mzdu a Lorien ji s radostí přijala. Taktikou v tomto případě může být fakt, že se se záměrem získat práci obrátila o pomoc na sociální pracovníci neziskové organizaci, nechala si vysvětlit postup a dokázala na něm aktivně participovat. Lorien je ale spíše zajímavá v tom, jaké taktiky využívá, aby si zaměstnání udržela. Za tři roky si nikdy nevezala nemocenskou dovolenou, ačkoliv by na ní z hlediska aktuálního zdravotního stavu měla nárok. Do práce za 3 roky přišla jen jednou pozdě, protože jí ujel autobus. Nikdy neodmítne směny o víkendech a mimořádné přesčasy, v zaměstnání je ochotná střídat různé pracovní pozice dle potřeb zaměstnavatele. Velmi jí záleží na plnění norem a do práce nikdy nepřivedla nikoho ze svého sociálního okolí, aby v případě, že by tento člověk selhal, nebyla poškozena její pověst či dokonce ohroženo její pracovní místo²⁴.

Po ukončení vzdělávacího procesu ve škole dívky rychle zjišťují, že realita je velmi nepříznivá. Jednak proto, že pracovních míst, o která se mohou ucházet, je relativně málo. Zároveň se potýkají s negativními postoji vůči sobě, jako „Romkám“. Do toho jsou velmi citlivé na kritiku a nízké finanční ohodnocení své práce. V některých případech pak dojde k domněnce, že je hodnocena jejich etnicita, kritikou jejich výkonu a minimální mzdou. Je to najevo skrze kritiku jejich výkonu v práci a skrze minimální mzdu. Výsledkem je značná přecitlivělost a často také konflikt s nadřízeným na pracovišti a pak dochází k rychlému rozvázání pracovního poměru. A to i tak, že dívka do práce prostě už druhý den nepřijde.

²⁴ Nutno dodat, že Lorien lze považovat za velmi sympatickou, komunikačně zdatnou a atraktivní dívku, jež má světlou pleť, takže jí okolím nemusí být „připsána“ romská etnicita. Sama Lorien uvedla, že kolegům a kolegyním v práci řekla o tom, že je „cigánka“ až po nějakém čase. Také dle jejího vlastního tvrzení hraje důležitou roli fakt, že s přítelem bydlí na ubytovně a je mnohem radši v práci než doma. Z domácnosti rodičů se odstěhovala s přítelem právě proto, že jí v docházce do zaměstnání nemotivovali a veškeré vydělané finance musela „sdílet“ s celou domácností, která má sedm členů.

Dívky v těchto případech s vidinou finančního výdělků opouštějí předčasně sekundární systém vzdělávání²⁵. Po nějakém čase vyjde najevo, zda dívka onu práci opravdu získá, nebo ne. V drtivě většině případů „slibované“ zaměstnání nedostanou. V lepším případě přichází první pracovní zkušenosti. V naprosté většině případů se však jedná o krátkodobou a negativní zkušenost. Nejvíce jsou dívky nespokojené s množstvím práce v poměru s vyplacenou mzdou. Příkladem může být Elza, která po obvyklých obtížích popsaných v předchozí kapitole o vzdělávání opustila v druhém ročníku učiliště právě v momentě, kdy měla možnost získat zaměstnání. Pracovala ale pouze jediný den. Práce to byla v běžné samoobsluze s potravinami. Následně jí zaměstnavatel propustil a den práce jí nechtěl proplatit. Tato negativní zkušenost vedla následně k tomu, že Elza již strategii zaměstnání opustila a zvolila strategii získat muže.

Dalším příkladem může být Sandy, která jako brigádnice pomáhala s přípravou jídel ve fastfoodovém stánku. Za celý den práce jí bylo vyplaceno o několik stovek méně, než předpokládala. Stejně jako Elza, i Sandy po této jedné zkušenosti víceméně upustily od strategie zaměstnání a směřují spíše ke strategii získat muže.

Na základě pozorování tvrdím, že po relativně krátkém čase dívky se základním vzděláním opouští od strategie mít vzdělání, nebo mít zaměstnání a soustřeďují se tak na poslední možnou strategii. Touto strategií je získání muže. Muže, který je finančně zabezpečí, aniž by ony musely mít zaměstnání a být

²⁵ Není výjimkou, že k předčasnému ukončení středoškolského vzdělání vede dívky nabídka práce. Tento přechod z jedné strategie do druhé je dle mých pozorování také vytaktizován a to především ve vztahu k rodičům. Protože rodiče žijí ve finančním nedostatku a dítě (tato strategie platí pro chlapce i dívky), které je na škole nic nevydělává a naopak finance spotřebovává, jsou v určitých momentech nakloněni ke změně strategie. Tyto momenty nastávají, když dítě ve škole neprosperuje, rodiče nemají kladný vztah ke vzdělávání, respektive nevěří, že dítě školu dokončí a že vzdělání povede k uplatnění na trhu práce a jsou nějaký čas pod tlakem dítěte, které chce vzdělávací proces opustit. V tento moment, když dítě přijde s tím, že si našlo konkrétní zaměstnání, rodiče zhodnotí pomyslná pro a proti a dají souhlas k opuštění procesu vzdělávání. Činí tak zejména v naději, že dítě zaměstnání získá a jim se zvýší objem prostředků na provoz domácnosti.

vzdělané. Muž se tak stává středobodem jejich světa a jedinou, zbývající strategií. I proto je v oblasti hledání muže nejvíce vypracovaných taktik.

7 TAKTIKY Z OBLASTI STRATEGIE MÍT MUŽE

Poté, co dívky projdou procesem vzdělávání, nějakou dobu zakoušejí vstup na trh práce. Když se jim nepodaří zapojit na trh práce, zbývá již jediná strategie. Tou strategií je získání muže, který by je dovedl k cíli – k *ekonomicky soběstačné prokreační rodině*. Zároveň platí, že muž může do strategií vstoupit i v době, kdy dívka stále zkouší uplatnit strategii vzdělání nebo zaměstnání. Myslím si, že dívky chápou situaci následovně: Vzhledem k tomu, že tak jako tak má dívka být s mužem, a i kdyby jí strategie vzdělání a zaměstnání přinášely úspěchy, nebo dokonce i aktuálně přinášejí, má muž právo strategie ovlivnit nebo dokonce ukončit předchozí dvě strategie, uzná-li to za vhodné (pro sebe výhodné). To může vycházet z několika příčin.

V této kapitole se budu věnovat tomu, jak si dívky partnery vybírají, kdo je ideálem a proč, kdo se kromě nich na výběru podílí a jak dívky využívají svých dovedností v rámci taktik jak muže získat i si ho udržet. Dále věnuji prostor tomu, v jakém postavení dívky ve vztahu s mužem jsou, s čím se potýkají a jaké taktiky volí nejen při získávání partnera, ale i ve vztahu s ním. Do této oblasti patří zejména témata jako je pohlavní styk, antikoncepce a těhotenství.

Jak dívka nakonec cíle prokreační soběstačné rodiny dosáhne, již není jen na jejích taktikách, ale i na taktikách muže a na jeho aktuálně sledovaných strategiích a cílech. Je-li dívka v určitou chvíli zaměřená na strategii mít vzdělávání a potká muže splňujícího její představy a je-li tento muž v tutéž chvíli zaměřený na strategii získání ženy a založení rodiny, výsledkem může být vznik společné strategie založení rodiny. Co bude výsledkem, záleží na ochotě nebo neochotě dívky ukončit strategii vzdělávání, na jejím a jeho chápání postavení muže a ženy v sociálně vyloučeném prostředí. Protože ale, podle mých zjištění,

nepanuje rovnost či spíše rovnoprávnost mezi dívkami a jejich partnery, vítězí častěji strategie sledované mužem, než dívkou.

7.1 Výběr partnerů

Hned na začátku je nutné podotknout, že dívky nemají právo vybrat si svého partnera jen na základě svých požadavků a představ. Dívky se podřizují rozhodnutím rodinné autority a nenalezneme zde individuální volbu založenou na osobní svobodě rozhodování (srov. Jakoubek 2004a:126). O partnerovi totiž mohou rozhodovat i rodiče a toto právo využívají. Rodiče mohou partnera schválit či zavrhnout. Jsou rodiny považované za „nečisté“ například z toho důvodu, že jsou v nich problémoví uživatelé drog. Nebo pocházejí ze slovenských osad, ze kterých si dívky vybírat většinou nesmí. Těchto kritérií je ale velmi mnoho a ve všech případech jde dělat výjimky, uznají-li rodiče její výhodnost výjimky. Je-li muž z *degešské rodiny*²⁶ a výjimka udělena není, je dívce dáno rodiči silně najevo, že její volba je neakceptovatelná²⁷. Dívky pak partnery mohou zatajovat a scházet se s nimi potají. Např. Dívka K. se tak obávala, co její rodiče řeknou na to, že má přítele a zda bude schváleno, z jaké rodiny pochází, že svůj vztah udržela asi rok v tajnosti. Naopak jsou i takoví rodiče, kteří vybírají dívkám partnery uvnitř širší rodiny. Např. Dívka R. má momentálně za partnera bratrance ze Slovenska, kterého jí vybrala matka, z toho důvodu, že otěhotněla s někým, kdo o dítě nejevil zájem. Dívka potratila a její možnosti vybrat si partnera dle svého se zmenšily. Aby matka předcházela opětovné „ostudě“ rodiny, rozhodla se zvolit pro svou dceru partnerský vztah

²⁶ Za *degeše* je označován člověk, který je rituálně nečistý (srov. Jakoubek 2004:51) „*Degešem* se člověk buď narodí, jsou-li jeho rodiče rituálně nečistí, anebo se jím může během svého života stát“ (tamtéž). Jedná se zejména o rodiny pocházejících ze slovenských osad a rodiny, kde se vyskytují uživatelé drog.

²⁷ Veškerá tato kritéria jsou založena na obecném principu, přesvědčení, že lidé si nejsou rovni (srov. Jakoubek 2004a:185).

s mužem z *fajty*²⁸, aby se neopakovalo nekontrolované početí s neznámým mužem. Minulý rok nastala podobná situace i u Sandy, kdy její zákonný zástupce se rozhodl, že je již dle jeho názoru vhodný čas na partnerské soužití dcery s mužem a Sandy „vyhrožoval“, že bude mít za partnera bratrance, kterého jí zvolí²⁹.

Dívky mají omezené možnosti v osobním výběru partnera ještě z dalších důvodů, než je povolení jejich rodičů. Přesto dívky často vyhledávají muže, kteří mají lepší sociální a ekonomický status či takzvaný Resource Holding Potential – RHP. Tento faktor znázorňuje přístup ke zdrojům a může zahrnovat například rodinné zázemí, profesi, vzdělání, inteligenci a další (Weiss 2009: 190). V představách dívek je ideálním mužem ten muž, který je výdělečně činný, fyzicky přitažlivý a je považován za „gádže“, nebo-li „ne-Roma“. Výdělečně činný znamená, že má trvalé zaměstnání, které mu přináší jistou pravidelnou výplatu³⁰. Ideální muž má auto a zejména vlastní bydlení a bydlí v nájemním bytě, popřípadě vlastní dům. Není problémem, když v domácnosti bydlí například s matkou, v domácnosti by ale neměl být větší počet dalších příbuzných. Poslední podmínkou definující ideálního muže je, že jednou za rok jezdí na dovolenou. Samozřejmě musí chtít založit rodinu.

Hlavním důvodem zaměření se na ne „Romy“, podle mého názoru je, že chodit s „gádžem“ je prostě výjimečné. Já jsem se s dívkami, které mají „gádže“ za partnery v podstatě nesetkala. Pokud nemají dívky za partnera „cigána“, pak jsou ze zemí jako je Rumunsko, Bulharsko, nebo Albánie. V tomto případě si myslím, že dochází k tomu, že i když dívky mají zájem o „gádže“, zájem není oboustranný, muži „ne-Romové“ nemají zájem o dívky „Romky“. Nemyslím si, že

²⁸ Fajta je rod - základní jednotka tradiční romské společnosti (Budilová, Jakoubek 2007:22). „*Příbuzenská struktura fajty je nepřehledná, proto je fajta obtížně ohraničitelná*“ (Matoušek 2003:142 in Budilová, Jakoubek 2007:22).

²⁹ V té době oslavila osmnácté narozeniny.

³⁰ Informátorky nejčastěji uváděly mzdu okolo 20 000 Kč.

by se jim vizuálně nelíbily, ale z důvodů souvisejících s naladěním celé většinové společnosti vůči „Romům“ je v podstatě nepřijatelné a velmi diskreditující mít za partnerku „Romku“. Strategie dívek získat za muže, respektive partnera, „Čecha - gádže“ je tedy nerealizovatelná a dívky si toho jsou vědomy.

Mít pravidelný příjem je hodnoceno v největší možné míře pozitivně. Jistota, že každý měsíc nehrozí propad dostupných financí, že nehrozí nutnost půjčovat si, dávat majetek do bazarů a zastaváren, je pro dívky ze sociálně vyloučeného prostředí něčím, za co jsou ochotny obětovat mnoho. Domácnosti jejich rodičů jsou právě nejistotou příjmu, jeho nepravidelností a nejistou výší tak zmítány, že představa, že tomu tak nemusí být, dívky velmi láká, protože 70% starostí domácnosti by bylo pravidelným a stabilním příjmem ve výši cca 20 000 Kč vyřešeno. Alespoň v představách dívek. Vlastní bydlení je druhou nejvyžadovanější jistotou. Jistotou v tom, že rodinu z domácnosti nikdo nemůže vystěhovat, protože nezaplatila nájem. Z hlediska statusové symboliky je pak nejvýše dům, v tomto případě za Plzní, a auto, které nemusí být nijak drahé a dalo by se zařadit do tzv. nižší střední třídy. Z hlediska statusových symbolů je pak ceněná velmi vysoko pravidelná dovolená, respektive dovolená v zahraničí jednou v roce, v hotelu u moře. Tady ale nejde o touhu dívek cestovat a poznávat, nebo odpočívat tak, jak je na dovolených u moře od cestovní kanceláře obvyklé. S ničím z toho se dívky neseťkaly. Jde o touhu čistě z hlediska statusové symboliky, touhu moci říct, byla jsem u moře v hotelu, touhu vyprávět, jak bylo vše luxusní a touhu vkládat na facebookový profil fotky z dovolené a dávat tím najevo to, jak se dívce daří.

Sociálně vyloučené prostředí lze také v souvislosti s výběrem partnera definovat tak, že jde o prostředí, ve kterém žije uzavřená skupina lidí, kteří sdílejí velmi podobnou sociální situaci a mají stejná kulturní východiska a návody, jak v této situaci efektivně žít. Součástí návodu, jak efektivně žít, je snaha dbát na svojí pověst, tedy na to, co o mně lidé ve stejné skupině myslí. Partnery si mohou dívky vybírat z omezené množiny potencionálních partnerů. Takže

taktika postavená na tom, že dívka zkusí co nejvíce partnerů, aby si mohla co nejlépe vybrat, je nemožná, respektive ve svých důsledcích generuje více limitů než výhod. Platí totiž, že s každým partnerem, se kterým je dívka ve vztahu, je nutné vyškrtnout ze seznamu určitý počet dalších potencionálních partnerů.

Například u Rose platí, že vzhledem k tomu, že má jednoho partnera, je považována za jeho. Toto symbolické vlastnictví přechází do faktického v tom, že kdyby s partnerem vztah ukončila, ostatní muži z okolí jejího partnera už nejsou pro ní potencionálními partnery. Ona byla jeho, což znamená, že je jeho stále. Vztahem s jedním vylučuje budoucí vztah nejenom s ním, ale s mnoha dalšími.

Dále je nutné vzít v úvahu, že dívky mají omezený výběr potencionálních partnerů z důvodu etnické stigmatizace. Pokud dívka nedosáhne na vztah s „gádžem“, nebo jej nechce, pak je pro ní lehce vypočitatelné, kolik a jakých potencionální partnerů může mít. Dívka má většinou dobrý přehled o svých vrstevnících, kteří by mohli být potencionálními partnery, které by akceptovala jak rodina, tak dívka. Rose uvedla: *„Když ti uteče cigán, to není jako když ti uteče gádže. Já vím, že už se mi nikdo kromě Tonyho v Plzni nelíbí, vono jich zase není moc na výběr. A každéj by se bál, co by na to Tony řek a co by třeba mu udělal“.*

Neznamená to ale, že výběr partnerů je zúžen pouze na ty, kteří se považují za „cigány“, nejsou ale ani „Češi – gádže“, jedná se o cizince, a to zejména ze států východní Evropy, kteří v Plzni dlouhodobě bydlí a pracují. Když dívky mluvily o této skupině mužů, jednalo se nejčastěji o občany Bulharska, Albánie, Rumunska a Turecka.

V rámci výzkumu nebylo možné ověřit, čím se tito muži živí, kde pracují a jakým způsobem vydělávají finanční prostředky, protože dívky tyto informace neměly, ani nebyly pro ně důležité. O vzdělání nebo zaměstnání mužů tedy častokrát nevěděly vůbec nic. Ale dokázaly okázale mluvit o tom, jak se draze oblékají, jaký typ telefonu vlastní, jakého automobilu jsou majiteli a hlavně kolik finančních prostředků jsou ochotní do nich investovat. V rétorickém pojetí dívek se jednalo o to, že je důležité, jestli jsou muži lakomí či nikoliv. I proto se jim

mezi dívkami říká „muži na využitku“. Důležité na tom je, že o kontakt s dívkami měli zájem.

7.2 Nerovnost mezi mužem a ženou

Zásadní charakteristikou, která vstupuje do taktik a strategií dívek je jejich partnerský vztah s mužem a míra nerovnosti v tomto vztahu. „Postavení ženy v romské rodině je (vzhledem k muži) nerovnoprávné (Macháčková 1996: 278-294 in Jakoubek 2004a:189), konkrétně tedy velmi nízké, podřadné a pro ni potupující...“(Davidová 1995: 104 in Jakoubek 2004a:189). Ženy v sociálně vyloučeném prostředí, zjednodušeně řečeno, nejsou chápány jako rovné mužům. „Muž je zde tedy „něco více“ než žena...“ (Jakoubek 2004b:67). V partnerském životě zastávají submisivní roli a jsou podřízeny muži, jeho rozhodnutím. „...Tento vztah je velice nevyrovnaný a muž v něm má vůči své družce jednoznačně superiorní pozici“ (Jakoubek 2004a:192). Žena je více pasivní člen vztahu, naopak muž je více aktivní. Muž má právo rozhodovat o životě dívky – zda bude studovat, zda může jít na diskotéku, zda pojedou na výlet, kam se půjdou spolu bavit, kdy odejdou, s kým může dívka mluvit a kdy a tak podobně. V souvislosti se strategiemi a taktikami je nerovnost velmi důležitým, stále přítomným faktorem. Je-li strategií, kterou dívka sleduje, mít muže a je-li cílem této strategie s mužem založit rodinu, je nutné si muže udržet. Udržet si ho znamená, být s ním ve vztahu, respektive stále ho motivovat k tomu, aby ve vztahu zůstal. Proto dívky ze sociálně vyloučeného prostředí jsou ochotné vzdát se části svých svobod a být ve vztahu, ve kterém si uvědomují, že nemají stejné postavení a práva vůči svému partnerovi, jako má jejich partner vůči nim.

7.3 Nedůvěra, nevěra, žárlivost

V rámci vztahů, které informátorky v průběhu výzkumu měly a bylo možné o těchto vztazích s nimi mluvit a dalšími způsoby je pozorovat, panovala mezi

dívkou a jejím partnerem³¹ značná nedůvěra. Vzájemně si často partneři nedůvěřovali, zda jeden z nich nemá sexuální vztah s někým jiným a zda jeden druhého nechce opustit. Jednalo se tedy o nevěru a žárlivost. Dívky dle mých pozorování nedůvěřují svým partnerům a jsou velmi žárlivé. Dle tvrzení dívek to samé platí i jejich partnerů. Ve zkoumaném prostředí ale platilo všeobecně deklarované a uznávané pravidlo, že žárlivost je projevem lásky. Tedy i naopak, kdo nežárlí na svého partnera, nemiluje ho.

Například dívka M. uvedla: *„Na diskotéce mě Pája pořád hlídá, je v klidu, jen když mě drží za ruku.“* nebo Rose: *„Tony se mnou chodí na diskotéce i na záchod, čeká před záchodem, prý se bojí.“* Dívka M. i Rose chování svých partnerů hodnotily sice jako omezující v mnoha ohledech, ale zároveň jako vítané, protože je důkazem toho, že jejich partner je má rád.

Dalším projevem lásky partnera vůči dívce je jeho agresivní chování vůči ní. Když jsem se dívek ptala, která byla již mužem uhozena, tak se přihlásily všechny. Nicméně to některé z nich zmírňovaly slovy, že to bylo jen v podobě hrátek. Dle jejich popisů šlo o situace, kdy byly v konfliktu, ale ne příliš vážném a jejich partner uhození rukou, nejčastěji do obličeje naznačoval, nebo je dokonce uhodil, ale s malou razancí.

Na základě několika rozhovorů s dívkami i mezi dívkami si myslím, že i přesto, že dívky deklarují k násilí negativní postoj, svým partnerům ho tolerují, protože to považují za projev lásky.

Nedůvěra má ale zásadní význam při sledování více strategií současně. Chodí-li dívka na střední školu a její partner nikoliv, vzbuzuje u partnera obavy, že je mu nevěrná. Častá byla situace, kdy dívky chtěly ze základní školy následně chodit na střední školu, ale partneři je v tom nepodporovali. A v některých případech jim kladli různé překážky, aby na střední školu nezačaly chodit vůbec. Podle mého názoru mohou takové situace souviset s tím, že partner nemá dívku

³¹ Partnerem může být jak „cigán“ tak cizinec (Rumunec, Albánec, Bulhar...).

mimo prostředí sociálního vyloučení pod kontrolou, a to nejen svojí, ale i pod kontrolou lidí v jejich přirozeném sociálním okolí. Protože na střední školy mladí lidé ze sociálně vyloučeného prostředí zpravidla nedocházejí, je kontrola partnerem minimální. Partneři dívek ze sociálně vyloučeného prostředí také vědí, že vysněným typem partnera pro ně je „ne-Rom“. Protože jsou na středních školách v drtivé většině právě „ne-Romové“, je střední škola místem, kde se koncentruje z hlediska partnera dívky příliš nekontrolovatelných potencionálně vážných příležitostí k nevěře a posléze i důvodů k opuštění partnera. Obdobná situace nastává i v oblasti zaměstnání. V několika případech mi bylo dívkami řečeno, že kdyby chodily do práce mezi „gádže“ a jejich partner by tam nemohl být též zaměstnán, popřípadě by nemohl chodit dívky kontrolovat, byl by to pro ně problém. Dívky předpokládaly, že by muž žárlil takovým způsobem, že by musely zaměstnání opustit. Protože je ale zaměstnání dívek v tomto věku a z tohoto prostředí více než vzácné, nebylo možné jejich předpoklad a očekávání nikdy prověřit.

Partner také výrazně určuje, jakým způsobem bude dívka trávit svůj volný čas. Opět z důvodů nedůvěry a strachu z nevěry. Pokud muž chce trávit čas s dívkou, ona se mu musí podřídit, i když má svůj vlastní program, ten musí zrušit. Obecně řečeno, dívka je povinna projevovat muži pokoru a úctu (srov. Lázníčková 1999:53 in Jakoubek 2004a:189). Existují však výjimky, kdy si dívky „prosadí“ vlastní program, je to ovšem ojedinělá situace, která většinou nemá opakování. Například Rose byla v situaci, kdy chtěla jet víkendový pobyt s klubem. Z počátku tvrdila, že nepojede, protože jí její partner nepustí. Když se následně vyskytla příležitost jejímu partnerovi jet na sportovní soustředění, nastavila situaci tak, že ho také nepustí a to ze stejných důvodů, které uvedl on jí. Došlo tak ke kompromisu mezi partnery, že pojedou oba.

Dalším příkladem může být situace dívky, která řešila stejnou situaci jako Rose, respektive chtěla jet taktéž na výlet s klubem. Já, v roli sociální pracovnice a vedoucí klubu, jsem musela přemlouvat jejího přítele, aby jí s námi pustil.

Nechtěl jí pustit, protože, jak sám uváděl s absolutní samozřejmostí, odmítal být tři dny doma bez ní. Dívka se vzepřela a na výlet nakonec jela. Vysvětlila mi, že jí zdůvodnil svůj odpor tak, že se obává, že na výletě potká někoho jiného a jeho opustí. Následně ale přišel její očekávaný nástup na střední školu. Přítel opět vyvíjel nátlak tak, aby jeho partnerka do školy nenastoupila. Dívka v tomto případě již tlak neustála, protože za přítelem stáli i její rodiče, kteří dceřin nástup do školy rovněž nechtěli dovolit. Považovali studium za zbytečné, protože má přítele, který se o ní postará. Zároveň dívka je v rodině považována za nestudijní typ, tedy rodiče již předem nepředpokládali, že by studium na střední škole dokončila, tedy je „zbytečné“, aby do školy nastoupila.

Tento příběh může být dokladem nejenom toho, jak málo svobod dívkám ve vztazích s muži ze stejného prostředí zůstává, ale také toho, jak ony samy mohou taktizovat to, aby si partnera udržely. Dostávají se do situací, kdy si musejí vybrat právě mezi vlastními strategiemi a strategiemi svého partnera. Je-li ale v té době jejich jedinou strategií udržení si muže, který je schopný poskytnout jim stabilní ekonomicky soběstačnou rodinu, nemohou příliš riskovat, že o takového partnera přijdou. Na závěr uvedených příkladů dodávám, že obě dívky trvaly na tom, abych na sociální síť facebook nedávala fotografie z výletu, na kterých byl s nimi vyfocen mladý muž. Jednalo se o „ne-Roma“, který v rámci výletu dívky lektoroval, jak vařit zdravé pokrmy.

7.4 Kde a jak hledat partnera

Existuje několik možností, kde a jak, hledat partnera. Potencionálního partnera je možné najít nejčastěji na základní škole. Po základní škole již zbývají potenciální partneři většinou jen ze stejného ekonomicko-sociálního a etnického prostředí. Potkat se tedy mohou tam, kde tráví volný čas a tam, kam chodí za zábavou. Nejčastěji je to diskotéka, kam chodí nejen výše zmínění, ale i cizinci. Protože je prostředí diskoték místem, kde se nejvíce uplatňují taktiky, jak dosahovat strategie získat muže, budu se dále věnovat právě získávání mužů na

diskotékách. Zmíním se, ale ještě o sociální síti typu facebook, kde se dívky snaží navazovat kontakty s muži, popřípadě udržovat vztahy a získávat informace.

Sociální sítě jsou možným zdrojem potencionálních partnerů – mužů. Dívky dříve využívaly internetovou stránku www.lide.cz, ale po rozšíření sítě facebook přešly právě na tuto síť. Nejde o to, že by přes samotnou síť facebooku šlo nějak snadno hledat muže, ale je možné s nimi udržovat kontakt, pomocí společných známých získávat nebo ověřovat informace o nich a především na této síti o sobě samé zveřejňovat informace, které posilují možnost muže získat.

V rámci této sítě dívky taktizují již od samého počátku, tedy od doby, kdy si na ní zakládají profil. Ve většině případů si vymýšlejí vzdělání a místo narození. Některé z nich i jméno a to tak, aby znělo exoticky. Například Elza má uvedeno, že pochází z jedné ze zemí na balkánském poloostrově, ale její příjmení odkazuje na jinou balkánskou zemi. Jiná pracuje ve společnosti předního módního návrháře, další dívka má uvedeno, že studovala hotelovou školu, ačkoliv na střední školu nikdy nedocházela, další dívka má uvedeno jako bydliště New York. V tomto výčtu bych mohla pokračovat ještě velmi dlouho.

Dívky přes facebook vybízí k tomu, aby na příspěvek reagovali potencionální partneři – muži. Příkladem může být dívka A., která v době těhotenství sháněla partnera, pro sebe a své dítě a dokonce si to v tomto smyslu napsala na facebook. Poté, co nejspíš nikdo nereagoval, napsala si druhý status: *„Malinkatý testíček. Byla by jedna dívčina a hledala by kluka. Mělo by to ale jeden háček. Co bys te jí poradily a jak bys te pomohly?“* (zdroj: facebook 16. 10. 2013). Extrémním případem byl facebookový příspěvek, kdy bratr hledal partnera své sestře: *„Ahoj mam sestru jmenuje E. její 26 let a hledam pro ni muze ve veku 26 az 35 let .Ma jedno dite syna dva roky nejlepe s bytem odpovedi zasilejte do zprav.“* (zdroj facebook 11.5.2013). Na tomto příkladu je názorně vidět, jak rodinní příbuzní mohou ovlivňovat a podílet se na výběru partnera dívky.

7.5 „Muži na využítku“

V rámci výzkumu vyšlo mnohokrát najevo, že dívky pocházející z chudých rodin, navštěvují diskotéky bez jakýchkoliv finančních prostředků, nebo jen s minimální částkou několik desítek korun (obvykle cca 20 – 100 Kč). A zůstávají zde až do ranních hodin. Muže, kteří dívkám kupují „drinky“ nazývají samotné dívky „*chlapy na využítku*“. S těmito muži účelově flirtují na diskotékách, v některých případech se s nimi vídají i mimo diskotéky. Tito muži jsou nejčastěji ve věku 20 až 30 let. Tedy jedná se o starší muže, někdy i o 10 let. Sandy uvedla, že důležité je umět si „nabalit“ takovýchto mužů za večer několik. Podle Sandy je nutné muže „škádlit“ a „svádět“, čehož dosahuje dlouhým očním kontaktem či v rámci tancování. Pokud je muž nadměru fyzicky kontaktní a dívce to není příjemné, odchází za jiným z „*chlapů na využítku*“ a předchozímu jedinci se již vyhýbá.

Informátorky tak rozlišují dva typy mužů, hranice mezi těmito typy není ale vždy úplně zřetelná. První typ lze nazvat „*chlapy jenom na využítku*“. S těmito muži flirtují, nechávají si kupovat alkohol či věci, jako oblečení nebo elektroniku. Sandy uvedla: „*Když je nějakej dobrej blbeček, kterej se vnucuje, nechám ho zaplatit nebo si nechám od něj něco koupit*“. S těmito muži se dívky vidí na diskotéce, v některých případech se s nimi stýkají i mimo ni. Jedná se o případy, kdy se muž chová tak, že to není dívce nepříjemné a zároveň je ochotný platit, zvat jí na „drinky“, vozit svým autem a zaplatit jí, co dívka zrovna aktuálně potřebuje - chce (kredit, umělé nehty, oblečení, boty atp.) Dívky ale nestojí o partnerský vztah, takže v době, kdy muž začne vyžadovat pohlavní styk (popřípadě pro dívku jiný typ blízkého fyzického kontaktu, který jí je nepříjemný – např. orální sex), ukončí s ním kontakt, nebo ho na nějakou dobu omezí.

Podobný jev „*detothing*“ popisuje i dokumentární film *Chips and Liver Girls*³², který pochází z prostředí Ugandy, kde se mladé chudé dívky nechávají zvat na večere, kupovat dárky, dokonce hradit svá studia od postarších finančně

³² *Chips and Liver* [dokumentární film] Režie Boris B. BERTRAM Caroline KAMYA. Dánsko, Uganda. 2010.

zaopatřených mužů. Nicméně, o reciprocitě (očekávanými sexuálními protislužbami) se zde může hovořit jen velmi sporadicky a dívky se jí snaží minimalizovat, nebo vůbec neuskutečnit.

Druhým typem mužů, kteří se mohou těšit zájmu dívek, jsou ti, kteří se po fyzické stránce dívkám líbí a lze je nazvat „*muži nejenom na využítku*“. Tito muži jsou, dle slov informátorek, možnými uchazeči o partnerské vztahy, založené nejen na finanční stránce.

Jak již bylo řečeno, oba tyto typy mužů jsou skoro ve sto procentech cizinci a většinou se s nimi dívky seznámí na pátečních a sobotních diskotékách. Dívky navštěvují různé podniky v centru města – momentálně jsou nejvíce oblíbenými podniky Kalábrie, Mefisto a PH klub.

To zásadní, co dále vyšlo najevo, je však to, že některé z dívek taktiku, při které hledají „*muže na využítku*“ jen pro uspokojení momentálních potřeb, změnila na *hlavní taktiku* - jak naplnit strategii získat muže a jak dosáhnout cíle *ekonomicky soběstačné prokreační rodině*. 3 z 5 dívek, které jsem měla možnost dlouhodobě sledovat, a příležitostně hledaly muže - cizince, kteří mají finanční prostředky a nejsou dle jejich slov „lakomí“ ani fyzicky nepřitažliví. Postupem času zjistily, že mezi cizinci, kteří celkem splňují jejich požadavky, lze hledat dlouhodobé partnery. Z taktiky se stala realizovaná strategie s možností dosažení cíle.

Když už jsem v odstavci výše zmínila hlavní taktiku, je možné právě zde uvést příklad obranné taktiky³³. Sandy opakovaně uvedla, že aby mohla na diskotékách zůstat do ranních hodin, nosí zákonnému zástupci jakousi „úplatu“. Tuto „úplatu“ získává právě od „*mužů na využítku*“. Jedná se především o cigarety, jídlo z fast foodu, nebo finanční obnos (cca 100 Kč).

³³ „Obrannými taktikami“ chápu soubor taktik, které dívkám slouží k manipulaci se svým sociálním okolím, aby vůbec mohly uplatňovat taktiky hlavní, mimo sociálně vyloučené prostředí. Jsou to taktiky používané hlavně uvnitř sociálně vyloučeného prostředí – tedy aplikované na jejich sociální okolí. Zejména na zákonné zástupce (rodiče), příbuzné, partnery a kamarády. Jsou to často taktiky, které předcházejí samotným „hlavním taktikám“ (viz teoretická část kapitola taktiky).

Profit zákonných zástupců může mít ale i jiný charakter, jako je tomu například u „Rómea“³⁴, který se stýká s mými informátorkami. Jedná se o muže ve věku cca 30 let, který je zaměstnán v Profi Credit Bank, takže rodiče dívek si od něj vzali půjčku a mohli zpátky splácet „když zrovna měli“. Což je pro ně často velmi výhodné. Zároveň je tento muž vlastníkem chatky v centru Plzně (dříve měl byt ve stejné lokalitě), což bylo a je stále výhodné i pro dívky. Vzhledem k nedostatku soukromí zkoumaných dívek, může být „Rómeo“ považován též za „muže na využití“. Dívky se s ním kamarádí, protože jim přináší benefit zázemí, kde se mohou scházet, dělat u něj párty a pít alkohol „zdarma“. Taky od něj dostávají různé dárky a peníze. Peníze od něj mohou získávat i formou brigád, které jsou pro ně za jiných okolností v podstatě nedostupné. Pro příklad uvádím jeden z facebookových statusů Rómea. *„Mám obchodní návrh. Rozdávám letáky venku. Když někdo půjde se mnou, dávám 70Kč na hodinu. Jak dlouho a kde budeme v Plzni rozdávat je na domluvě. Podrobnosti, co chcete vědět mi pište do vzkazů. Děkuji. Kluk, se kterým sem teď dělám je nemocnej, tak sháním náhradu (facebookový status 12. 3. 2013)“*. Samozřejmě tyto služby nejsou jednostranné. Dívky, které nejvíce využívají výhody od Rómea, mu na oplátku poskytují různé druhy sexuálních protislužeb. Například se před ním „skupinově svlékaly“, společně s ním trávily noc v jedné posteli a podle informací dívek došlo i k masáží jeho penisu rukou.

7.6 Pohlavní styk

V oblasti pohlavního styku dívky řeší nejčastěji odpovědi na problémové otázky jako je: *„Kdy mít první pohlavní styk?“* *„S kým a kde?“* *Popřípadě „jak se chránit, abych neotěhotněla?“* Tyto problémové oblasti budu detailněji rozebírat v této kapitole v návaznosti na strategii mít muže.

³⁴ Mnou změněná přezdívka, muže znám jen pod jinou přezdívkou.

Co se týče otázky „*kde*“? Tato otázka je mnohem „zapeklitější“ než se zdá, protože jednou z hlavních charakteristik rodin, ve kterých dívky vyrůstají, je nedostatek soukromí. „Neexistuje zde intimní zóna nukleární rodiny, tolik typická pro majoritní společnost, ani intimita partnerů“ (Jakoubek 2004a:120). Potenciálním prostorem pro pohlavní styk může sice být domácnost, kde dívka nebo její partner bydlí. To je ale možné jen za následujících podmínek. Rodiče musejí pracovat, aby nebyli v určité hodiny pravidelně a stoprocentně přítomni v domácnosti. Zároveň sourozenci partnera, kde se má pohlavní styk odehrávat, musejí být ve škole. Příkladem, kdy jsou tyto možnosti naplněny, může být Rose a Tony. Tonyho rodiče pracují a Tony je zároveň jedináčkem, což je výjimečná situace. Jsou-li někteří z členů rodiny v domácnosti, nebo potenciálně „hrozí“ jejich příchod, je nutné hledat místa jiná, protože ...„rodina vše sdílí a jakékoliv ostrůvky intimity a soukromí nemilosrdně likviduje“ (Jakoubek 2004a:121) „Být sám, být sami není možné...“ (tamtéž).

Setkala jsem se i s tím, že Rose s Tonym společně šetřili finance vydělané na praxích na střední škole, aby si mohli na výročí vztahu zaplatit přespání na víkend v ubytovně za účelem sexuálních hrátek, protože v den jejich výročí nebyla domácnost Tonyho k dispozici. Zajímavé na tom je, že mladý pár byl ochoten zaplatit 700 Kč za nocleh v ubytovně, přitom za takovou částku by se dal sehnat i penzion s vlastním sociálním zařízením a celkově oproti ubytovně v nesrovnatelně lepších podmínkách. Jenže tento mladý pár nemá zkušenost s jiným typem ubytovacího zařízení, než je ubytovna, takže automaticky hledali ji.

Vraťme se ale zpět na diskotéku. Pokud je dívka na diskotéce úspěšná a získala muže, mohlo by dojít k pohlavnímu styku, pokud oba chtějí. Je zde několik čistě teoretických možností: k pohlavnímu styku může dojít na toaletách diskotéky, venku v blízkosti diskotéky nebo klubu (v parku, autě apod.), v bytě jednoho z nich, muž také může zaplatit na jednu noc hotelový pokoj nebo pokoj na ubytovně. Sandy uvedla, že dvakrát s mužem navštívila Trend hotel naproti Plaze a jednou hotel na Náměstí Republiky. Jedna noc v takovém pokoji stojí dle

respondentky okolo 1 000 Kč. Náklady samozřejmě hradí muž. Nicméně většina informátorek výzkumu stavěla k případům souloži na toaletách nebo ve venkovním prostoru, stavěla negativně, jedinou možností je hotel a nejlépe místo bydliště muže. Dle jejich názoru a zkušeností se pohlavní styk na diskotékách a v jejich okolí skutečně odehrává, považují to ale za způsob „degešský“.

Co se týče toho „kdy“? Podle mých zjištění začala většina informátorek sexuálně žít mezi 16 - 17 rokem. Zajímavé je i to, že první pohlavní styk u dívky je naprosto průlomový. Od této chvíle je již dívka považována za sexuálně aktivní, a pokud je tato skutečnost jejímu blízkému sociálnímu okolí známa, respektive rodičům, je s ní zacházeno naprosto odlišně, než jak s ní bylo zacházeno před tím, než vyšlo najevo, že již není panny. Zjednodušeně řečeno, dívkám jde o to, aby se rodiče nedozvěděli, že už nejsou pannou. Dívky navzájem mezi sebou skrývají tajemství, zda již první pohlavní styk měly či nikoliv, protože je zde velké riziko toho, že by se tuto přísně střeženou informací mohli dozvědět rodiče či jiný příbuzní. Sexuální život dívek se pak stává veřejnou záležitostí širokých rodin a je v důsledcích jedno, zda dívka má za sebou dva, tři nebo čtyři sexuální partnery. Počet, pokud není abnormálně vysoký, nehraje zásadní roli. Například Elza uvedla, že maximální počet mužů, který je tolerován, aby dívka nebyla označena za lacionou, je pět. Na základě pozorování a z rozhovorů lze toto číslo považovat za adekvátní.

Je ale těžké stanovit, kdy je pro rodiče problémem to, že je dívka sexuálně aktivní, respektive že není pannou. Symbolickou hranicí je, podle mého názoru, ve zkoumaném prostředí věková hranice 20 let. Dívka do 20ti let by dítě mít neměla, po dosažení tohoto věku to již není vnímáno apriory negativně. V podstatě lze ale říci, že i tato oblast souvisí se strategiemi, které dívka aktuálně sleduje. Je-li dívka ve škole a sleduje strategii vzdělání, je pohlavní styk před ukončením školy nežádoucí. Když dívka shání zaměstnání, je pohlavní styk žádoucí v závislosti na tom, jak rodiče věří tomu, že si zaměstnání dovede sehnat

a díky tomu bude finančně profitovat i domácnost rodičů. V případě, že dívka již sleduje poslední možnou strategii, je už jen otázka, s kým měla pohlavní styk. Jestliže neměla pohlavní styk s někým, kdo je rodiči považován za „degeše“, je první pohlavní styk doprovázen, dalo by se říci, teatrálním vyjádřením nesouhlasu, které lze ocenit spíše jako výkon „hereckého dua“, který se očekává, než vyjádřením opravdového nesouhlasu a zklamání.

Nejednou jsem s dívkami probírala situace, které se vyskytovaly v jejich okolí. Všechny dívky vyjadřovaly strach z toho, jestli se rodiče dozví, že již některá z nich není pannou. V jejich okolí kolovalo mnoho historek o tom, jak jejich vrstevníci rodiče za odpanění fyzicky napadli, ostříhali jí vlasy, došlo k hádkám, zákazům a různým dalším omezením.

Zákonný zástupce Sandy pojal podezření, že by Sandy již nemusela být panna. Zákonný zástupce jí proto poslal na gynekologické vyšetření. Sám ji proto doprovodil na gynekologické vyšetření, aby doktor potvrdil, že je stále panna. I další dívky mají tu samou zkušenost, respektive jim touto možností rodiče často vyhrožují. V případě Sandy dopadlo vše, z úhlu pohledu jejího zákonného zástupce, dobře. Opět šlo pouze o častý jev pomluv v sociálně vyloučeném prostředí. Z toho, že byla Sandy na diskotékách vídána ve společnosti mužů, vznikla pomluva, že s „nimi jistě něco má“.

Když v klubu probíhal seminář s gynekoložkou jako externím hostem, nejčastější otázky, které dívky klady, se týkaly toho, zda mají rodiče od jejich patnácti let věku právo vědět, jsou-li ještě panny nebo ne a jestli musí schvalovat předepsání receptu na hormonální antikoncepci.

Koncept panenství je především tedy strategií samotných rodičů, popřípadě prarodičů či jiných zákonných zástupců, jak předejít tomu, aby dívka otěhotněla. Dívky jsou pozorovány sociálním okolím, zda již měly sexuální styk, nebo jsou panny a tato informace má význam pro jejich zákonné zástupce.

Dívky mají veškeré informace o bezpečném praktikování sexu ze školy. Jenže i když tyto informace mají, nejsou schopné převést teoretické poznatky do

praxe. Jako kdyby teorie o životě překládané ve škole nevypovídaly nic o jejich běžném životě a možnostech, které mají. Jako kdyby se jich to netýkalo. V podstatě to tak ale je. Informace jsou pro ně těžko uchopitelné a přenositelné do osobního života, protože v jejich sociálním okolí a kulturním pozadí, do kterého byly socializovány, jsou pravidla a zkušenosti jiné, než ve většinové společnosti, pro kterou je instituce školství určená především. Celou situaci z této oblasti lze shrnout takto. Dívky se ve škole dozívají o mantinelech fungování a chování ve světě, ve kterém nežijí. Lze tedy říci, že dívky by pro opravdové pochopení možností antikoncepce a bezpečného sexuálního chování potřebovaly mezikulturního překladatele, což vycházelo najevo právě proto, že jsem tímto překladatelem byla právě já.

7.7 Antikoncepce

Ve většině případů sexuální partneři dívek netrvají na praktikování bezpečného sexu, takže jakákoliv ochrana před otěhotněním je záležitostí vůle a schopností dívek. Dívky si samy musí ohlídat, aby neotěhotněly. Muž se ale může vyjádřit k některým typům antikoncepce, které by pro něj mohly mít nějaký praktický dopad. Muži z tohoto prostředí preferují pohodlí a méně starostí, proto jsou prezervativy často odmítaným antikoncepčním prostředkem. Na druhou stranu je prezervativ nejlevnějším i nejdostupnější antikoncepční metodou, takže i přes to, že je nejméně oblíbená, je nejvíce rozšířená. Dívky jsem rozdělila do čtyř skupin podle typu antikoncepční metody.

První skupinou jsou dívky, které používají hormonální antikoncepci. Z mého výzkumu vyplynulo, že hormonální antikoncepci užívají pouze ty dívky, které se snaží sledovat ještě jinou strategii než je získat muže a založit rodinu. Jedná se především o dívky, které se snaží dosáhnout středoškolského vzdělání, respektive získat výuční list. Prosadit užívání hormonální antikoncepce byl velmi dlouhý proces a častokrát dívky užívání hormonální antikoncepce před rodiči a blízkým okolím tajily. Nicméně i jejich rodiče si začínají uvědomovat, že

hormonální antikoncepce je jedinou spolehlivou ochranou, která může ochránit před nechtěným a předčasným otěhotněním. Zároveň dívky, které hormonální antikoncepci užívají, mají většinou již dlouhodobější vztah a jejich sexuální život by se dal považovat za pravidelný. Na rozdíl od prezervativů je pro ně tato antikoncepce i ekonomicky výhodná. Průměrná cena dívkami užívané hormonální antikoncepce se pohybuje od 350 do 550 Kč za tři měsíce. Problémem hormonální antikoncepce je, že dívky musí mít celkem vysoký obnos financí najednou, aby si ji mohly pořídit, následně si musí ohlídat pravidelné užívání. Údajně Rose má nastavené upozornění v telefonu a její přítel jí antikoncepci každý den připomíná. To je ale celkem výjimečná situace. Finance na antikoncepci získávají dívky prací v rámci školních praxí, občas přispívají i partneři a v ojedinělých případech rodiče. Příkladem může být opět Rose a její přítel Tony, kteří na antikoncepci šetří společně z vydělaných financí na praxích.

Druhá skupina dívek používá jako formu ochrany před otěhotněním prezervativy. Užívání prezervativů je asi nejčastější ale i nejméně oblíbenou formou ochrany. Z mého výzkumu vyplynulo, že dívky by se nebránily použití prezervativu, právě naopak, uvítaly by ho. Jako jedinou antikoncepci zabraňující nejen nechtěnému otěhotnění, ale také šíření infekčních nemocí. Nicméně v mnoha případech dochází k tomu, že dívky nemají odvahu požádat partnera o použití prezervativu. Partner ve většině případů s takovýmto návrhem sám nepřijde a dívky tedy předpokládají, že ho jejich návrh nepotěší. Prezervativy jsou používány, jak u dívek v dlouhodobých vztazích, tak u dívek při příležitostném sexuálním styku. Muži se častokrát chtějí z použití prezervativu vymluvit, uniknout. I oni sami na to mají své taktiky. Když jsme v neziskové organizaci rozdávali prezervativy, tak si klienti i partneři klientek organizace, stěžovali, že jim nevyhovuje velikost, že jim byly malé. Jednalo se o klasické prezervativy značky Pepino.

Třetí skupinou jsou dívky, které praktikují nechráněný nebo přerušovaný pohlavní styk. K nechráněné souloži dochází většinou v případě, kdy se dívka

stydí a nepožádá muže, aby si vzal kondom, a zároveň neužívá žádný jiný typ antikoncepce. Dívka T. (16) souloží s partnerem, který je mladší než ona, je mu 14 let, kdyby otěhotněla, mohla by jít do vězení za pohlavní styk s nezletilým. Přitom se při styku s ní nijak nechrání, dokonce ani nepraktikují přerušovanou soulož. Dívka R. (16) souloží bez jakékoliv ochrany a i když byla na potratu, nedodržela šestinedělí a souložila znovu nechráněně. Stručně řečeno nejvíce případů, kdy dochází nechráněnému pohlavnímu styku je, když dívky již nesledují jinou strategii než získání muže a potencionální založení rodiny.

Do čtvrté skupiny jsem zařadila ty dívky, které měly zkušenost s postinorem. Postinor je postkoitální forma hormonální antikoncepce, která umožňuje až 72 hodin po pohlavním styku zabránit nechtěnému otěhotnění. Za celou dobu výzkumu jsem se setkala pouze se dvěma dívkami, které ji po nechráněném styku užily. Pro dívky je ovšem tato forma antikoncepce v podstatě finančně nedostupná, protože stojí přes 600 Kč. Pokud jim jí nezplatí muž, se kterým pohlavní styk měly, nebo si na ní nepůjčí, je pro dívky finančně nedosažitelná. Dokladem toho mohou být následující dva příklady. Prvním příkladem může být již výše zmiňovaná informátorka z klubu, která se mi svěřila, že měla pohlavní styk s mužem, při němž došlo „ke sklouznutí kondomu“ a následnému opětovnému použití. Po pohlavním styku se oba začali obávat možného nechtěného otěhotnění. Proto muž zaplatil dívce postkoitální antikoncepční pilulku postinor. Sama dívka by si antikoncepci nemohla pořídit z důvodu nedostatku finančních prostředků. V případě dívky Y., která se opila na diskotéce a měla nechráněný pohlavní styk s mužem, se jednalo o to, že také neměla finanční prostředky a musela si půjčit od známé. V obou případech k užití postinoru došlo při náhodném styku takzvaně „na jednu noc“, kdy potencionální početí by bylo naprosto nepřipustné. Spíše již hypotetickým problémem bylo, že dívky musely navštívit svého gynekologa a postinor si nechat předepsat, což už v současnosti dle platné legislativy neplatí. Momentálně je výhoda v tom, že postinor se již nevydává pouze na předpis, ale

dívky musí v lékárně vyplnit formulář a postinor mohou užít maximálně jedenkrát do měsíce – výdej je evidován v celorepublikovém registru.

7.8 Těhotenství nebo potrat

V roce 2013 a 2014 jsem byla v bližším kontaktu se čtyřmi dívkami, které navštěvovaly klub a přišly do jiného stavu. Dvě dívky zvolily potrat, dvě se rozhodly si dítě nechat a stát se matkou.

Pokud jde o těhotenství u dívky, která není mladá (tím mám na mysli do cca 20 let) či nemá stálého partnera, není těhotenství věnovaná větší pozornost. Na otázku deset dní před porodem „*Jak se máš?*“ dívka H. v poklidu odpověděla: „*Jó dobrý*“ a žádným dalším způsobem nekomentovala svůj současný stav, plány nebo obavy. V rozhovorech není kladen důraz na probíhající těhotenství. Těhotenství není chápáno jako proces, kterému by měl být přikládán nějaký větší význam. Toto tvrzení platí jak u dívek, tak u mě samotné. Když jsem holkám oznámila, že jsem těhotná, čekala jsem velmi emociální reakci, přitom přišla reakce na jejich poměry velmi chladná (oproti lidem z mého sociálního okolí). Zároveň mi nepokládaly žádné otázky jako:

„*Zda bylo dítě plánované či nikoliv?*“

„*Kdy mám termín porodu?*“

„*Jakého pohlaví bude dítě?*“

Vlastně jediná otázka, která je zajímala, byla, zda bude fungovat stále klub? Nezájem o těhotenství může však vyplývat z věku dívek a mého postavení jako sociální pracovnice – „*ta co pomáhá*“ a „*už nebude*“. Domnívám se, že tento nezájem byl dán především věkem dívek a mojí pozicí v terénu.

7.8.1 Kazuistiky

Následující kazuistiky zachycují konkrétní případy, které jsem měla možnost pozorovat. Dokládají zejména to, jakým způsobem jsou do situací těhotenství zapojeni rodiče dívek, a to především matky.

Dívka N. chodí druhým rokem na učiliště a má dlouholetý vztah s již plnoletým mužem, který byl dříve drogově závislý, ale momentálně je tzv. „čistej“ a pravidelně dochází do zaměstnání. Otěhotněla s ním před rokem po novém roce, kdy neměli dostatek finančních prostředků na zakoupení hormonální antikoncepce. Po dobu jednoho měsíce informátorka neužívala hormonální antikoncepci a otěhotněla. Pro rodinu i dívku N. byl potrat jediným řešením, i když přítel s potratem nesouhlasil. Ona sama i její matka zastávají názor, že bez vzdělání se člověk velmi špatně užívá a dívka je v rodině považována za studijní typ. Informátorka sleduje strategii vzdělávání a má v plánu pokračovat ve strategii zaměstnání. Podstoupila tedy operativní zákrok i po hádkách s přítelem, který argumentoval, že by ji a dítě uživil. Nicméně dívka je přesvědčená, že by již nikdy nemohla být ekonomicky soběstačná a proto poslechla matku. Na tomto příkladu je možné ilustrovat to, že když dívka sleduje životní strategii mít vzdělání, je těhotenství vnímáno negativně.

Dívka R. otěhotněla o prázdninách 2013 s chlapcem, do kterého byla zamilovaná. Po příjezdu z letního tábora s neziskovou organizací se zjistilo, že je těhotná. Rodina jí zaplatila potrat i přes značné finanční problémy domácnosti. Nicméně matka poslala pro svého bratrance na Slovensko, který tam studoval středoškolský obor zedník, aby přijel a začal společně žít s dcerou R., aby rodina neměla ostudu. Bratranec je ze slovenské osady, působící sice milým dojmem, ale vyrostlého v tradičním romském prostředí. Dle jeho názoru by měla být žena doma a starat se o muže. Jestliže on kvůli ní opustil školu a přijel až ze Slovenska, tak i ona by měla přinést nějakou „oběť“ – nejít na odborné učiliště, nejít na výlet s klubem atp. Jelikož je žárlivý, nehodlal se smířit s tím, že by dívka chodila

na učiliště s dalšími chlapci. Dívka na učiliště kvůli partnerovi nenastoupila, v tom jí podpořila i její rodina (především matka), která je přesvědčená o tom, že není studijní typ. Je pravdou, že dívka na základní škole měla problémy s docházkou a známky byly nejčastěji dostatečné.

Tento příklad zase ilustruje, že když rodina není přesvědčená o tom, že dívka dokáže úspěšně projít strategií mít vzdělání, tedy i později získat zaměstnání, raději musí uplatnit poslední strategii získat muže. Lze hovořit o Thomasově teorému, kdy rodiče dívek definují situaci ne/vystudování jako reálnou, je reálnou ve svých důsledcích (Merton 2006:196). A zároveň zde došlo k projevům tradičního myšlení v tom smyslu, že matka si uvědomila, že její dcera je sexuálně aktivní a mohla by přijít těhotná s někým, kdo by o dítě neměl zájem. Proto se rozhodla předcházet druhému těhotenství s někým neznámým tak, že sama našla muže, se kterým její dcera mohla otěhotnět a také otěhotněla, a to právě proto, že bylo jisté, že tento muž bude mít zájem o založení tradiční rodiny.

Dívka A. je též účastnicí klubu, je jí 16 let a studuje 9. třídu zvláštní základní školy. Když se pohádá se svou matkou, utíká z domova. Matka je velmi dominantní a panují mezi nimi stálé neshody. V březnu 2013 dívka opět utekla, poté, co se pohádala s matkou, že jí nepustila na zimní víkendový pobyt na horách organizovaný v rámci klubu. Okolnosti útěku mi zůstaly skryté, nicméně dívka A. se ukázala v klubu po dvou a půl měsíční pauze s tím, že byla v dětském diagnostickém ústavu někde na Moravě. Tam utekla za starším mužem, se kterým čeká dítě. Rozhodla se stát matkou. Na základě pozorování a rozhovorů s dívkou i její matkou jsem došla k závěru, že to bylo spíše rozhodnutí matky než dívky. Ta má od začátku těhotenství velké komplikace a není vůbec jasné, zda dítě přežije a nebude postižené. Zároveň nejeví jakékoliv emoce ohledně těhotenství a narození potomka. Dívka a její matka o potratu neuvažovaly. Argumentovaly tím, že dítě je boží dar, musí tedy být přivedeno na svět.

Strategii matky lze definovat tak, že se zvýší příjem domácnosti. Narozené dítě bude dáno do péče matky dívky a získá tak nárok na dávky. Dívka tedy před porodem nastoupí na učiliště a poté, co dítě porodí, bude pokračovat ve studiu. V tomto případě v tom vidím spíše strategii matky brát těhotenství dcery jako další možnost navýšit finanční rozpočet. Dívka bude studovat, což znamená další finanční příspěvek státu, a zároveň aktivně vypomáhat v domácnosti³⁵.

7.8.2 Pověry a náboženství, co se týče těhotenství

Mezi informátorkami a jejich příbuznými se traduje mnoho pověr a mýtů okolo těhotenství, které jsou především spojené se zákazy, ohroženími a riziky, před kterými je potřeba se chránit. Většina informátorek se považuje za věřící, katolického vyznání, i když víra je praktikována výhradně skrze pověry a mýty, které jsou tvořeny především magickými praktikami a křesťanstvím jsou pouze vnějškově překryty (srov. Jakoubek 2004a:179). Ty mýty a pověry, které souvisejí s tématem pohlavního styku a rodičovství, shrnu do několika bodů, které byly zřejmé i v mé osobní zkušenosti, když jsem v době výzkumu otěhotněla.

1. Plánované rodičovství

Plánované rodičovství až na výjimky neexistuje. Dívky se mě neptaly, zda jsem otěhotněla plánovaně, či nikoliv, ačkoliv jsem tuto otázku očekávala. Ani jsem se v jiných případech nesečkala s tím, že by někdo řekl: „*Chceme si pořídit dítě*“ nebo „*Plánujeme, že bychom chtěli mít dítě*“. Děti prostě přicházejí.

Plánování dítěte je, jak dlouho dítě nemít. To se týká například dívek, které studují střední školu a rády by jí dokončily - „*Já bych chtěla dítě tak v pětadvaceti, to je podle mě tak akorát*“ (Dívka K.). Druhou možností, jak uvažovat o rodičovství a plánovat ho, je v souvislosti s financemi. Lorien se vědomě rozhodla, že dítěti chce dát větší míru ekonomického zabezpečení, než

³⁵ V době před dokončením této práce (březen 2014) byla strategie matky dívky A. úspěšná. Dívka je ve škole a matka má dítě ve vlastní péči.

její rodiče poskytly jí. Lorien plánuje mateřství, až splatí dluhy, které si nechala udělat nevědomky zákonnými zástupci po tom, co jí bylo osmnáct. Lorien: „*Za pět let bych mohla mít splacené dluhy a pak bych chtěla dítě, abych mu mohla vše koupit a dobře se o něj starat.*“

2. Potrat

Obecně sdílené dogma mezi zkoumanými dívkami je, že pokud těhotná žena podstoupí potrat u prvního dítěte, bude mít v budoucnosti problémy s otěhotněním, popřípadě nebude moci otěhotnět vůbec. Těhotná žena také nesmí nic dělat, nesmí být aktivní, měla by být doma, jíst a odpočívat. Aktivní život způsobuje potrat, nebo poškození plodu.

3. Dítě je boží dar

Dívky, které podstoupily potrat, jsou mnohdy sociálním okolím odsuzovány, že si dítě nechaly vzít. Pro dívky je velmi těžké tento sociální tlak ustát a často se dostávají výčitky i přes to, že potrat byl racionálním rozhodnutím (například protože dívka studovala střední školu).

4. Těhotenství a jídlo

Těhotná žena musí ochutnat všechno dostupné jídlo a nesmí si nikdy odepřít nic, na co má chuť, jinak hrozí, že potratí. Dle mého názoru takto lze zdůvodnit, proč jsem zaznamenala to, co i mnoho mých kolegů, a sice že mnoho dívek bylo, do doby než otěhotněly, považováno za atraktivní. Nicméně po prvním těhotenství přibraly na váze mnoho kilogramů právě proto, že musí vše ochutnávat a neustále odpočívat. V praxi tedy těhotné sedí doma a v nadměrném množství se stravují. Následně porodí dítě a již jsou matkami, a tudíž nemají nárok chodit ven, jsou hlídané svými partnery. Nakonec se ženy pouze starají o domácnost, vaří a jsou doma. Životním stylem a levnou nezdravou stravou se pak stane, že kilogramy nabrané v těhotenství nikdy neshodí. Zároveň o sebe přestanou pečovat ve stejné míře, jako když dříve chodily „do společnosti“.

5. Těhotenství a oblečení

Těhotná žena si nesmí kupovat oblečení na miminko, ani jí ho do vyššího stádia těhotenství (3. trimestr) nesmí nikdo dát, protože oblečení před narozením miminka nosí smůlu.

6. Alkohol a cigarety v těhotenství

Těhotná žena nesmí pít alkohol, ale může kouřit. V rodinách jsem se setkávala s nabídkou „*Dáte si s námi cigaretku?*“, a to i v době, kdy jsem byla již zjevně těhotná. Nutno dodat, že před otěhotněním jsem kouřila a podobné nabídky byly běžné. K mému překvapení jsem ale nezaznamenala změnu v přístupu klientů v domácnostech v době, kdy jsem byla těhotná. Těhotné ženy totiž běžně kouří, a to i v domácnostech, kde jsou novorozenci a batolata. Děti jsou tak velmi často již od narození v zakouřeném prostředí. Naopak u těhotných žen není tolerován alkohol. Například na letním třídenním výletu s klubem jsem si dala 0,3 ml piva a všechny přítomné dívky to s pohoršením komentovaly: „*Káťo, to nemůžeš, víš, že nesmíš pít, když jsi těhotná, budeš opilá*“.

7.9 Ženský orgasmus

Ženský orgasmus je u dívek, se kterými jsem se setkala, v podstatě neznámý pojem. Na téma sexuálního styku jsem s dívkami hovořila mnohokrát. V drtivé většině rozhovorů se však tematicky jednalo o možnostech sexuálních poloh a sdílení informací o různých taktikách, jak uspokojit muže. Co se týče přímo ženského orgasmu, je to velice choulostivé téma, přišla na něj tedy řeč jen několikrát. Možná i proto, že dívky tuší, že se jedná o něco, co by zažívat mohly a tedy i měly, ale samy nevědí, proč se tak neděje.

Dle mého názoru je důvodem už samotná nerovnost mezi mužem a ženou. Žena je i v rámci pohlavního styku v podřízené roli, celý proces pohlavního styku je především za účelem uspokojení muže, nikoliv dívky. Role dívky je, že je chápána mužem i sebou samotnou jen jako nástroj na uspokojení jeho potřeb.

To se týká spíše příležitostných sexuálních styků s náhodnými partnery. O něco lepší situace je u dlouhodobých vztahů se stálým partnerem.

V obou případech určitou roli hraje míra integrace dívky do západního konceptu rovnosti mezi mužem a ženou, tedy konceptu, který prosazuje většinová společnost. Tedy není-li dívka „zvyklá“ na tuto rovnost, může i v případech kdy je jí navrhována nabídka „uspokojení“, je pro ni tato představa nepříjemná. Například Sandy se mi svěřila, že jí chtěl jeden muž, se kterým měla náhodný pohlavní styk, uspokojit orálně, ale jí to přišlo nevhodné, styděla se a nedovolila mu to.

Zajímavostí, kterou by stálo za to též zkoumat, je sledování pornografických videí dívkami a jejich otevřené hovory, především o tom, jaké ženy ve videích hrají, jak vypadají. Domnívám se, že by mohla být souvislost mezi tím, jaké role mají ženy v mainstreamových porno videích a tím, jakou roli sehrávají dívky, která tato videa sledují. Už proto, že na první pohled se zdají být role porno-aktérek a dívek velmi podobné a zároveň proto, že dívky se při sledování porno videí zaměřují právě jen na dívky a ženy účinkující v pornu.

Na závěr této strategie lze tedy říci, že dívky, které hledají vysněného muže dle svých představ, se kterým by založily rodinu, mají velmi omezené možnosti, kde a jak ho najít. Dále platí, že do vztahu s muži vstupují informačně velmi málo vybavené a socializované do představ, ve kterých má, oproti muži z hlediska práv a možností podřadnou roli. Obrana proti předčasnému otěhotnění je na nich, k čemuž mají opět málo informací a nedostatek finančních prostředků. Do toho všeho vstupují rodiče a blízké sociální okolí se svými názory a preferencemi různých taktik. Nakonec je limitují i představy o tom, jak mají vypadat a chovat se (především v posteli).

8 TAKTIKY UPLATŇOVANÉ VE VŠECH TYPECH STRATEGIÍ

„Děti z ghett jsou tu běžně šikanovány, ať už kvůli oblečení, výslovnosti, nedostatečné hygieně nebo barvě pleti“ (Niediek 2013:45).

8.1 Maskování etnicity

První příklad souvisí s tím, jak se dostat do míst, kde jsou atraktivní muži. Takovými místy jsou pro ně v Plzni diskotéky. Chtějí-li dívky na diskotéku, musí už při příchodu začít hrát roli „ne-Romky“, to znamená, že začnou maskovat, nebo-li předstírat. A to proto, že v Plzni je sice mnoho diskoték, ale na drtivou většinu z nich stojí bezpečnostní služba u vchodu, nepouštějí nikoho, koho považují za „Roma“. Dívka tedy musí své situační neromství velmi dobře zahrát. „Zjistíme, že se jednotlivec může pokusit přimět obecenstvo, aby jeho samého i situaci posuzovalo určitým způsobem“ (Goffman 1999:28). K tomu (i k pozdějšímu úspěchu při hledání mužů na diskotéce) slouží již v tu chvíli dobře zvolený make-up, oblečení a další statusové symboly, popřípadě taktiky maskování etnicity. Dívka ve správnou chvíli také změní chůzi a držení těla a mimiku tak, aby vypadala starší a sebejistější. Ideální také je, a v praxi hojně využívaný je také doprovod očividné „ne-Romky“, tedy dívky se světlou pletí. Ve chvíli, kdy jde do přímého kontaktu s bezpečnostní službou okolo které je potřeba projít bez zadržení, dívka moc nemluví, aby z jejího přízvuku nebylo romství náhodou patrné. „Mám-li to vše shrnout, předpokládám, že jednotlivec má v okamžiku, kdy vstupuje před ostatní, mnoho motivů pro to, aby se snažil ovlivnit dojem, jaký okolí z celé situace získá“ (Goffman 1999:21). Důležité je prostě dělat jako že nic, tvářit se normálně a beze známek strachu, který v tu chvíli v dívce ovšem panuje. Dívka se tak obává toho, že by mohlo dojít k situaci, kdy opačná strana, v tomto případě bezpečnostní služba v pozici moci „definuje situaci“ (srov. Thomas 1928:42 in Okamura 1981:454) podle svého, tedy označí dívku za „Romku“ a nedovolí jí vstup na diskotéku.

Tak jako popisuje dokumentu Good Hair³⁶, který je o péči „černošek“ o vlasy s důrazem na to, aby se přiblížily evropskému modelu, tedy rovným vlasům, nikoliv kudrnatým. Výraznou podobnost shledávám i u zkoumaných dívek. Naprostá většina „cigánských“ holek má kudrnaté vlasy, avšak pokud chce být dívka považována za krásnou, tak si vlasy rovná. Rovnání vlasů je pro dívky celkem dlouhý a náročný proces, takže když je venku vlhko a prší, může to být pro ně jeden z argumentů, proč nejít ven. Vlasy by se jim začaly venku kroutit, což si nepřejí. Lorien si mně na nedávné schůzce postěžovala v tomto duchu: *„Ach jo, debilní vlasy, ráno jsem si je vyžehlila a už se zase kroutí, to to počasí.“* Je to jen další taktika, kdy upravené rovné vlasy mohou být pro okolí matoucí, zda jsou dívky „Romky“ a zda jsou „chudé“.

Co se týče barvy pleti, dívky si vlastní pleť ztmavují i zesvětlují. Pro zesvětlení pleti využívají světlý odstín make-up, pro ztmavení pleti solárium či tmavší odstín make-upu než je jejich pleť. I přesto, že dívky mají různě tmavé odstíny pleti, v zimě je dle jejich názoru jejich pleť zvláště vybledlá a proto využívají tmavého make-upu nebo solária. Solárium je však spíše výjimkou, protože je finančně náročné a návštěvy je potřeba opakovat. Dívky v zimě ztrácejí svojí přirozenou barvu pleti, a ačkoliv je to pro ně z hlediska maskování etnicity nevýhodné, tak si některé z nich pleť ztmavují. Důvodem by mohlo být i to, že dívky vědí, že majoritní populace považuje tmavší – opálenější pleť v zimě za atraktivní. Naopak v létě jsem byla na výletě s dívkami schovávajícími se při pauzách na odpočinek ve stínu, protože se nechtěly opálit³⁷. Když viděly mě a kolegu na sluníčku, tak na nás houkly: *„Neopalujte se, budete černý!“*

Nejdůležitější dlouhodobou strategií u zkoumaných dívek je získání muže. Muž se ovšem hůře získává, pokud dívka o sebe nepečuje, tudíž není atraktivní

³⁶ Good Hair [dokumentární film] Režie Jeff STILSON.USA, 2009.

³⁷ Se „strachem“ z opálení a obecnou tendencí uchovat si pleť, co nejsvětlejší se setkáváme i u žen v romských osadách (srov. Jakoubek 2004:199). „Ženy se zde slunci vyhýbají a opalování je pro ně zcela nepochopitelné“ (tamtéž).

vzhledem. Mnohem více o sebe pečují dívky, které se pokouší získat muže. Pokud partnera již mají, je péče o sebe již menší. U všech dívek je však vzhled důležitým faktorem při maskování etnicity a zároveň chudoby. Dle mého názoru je zde příznačné české přísloví: „*Šaty dělají člověka*“. Proto dívky kladou velký důraz na oblečení a celkový vzhled. Pokud je dívka v daný moment neupravená, tak se cítí nejistá a většinou prohodí větu jako: „*Dneska vypadám jako degeška*“. Což v překladu může znamenat něco obdobného, jako dnes jsem neupravená, mám mastné vlasy a na sobě domácí oblečení.

8.2 Maskování finanční chudoby

To, zda má někdo peněz dostatek, nebo naopak trpí nedostatkem financí, lze podle mého názoru poznat nejlépe tím, jak dotyčný vypadá a co ukazuje, že vlastní a o čem vypráví, že zažil. „...účinkující klade výrazový důraz na ty části svého výkonu, které mu zajistí vyšší třídní postavení, než jaké by mu bylo jinak přisouzeno“ (Goffman 1999:42). Proto se v následujícím textu budu věnovat oblečení, dalším statusovým symbolům a komunikačním obtížím vyplývajících z nedostatečné slovní zásoby. „Snad nejvýznamnějším oddílem znakového vybavení spojovaného se společenskou třídou jsou symboly životní úrovně, jimiž je vyjadřováno materiální bohatství“ (Goffman 1999:41).

8.2.1 Oblečení

Oblečení je jedním z nejdůležitějších statusových symbolů, které dívky využívají k maskování chudoby i „romské“ etnicity. Protože oblečení od značek statusově ceněných je finančně nedostupné, formou jeho získání jsou krádeže a půjčování či výměna oblečení.

V rámci mého výzkumu nejvýznamnější informace ohledně krádeží oblečení poskytla Sandy, která tuto taktiku využívala nejčastěji ze všech. Krádež, před sebou samou a mnou jako autorkou textu, odůvodnila takto: „*Každý má*

přece právo se obléknout“. Toto prohlášení klíčové informátorky lze chápat jako tzv. techniku neutralizace. Takto nazvali Sykes a Matza způsoby, jimiž mohou jedinci do jisté míry ospravedlňovat své chování pomocí racionalizace těchto činů (Sykes, Matza 1957:667). Racionalizace spočívá v ospravedlnění omluvného selhání a ve snaze nepoškodit svůj obraz sama sebe (Sykes, Matza 1957:667). Sykes s Matzou vycházejí z předpokladu, že aktéři využívají neutralizačních technik pro neutralizaci své vnitřní kontroly, tedy pro zmírnění pocitu viny, či studu, které při svém deviantním aktu jinak zažívají (Sykes, Matza 1957 in Červenka 2007:44). Základním předpokladem pro je tedy to, že tito jedinci zastávají stejné hodnoty jako zbytek společnosti, a porušení či možnost porušení norem vyvolává napětí, které je třeba neutralizovat (tamtéž).

Vraťme se teď k samotnému procesu krádeží oblečení. Sandy navštěvuje v podstatě jeden obchodní dům v centru města, obchodní domy nikterak nestřídá. Pro krádeže volí obchody značkové (HM, Tally Weil), dříve využívala i levnější (například Teranova). Sama přiznává, že si již více potrpí na kvalitnější a do určité míry luxusnějším zboží. Důležitou roli při samotných krádežích hraje vzhled a nenápadnost. Proto chodí nejčastěji sama a opět velmi dobře oblečená a celkově upravená, nebo s kamarádkou, která má „bílou pleť“ a je „Češka“. Obě jsou si vědomy toho, že vzhled dívky z majoritní společnosti funguje jako spolehlivé krytí.

Taktikou, kterou Sandy volí, je nejdříve obhlédnutí nabízeného zboží, vybrání určitých „kousků“ a následné rozhlášení ve škole, jaké věci si jde za pár dní koupit. Poté se na čin připraví již v domácnosti. V zimních měsících si sundá veškeré oblečení včetně podprsenky, na těle jí zůstanou pouze kalhotky, kalhoty a bunda. S sebou je nutná příruční kabelka a nůžky. Zároveň věří, že krádež bez chycení může být jen za předpokladu, že se jí nezdají špatné sny, nebo nemá „blbě tušení“. V obchodě nejdříve obhlédne prodavačky, zda se „blbě netváří“ a nesledují ji. Následně si vezme několik kusů oblečení do zkušební kabinky. Oblečení, které je určené ke krádeži, musí být vždy pod tím, co je určeno ke

vrácení, aby nebylo vidět. V kabince důkladně odstříhá zabezpečovací zařízení a oblečení si vezme na sebe. Kabelku využívá buď pro oblečení, které je též určené ke krádeži, ale už si ho již nemůže vzít na sebe, nebo především k úschově pevných etiket³⁸, které následně poschovává po obchodě, když vrací zbývající oblečení. Podobný postup krádeží popisovala též klíčová informátorka Elza.

Sandy (18) krade již od věku cca 13-14 let, sama ale nedovede přesně určit, od kdy. V tomto věku byla též poprvé a prozatím naposledy zachycena bezpečnostní službou, a to v obchodě Rodinka.

Jak již bylo řečeno, své krádeže klíčová informátorka odůvodňuje nedostatkem financí, pokud peníze má, oblečení si i zakoupí. Zároveň uznává, že je to i do určité míry závislost. Sandy si dokonce krádežemi léčí špatnou náladu, protože po zdařilé krádeži má dobrý pocit jednak ze získaného zboží, tak i z úspěšné krádeže, kdy dokázala obejít bezpečnostní opatření toho daného obchodu.

S dívkami, ze stejného prostředí, sdílí své úspěchy v oblasti krádeží oblečení, avšak ve škole je tato informace tabuizována (až na jednu výjimku - nejmenovanou spolužačku, která se na krádežích příležitostně podílí).

Během dosavadního výzkumu jsem se opětovně setkávala s krádežemi oblečení, nikoliv však kosmetiky či potravin. Sandy argumentovala pro mě logickým důvodem. Kosmetika je momentálně dostupná i pro ni (není drahá) a riziko chycení je stejné, možná i vyšší než u oblečení. A vzhledem k tomu, že informátorka krade především pro své vlastní účely, nikoliv pro finanční zisk, je pro ni lepší si kosmetiku zakoupit. Souhrnně řečeno, pokud má informátorka možnost dosáhnout cíle legální cestou, cestu využije.

Druhou taktikou je půjčování si a výměna oblečení v uzavřené skupině osob sdílejících stejný problém i postup jeho řešení. Dochází tak ke *kolektivnímu typu taktiky*, kdy „tým“, neboli soubor jednotlivců, spolupracuje na realizaci

³⁸ Elektronické bezpečnostní zařízení sloužící k ochraně zboží před krádeží.

jedné taktiky. Jedná se ujednání, lze říci „tajnou“ dohodu, kdy účinkující spolupracují a zároveň každý z nich se věnuje prezentaci vlastního výkonu (Goffman 1999:83) Dochází tak k manipulativním tahům, kdy dívky mezi sebou smlouvají a navzájem oblečení směňují, nebo si je půjčují. Mohu však konstatovat, že mezi nimi nastávají konflikty ohledně vypůjčení. Není pravidlem, že se vypůjčená věc vrátí zpátky původní majitelce. Jedná se o takzvanou *generalizovanou reciprocitu*, kdy člověk, který něco dává, neočekává okamžitý či adekvátní protidar, a není zde rozdíl mezi darem a krádeží“ (Ember in Jakoubek 2004a:122). Jelikož dívky nemají vztah ke svým věcem, ani k věcem ostatních dívek, protože v rámci rodin vládne princip, že všechno je všech. Oblečení tak může kolovat v rámci širší rodiny a *dívka (původní majitelka – poznámka autorky K. V.)* nemá dostatečné právo si nárokovat jeho výhradní soukromé vlastnictví (srov. Jakoubek 2004a:122).

Naopak taktiku krádeže oblečení lze klasifikovat jako silně *individualizovanou taktiku*, která není v rámci skupiny dívek sdílena, naopak je tabuizována. V obou případech, jak taktikou krádeží oblečení, tak taktikou půjčováním a výměnou oblečení dochází k tomu, že dívky jsou ve společnosti viděny v nových věcech, o což jim jde.

8.2.2 Mobilní telefon

Asi nejdůležitějším statusovým symbolem, hned po oblečení, je mobilní telefon. Je potřebný při komunikaci s muži, je vidět ve škole i na ulici. V sociálně vyloučeném prostředí pak platí, že právě telefon se u dětí a mladých lidí stal symbolem aktuálního dostatku, symbolickým kapitálem. Symbolický kapitál je forma, jež nabývá jakýkoliv druh kapitálu, jestliže je na něj nahlíženo očima druhých v opozicích (Bourdieu 1998:81). V tomto případě se jedná o opozici bohatý vs. chudý.

Telefony jsou finančně celkem dostupné, mají ale ještě jednu funkci kromě těch, které běžně nabízejí všem. Tuto funkci musejí plnit, i když dívka,

jeho majitelka, nechce. Telefony totiž často končí v zastavárnách, a to v momentech, kdy rodičům docházejí peníze na chod domácnosti. Podobně se do zastaváren dávají zlaté šperky, zejména matek dívek. Ještě před zlatem jsou ale na řadě telefony členů domácnosti. Když pak v zastavárně skončí i zlato matky, ale na vykoupení všeho peníze rodina nemá, vykupuje se přednostně zlato. Proto se často stává, že telefony mají dívky jen relativně krátkou dobu, což způsobuje celou řadu problémů. Díky neznalosti jak kopírovat (zálohovat) uložená telefonní čísla o tato čísla často přicházejí. Když telefon mají a dávají tuto skutečnost svému okolí najevo a následně telefon již nemají, dostávají se do situací, kdy musejí vysvětlovat, proč tomu tak je. To může způsobit nepříjemné situace právě ve škole, kde podobné obtíže nikdo jiný nemá.

Telefon můžou dívky také získat tak, že podepíší termínovanou smlouvu na většinou dva roky, ve které se zavazují k odebrání telekomunikačních služeb hrazených pravidelnými platbami. Příkladem může být Elza, která si kvůli tomu, aby získala dotykový telefon, vzala od operátora tarif, jak již předem věděla, který nebude schopná platit. U operátora jí nabíhá dluh, nicméně má dotykový telefon, na který jí mohou volat muži (i když ona nemůže většinou volat nazpět).

Dalším možným statusovým symbolem jsou cigarety. Většina dívek ze zkoumaného prostředí kouří, ale obvykle má cigarety jen některá z nich. Proto je běžné, že dívky maskují, zda cigarety mají, popřípadě kolik. Několikrát jsem byla svědkem toho, že ta, co ve skupině tvrdila, že cigarety nemá, si zakouřila až v momentě, kdy skupinu opustila. Pro sociálně vyloučené prostředí je totiž typický systém směny a sdílení. Když dívka cigarety rozdává, sama si pak později, v době nedostatku, o cigaretu může říci tomu, kdo jí právě má. Podobný princip je v sociálně vyloučeném prostředí přítomný v mnoha dalších oblastech, zejména ho dívky vidí u rodičů, kteří jsou zapojení do systému směny a sdílení v rámci příbuzenského celku. Někdy je tedy spíše výhodné cigarety nemít, respektive to tvrdit. Někdy je tomu ale právě naopak.

Z hlediska statusové symboliky je důležité mít drahé cigarety. Nejcenější jsou tedy cigarety značky, jako je Marlboro a Davidoff. Naopak nejobvyklejší, cenově dostupnou značkou, jsou cigarety Red and White. Ohledně toho, kdy a jaké cigarety mít rozhoduje situace a taktika, jakou dívka používá.

Například Rose si po nástupu na střední školu začala kupovat cigarety dražší (zejména Marlboro), musí jich kouřit méně, šetřit s nimi. Dělá to vědomě právě proto, aby ve škole maskovala, že pochází z prostředí, kde je nedostatek finančních prostředků. Naopak Sandy se omezovat nechce, takže si kupuje levnější cigarety, vkládá je ale do krabičky těch dražších. Obě tuto taktiku praktikují nejen v souvislosti se školou, ale i v místech jako je diskotéka.

Posledním důležitým statusovým symbolem, avšak jiného druhu je dostatek zážitků, o kterých lze hovořit a s tím i spojená slovní zásoba. Pro dívky ze sociálně vyloučeného prostředí je obojí těžce dostupné. Malá slovní zásoba i malý rozsah běžně dostupných zážitků je dán tím, že jsou socializovány do prostředí, kde se vyskytuje menší počet různých slov a menší počet příležitostí získat zkušenosti a dovednosti, které jsou ve většinové společnosti dostupnější. To ve svých důsledcích znamená, že když je někdo z nepodnětného prostředí, ve kterém je zároveň méně stimulů, jak svojí slovní zásobu zvětšit. Mluví pomocí méně slov a nemá vyhlídky, které by tuto situaci mohly měnit.

Platí totiž, že kdo málo zažil, nemá o čem hovořit a nemá ani dostatečný pojmový aparát, aby předstíral, že to zažil.

Taktikou, kterou lze maskovat nedostatek zážitků, může být snaha o využití volnočasových aktivit, které realizují neziskové organizace, působící v tomto prostředí. Volnočasové aktivity a z nich plynoucí zážitky a zkušenosti jsou totiž jedním z hlavních možných témat pro rozhovor ve školách i mimo školy, a to právě s těmi, kdo patří do většinové společnosti. Proto dívky vždy vítaly, když byla možnost dělat volnočasovou aktivitu, která jim zvyšovala rozsah komunikačních témat. Tím, že dívky si utvoří zkušenost (i když jen minimální), mohou o daných aktivitách hovořit. Proto dívky využívaly nabídek, které bylo

možné skrze neziskovou organizaci realizovat. Šlo například o snowboarding s víkendovým pobytem na horách v penzionu s vířivkou, jízdu na kolečkových bruslích v oblíbeném městském sportovišti nebo výlet do aquaparku v Praze.

8.3 Maskování bydlení

Dívky jsou si plně vědomy, že místo jejich bydliště (adresa) je diskreditující. „Nežádoucí lokalita“ může být překážkou. A to jak z hlediska symbolického, tak z hlediska praktického. Když dívka bydlí na adrese nebo v lokalitě, která je všeobecně považována za „méně kvalitní“, musí adresu tajit, nebo změnit. Informátorky tuto taktiku využívají, jak ve školním kolektivu, tak mimo školní prostředí (např. na diskotékách). Příkladem může být Elza, která se mi svěřila, že svému partnerovi neřekla, kde bydlí. Dle slov Elzy *„aby si neudělala ostudu a partner nezjistil, že je cigánka“*. V očích dívek je adresa též spojená s vnímáním etnicity. Jak uvedla Elza: *„Cigánem je ten, kdo se chová jako cigán (nikoliv „gádže“ poznámka autorky) a bydlí v některé z lokalit“*.

Adaptace na nevyhovující podmínky bydlení se následně odráží v taktikách, jak se s nimi vyrovnat; někdy s velkými obtížemi, někdy neúspěšně. Kvůli nedostatku teplé vody pro veškeré obyvatele nejmenovaného ubytovacího zařízení si dívka Rose nařizovala budík na čtvrtou hodinu ranní, aby se mohla vysprchovat, než půjde do školy. Důsledkem této taktiky byla následná nevyspalost ve škole. Dívka Sandy bydlela v městském bytě pouze s toaletou bez sprchového koutu či vany. Musela si tak pokaždé, když se chtěla umýt, napustit umyvadlo a v něm se umýt, popřípadě vlasy si myla v kuchyňském dřezu.

Dívka J. bydlí se svou matkou na ubytovně v jedné místnosti. Jelikož se stydí za svůj zevnějšek, převléká se pouze v koupelně, která je na patře společná pro všechny nájemce. Musí tedy hledat ty chvíle, kdy v koupelně nikdo nebývá. Z tohoto důvodu například nestihla o prázdninách doklasifikační zkoušku z tělocviku. Chtěla si oholit nohy, ale než se uvolnila koupelna, přišla na zkoušku pozdě.

9 ZÁVĚR

S narůstajícím věkem dívky začínají uvažovat o osamostatnění se od rodiny. Nechtějí již participovat na chodu domácnosti včetně strategií a taktik rodičů, které jim přestávají být vlastní. Reflektují situaci rodiny, a to nejenom nedostatek financí a nekvalitní bydlení, ale i množství sociálně patologických jevů uvnitř rodin i v blízkém sociálním okolí. Začínají také postupně nesouhlasit s různými formami omezování jejich svobody, na kterou si po dosažení zletilosti a dospělosti kladou čím dál větší nárok. Od určitého věku, což je individuální, začínají uvažovat o založení vlastní *prokreační rodiny*.

Během realizace výzkumu se ukázalo, že informátorky přijaly hodnotové cíle většinové společnosti. Sdílí kulturní důraz na peněžní úspěch majoritní společnosti, s tím rozdílem, že sdílí i kulturní důraz charakteristický pro sociálně vyloučené prostředí a tím je rodina. V uvažování dívek je kladen velký důraz, jak na finanční zabezpečení, tak na rodinné zázemí. Dívky touží po tom, co bychom mohli definovat jako ekonomicky soběstačnou *prokreační rodinu*. Rodinu, kde bude zajištěný stabilní příjem a nebudou závislé na sociálních dávkách. Jejich životní sen bychom mohli definovat jako život nižší střední třídy.

Aby tohoto ideálního stavu dosáhly, sledují tři hlavní strategie. První strategií je dosažení středoškolského vzdělání, minimálně na úrovni učiliště. Druhá strategie navazuje na vzdělání a jde v ní o získání a udržení zaměstnání. Poslední, třetí strategií je získání muže k založení rodiny. Tyto strategie ovšem dívky nevymýšlí samy, ale jsou jim podsouvány zejména členy rodiny a mocenským aparátem, jako je systém školství, neziskové organizace, média atp.

Stěžejní přínos mé práce ovšem vidím v oblasti každodenních jednání dívek. Taktiky jsou jejich vlastní způsoby, jak se vyrovnat s hendikepy, které mají, aby dosáhly stanovených strategií a následně i cíle. Je to každodenní „divadelní představení“ jak na lidi v prostředí sociálního vyloučení (rodiče, přítele, kamarády...), tak na ty mimo toto prostředí (muži na diskotékách, spolužáci,

učitelé...). Taktiky, jimiž dívky maskují především etnicitu a nedostatek finančních prostředků a zážitků. To se děje především prostřednictvím statusových symbolů. V prostředí školy musí dívky vyvinout největší úsilí, aby zamaskovaly fakt, že nemají zkušenost s aktivitami, které společnost považuje za běžné. Nejméně taktik je uplatňují v oblasti zaměstnání, protože tato strategie většinou končí, dříve než opravdu začíná. Proto od ní dívky upouští, je pro ně v podstatě nedosažitelná.

Z výzkumu vyplynulo, že ať mají dívky představy o své budoucnosti jakékoliv, stěžejní úlohu při jejich realizaci nakonec hraje muž, respektive jejich partner. Získání toho správného muže je pro dívku tou nejpodstatnější strategií k vytvoření ekonomicky soběstačné rodiny. A zároveň právě muž má největší možnost ovlivnit, zda dívka využije i strategie vzdělání a zaměstnání, zda je bude realizovat, nebo jejich realizaci ukončí. Podobnou úlohu mají rodiče dívky, záleží ale na věku dívky, jak moc svůj vliv rodiče uplatňují. Zajímavé je, jak málo dívka může ovlivnit své strategie, když její muž a její rodiče sdílejí svojí představu o budoucnosti dívky, která se ale liší od představy jí samotné.

V podstatě veškerá témata, kterými jsem se v práci zabývala, by bylo možné zkoumat mnohem hlouběji. Významný faktor spatřuji v určité *liminalitě*³⁹ dívek. Dívky se momentálně nachází ve fázi, kdy se rozhoduje o jejich budoucím životě. Zda se v dospělosti stanou opět součástí sociálně vyloučeného prostředí a přijmou taktiky, jak v tomto prostředí fungovat co nejlépe, nebo se jim podaří integrovat do společnosti mimo sociálně vyloučené prostředí. Dostávají se do určité fáze, kdy nepatří tak úplně ani do svého přirozeného sociálního prostředí, ani tam, kam by dle svých strategií patřit chtěly. Jsou někde mezi a dříve nebo později se budou muset rozhodnout, kam patří a tedy i kým vlastně jsou. Bylo by proto zajímavé sledovat další vývoj (klíčových) informátorek, kam se jejich život

³⁹ Liminalita (z latinského limen, neboli práh) je stav, kdy se jedinec nachází na pomezí, současně uvnitř i vně sociální struktury (van Genneep 1997, Turner 2004).

bude ubírat a zda nakonec dosáhnout strategií a cíle, které si vytyčily. Domnívám se, že to nebude vůle dívek, ale právě smýšlení jejich okolí a postoj majoritní společnosti, které budou hrát klíčovou úlohu v jejich dosažení stanovených strategií a cíle.

Dále se domnívám, že práce přináší zajímavou argumentaci do rozhovorů na témata, proč „Romové“ nechtějí studovat, pracovat a chovat se „normálně jako slušní občané“, „slušní Češi“. Z výzkumu a předložené práce lze shromáždit odpověď, která by velmi zkráceně mohla znít takto: Ale oni chtějí studovat, pracovat a žít normálně. Jen nevědí jak na to. Když už to vědí, nemají možnost to tak udělat a musí zároveň spoustu energie věnovat tomu, aby si nikdo z „Čechů“ nevšiml, že jsou „Romy“, nebo aby si nikdo z „Romů“ nevšiml, že chtějí být jako „Češi“.

10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

BERNARD, H. Russell. 2006. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. 4th ed. Lanham, MD; Oxford: AltaMira Press.

BOURDIEU, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Nakladatelství Karlovy univerzity Karolinum.

BROŽ, Miroslav; KINTLOVÁ, Petra; TOUŠEK, Ladislav. 2007. *Kdo drží Černého Petra? Sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem*. Praha: Člověk v tísni, o.p.s.

BUDILOVÁ, Lenka; JAKOUBEK, Marek. 2007. „Příbuzenství, manželství a sňatkové vzorce“ in: *Cikánská rodina a příbuzenství*. Ed. L. Budilová a M. Jakoubek. Plzeň: Dryada. s. 19-68.

CASA. *Česká asociace pro sociální antropologii: Etický kodex České asociace pro sociální antropologii*. [online]. 16. 4. 2014 [cit. 2014-04-16]. Dostupné z: http://www.casaonline.cz/?page_id=7.

CERTEAU, de Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkley: University of California Press.

ČERVENKA, Karel. 2005. Není pasták jako pasták: Sociálně konstruovaná identita mládeže z "preventivně výchovného" zařízení a její důsledky. *Biograf* (37): 111 odst. Dostupné na adrese: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v3702>

ČERVENKA, Karel. 2007. *Role středisek výchovné péče v podpoře rozvoje potenciálu dětí a mládeže s poruchami emocí a chování (Interpretace některých aspektů práce s klientem z hlediska labeling approach)*. Bakalářská práce (Bc.). Brno: Masarykova univerzita v Brně, Pedagogická fakulta, Speciální pedagogika.

DVOŘÁKOVÁ, Ilona. 2012. „Kulturní zprostředkování“, in: *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Ed. T. Hirt (kol.). Plzeň: Katedra antropologie. Západočeská univerzita. s. 164-181.

GOFFMAN, Erving. 1999. *Všichni hrajeme divadlo. Sebeprezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.

Good Hair [dokumentární film] Režie Jeff STILSON. USA, 2009.

GUEST, Greg; BUNCE, Arven; JOHNSON, Laura. 2006. “How Many Interviews Are Enough?: An Experiment with Data Saturation and Variability.” *Field Methods* 18:59-82.

HENDL, Jan. 2005. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum.

HIRT Tomáš. 2012. „Teoretický a institucionální rámec aplikované antropologie: úvod do problematiky“, in: *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Ed. T. Hirt (kol.). Plzeň: Katedra antropologie. Západočeská univerzita. s. 7-24.

HŮLOVÁ, Kateřina; STEINER, Jakub. 2006. „Romové na trhu práce“ in: *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Ed. T. Hirt a M. Jakoubek (kol.). Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. s 91-135.

Chips and Liver [dokumentární film] Režie Boris B. BERTRAM & Caroline KAMYA. Dánsko, Uganda. 2010.

JAKOUBEK, Marek. 2004a. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub.

JAKOUBEK, Marek. 2004b. „Rom, Romňi a Morris Opler“ in *Romové: kulturologické etudy*. Ed. M. Jakoubek, T. Hirt. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.

KELLER, Jan. 2006. *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

MERTON, Robert K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

MORAVEC, Štěpán. 2006. „Nástin problematiky sociálního vyloučení romských populací“ in: *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Ed. T. Hirt a M. Jakoubek (kol.). Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. s 11-70.

MURPHY, Robert F. 2008. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

NIEDIEK, Norbert M. 2013. *Chudáci Romové, zlí Cikáni*. Brno: Vydavatelství a nakladatelství Host, s.r.o.

OKAMURA, Jonathan Y. 1981. The situational ethnicity. *Ethnic and Racial Studies* Vol. 4. No. 4. s. 452-465.

TOUŠEK, Ladislav. 2012. „Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie“, in: *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Ed. T. Hirt (kol.). Plzeň: Katedra antropologie. Západočeská univerzita. s. 25–73.

RUMPÍK, Viktor, BRZEZICKA Magdalena Anna. 2013. Ivanův denní chleba, aneb každodenní taktiky migrantů ve vztahu k zákonům ve městě Plzeň. Plzeň: *Antropowebzin*. Dostupné na adrese: <http://antropologie.zcu.cz/ivanuv-denni-chleba-kazdodenni-taktiky-migrantu-ve-vztahu-k-zakonom-ve-meste-plzen>.

RŮŽIČKA, Michal. 2006. *Deskripce a analýza problematiky sociální exkluze v Plzni*. Praha: Člověk v tísni.

Společnost Tady a teď, o.p.s.. [online]. 10. 2. 2014 [cit. 2014-02-10]. Dostupné z: www.tadyated.org.

SYKES, Gresham M., and MATZA, David. 1957. “Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency.” *American Sociological Review* 22.

TURNER, Victor. 2004. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.

VAN GENNEP, Arnold. 1997. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny.

VIZINOVÁ, Michaela. “Mentoring” - služba poskytovaná dětem a mladým lidem ze sociálně vyloučeného prostředí v Plzni. Plzeň, 2011. diplomová práce (Mgr.). ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI. Fakulta pedagogická.

WEISS, Petr. 2009. Sexuální atraktivita a její determinanty. *Psychologia pre prax* 10(4): 190-192.

11 RESUMÉ

In this dissertation I focus on strategy description of adolescent girls from socially excluded location in Pilsen, based on long-term streetwork research. In dissertation the emphasis is on daily girls action (tactics) that apply to cope with handicaps. They want to reach selected strategies leading to the goal.

The dissertation is divided to the three parts – theoretical, methodological and empirical. The theoretical part is especially devoted to used terminology and theoretical bases. It means which lens has been the girls and their action seen. I deduce from the general theories that are consistent with an opinion of researches working primarily in the Department of Anthropology, Faculty of Arts, University of West Bohemia in Pilsen. Further, on a problematic of strategies and tactics I look through the lens of major sociologists like Robert King Merton, Erving Goffman and Pierre Bourdieu.

The methodological part is focused on an issue of the research, which was performed within my occupation as a social worker in one of the NGO in Pilsen. I mainly focus on a time allocation, a research context, my researches role in the field and data collection methods.

The most extensive is the empirical part, which is clearly described the issue of strategies and tactics. Attention is paid to the environment, from where the girls come with an emphasis on topics mingled with described issue of strategies and tactics. The empirical part is divided to the three chapters by type of strategy – education, occupation and a getting man. The dissertation ends with a description of everyday tactics applied in all types long-term strategies.

12 PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Dotazník č. 1

Dotazníček po roce dámského klubu s Katkou ☺

1. Jaká byla nejlepší akce, kde jsi byla s dámským klubem?

Záměte korálky, Praha - modeling, v Bělově

2. Napiš alespoň jednu věc, činnost, která tě bavila?

Kumba

3. Co jsi se naučila?

Spíše to mluvit a být slušná, protože když jsem mě byly přítelkou
může také jsem musela si být cochej, jako třeba v kavárně

4. V čem jsi se za ten rok změnila? (co jsi dělala a již neděláš, nebo naopak to děláš nově)

Už odmítám plavání a mě spíše

5. Jaké občerstvení máš na dámském klubu nejradši?

Sladkosti

6. Co bys chtěla v budoucnosti s dámským klubem podniknout?

jet někam, ale jen když do jiného místa

7. Co bys chtěla ty sama o sobě?

chtěla bych si otevřít místovnu a podnikat

8. Co by si změnila na dámském klubu? Co tě nebaví na dámském klubu?

Nudím se, žijeme jen nic

9. Napiš první slovo, které tě napadne, když se řekne dámský klub?

Branda

10. Pokud tě ještě něco napadá, co bys ráda napsala, napiš to prosím!

MM ☺ love you ☺

Děkuju za vyplnění, hezký den, Káťa

Příloha č. 2: Dotazník č. 2

Dotazníček po roce dámského klubu s Katkou ☺

1. Jaká byla nejlepší akce, kde jsi byla s dámským klubem?

Na módní přehlídce v Praze

2. Napiš alespoň jednu věc, činnost, která tě bavila?

Kino, Bazar

3. Co jsi se naučila?

Trochu plavat

4. V čem jsi se za ten rok změnila? (co jsi dělala a již neděláš, nebo naopak to děláš nově)

Nemluvim moc spolek

5. Jaké občerstvení máš na dámském klubu nejradši?

Čaj, nebo něco sladkého (Brambůrky)

6. Co bys chtěla v budoucnosti s dámským klubem podniknout?

jet do teplých krajů se opalovat (k moři) ☺ - opožďování

7. Co bys chtěla ty sama o sobě?

~~az~~ az mi bude 18 let přijet nebýt pryč.

8. Co by si změnila na dámském klubu? Co tě nebaví na dámském klubu?

mit každou středu podle
jet více do společnosti

9. Napiš první slovo, které tě napadne, když se řekne dámský klub?

Sraz Čigánek

10. Pokud tě ještě něco napadá, co bys ráda napsala, napiš to prosím!

Mtr. děk, lepší než být doma

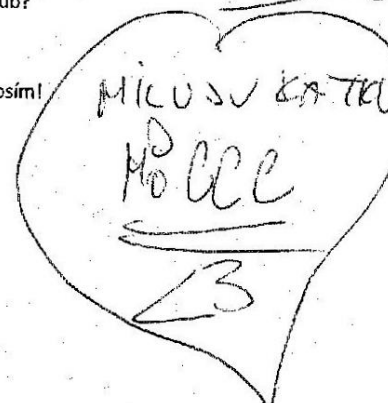
Děkuju za vyplnění, hezký den, Káťa

Příloha č. 3: Dotazník č. 3

Dotazníček po roce dámského klubu s Katkou ☺

1. Jaká byla nejlepší akce, kde jsi byla s dámským klubem? ZUMBA
2. Napiš alespoň jednu věc, činnost, která tě bavila? ZUMBA
3. Co jsi se naučila? VÝKRA BENI ŠPERKY
4. V čem jsi se za ten rok změnila? (co jsi dělala a již neděláš, nebo naopak to děláš nově)
5. Jaké občerstvení máš na dámském klubu nejradši? ŠUŠENKY
6. Co bys chtěla v budoucnosti s dámským klubem podniknout? JÍT NA MODECING
7. Co bys chtěla ty sama o sobě? BÝT MODNÍ KURKÁŘKA
A JET DO ŠPANIĚLSKA
8. Co by si změnila na dámském klubu? Co tě nebaví na dámském klubu? MIT TU
KAČKA STŘED NA DÁMSKÉM KLUBU JIŽ DO
SRAZ CÍKÁNEK
9. Napiš první slovo, které tě napadne, když se řekne dámský klub?
10. Pokud tě ještě něco napadá, co bys ráda napsala, napiš to prosím!

Děkuju za vyplnění, hezký den, Káťa

Příloha č. 4: Dotazník č. 4

Dotazníček po roce dámského klubu s Katkou ☺

1. Jaká byla nejlepší akce, kde jsi byla s dámským klubem?

šedesmy

2. Napiš alespoň jednu věc, činnost, která tě bavila?

plavání

3. Co jsi se naučila?

~~nic se nenaučila~~ učila se psát

4. V čem jsi se za ten rok změnila? (co jsi dělala a již neděláš, nebo naopak to děláš nově)

ukládám se dospěle alespoň třetinu dne

5. Jaké občerstvení máš na dámském klubu nejradši?

čajovník

6. Co bys chtěla v budoucnosti s dámským klubem podniknout?

restovat

7. Co bys chtěla ty sama o sobě?

mlánsko a cestovat

8. Co by si změnila na dámském klubu? Co tě nebaví na dámském klubu?

další přírodě cestovat :D

9. Napiš první slovo, které tě napadne, když se řekne dámský klub?

každá rofa se objevila

10. Pokud tě ještě něco napadá, co bys ráda napsala, napiš to prosím!

jídlo

Děkuju za vyplnění, hezký den, Káťa

Příloha č. 5: Dotazník č. 5

Dotazníček po roce dámského klubu s Katkou ☺

1. Jaká byla nejlepší akce, kde jsi byla s dámským klubem?
MUSELING PRAHA
2. Napiš alespoň jednu věc, činnost, která tě bavila?
JIDLO
3. Co jsi se naučila?
ŽIT
4. V čem jsi se za ten rok změnila? (co jsi dělala a již neděláš, nebo naopak to děláš nově)
ZMĚNILA SE MĚ JAK ŽE JSEM ŽENSKÉ METERY
5. Jaké občerstvení máš na dámském klubu nejradší?
SLADKOSTI
6. Co bys chtěla v budoucnosti s dámským klubem podniknout?
DISCOTFKU
7. Co bys chtěla ty sama o sobě?
RADÁVCE
8. Co by si změnila na dámském klubu? Co tě nebaví na dámském klubu?
NĚC NEČASNĚ ZMĚNIT
9. Napiš první slovo, které tě napadne, když se řekne dámský klub?
RADÁVČI
10. Pokud tě ještě něco napadá, co bys ráda napsala, napiš to prosím!
3EZ MOMENTÁLNĚ ☺☺

Děkuju za vyplnění, hezký den, Káta